

Till statsrådet och chefen för Jordbruksdepartementet

Genom beslut den 18 mars 2004 bemyndigade regeringen chefen för Jordbruksdepartementet, statsrådet Ann-Christin Nykvist, att tillkalla en särskild utredare med uppdrag att precisera begreppet hållbar konsumtion när det gäller hushållen samt att föreslå en handlingsplan med åtgärder för hur en ekologisk, social och ekonomisk hållbar konsumtion ska uppnås.

Utredaren skall följa de direktiv som framgår av bilaga.

Genom beslut den 18 mars förordnar chefen för Jordbruksdepartementet, statsrådet Nykvist, biologen och författaren Stefan Edman att vara särskild utredare i utredningen En handlingsplan för hållbar konsumtion – för hushållen (Jo 2004:01). Förordnandet gäller fr.o.m den 18 mars 2004, dock längst till dess att utredningen är slutförd.

Genom beslut den 11 augusti 2004 förordnar chefen för Jordbruksdepartementet, statsrådet Nykvist, generalsekreteraren Svante Axelsson och ekonomen Anders Wadeskog som experter i utredningen.

Utredningen skall lämna två betänkanden, dels föreliggande delbetänkande, dels ett slutbetänkande senast den 31 maj 2005.

Delbetänkandet omfattar elva kapitel, med begreppsdefinitioner samt beskrivningar och analyser av förhållandena på de tre särskilt utpekade sakområdena: livsmedel, boende och transporter. Tyngden har kommit att ligga på det mångfacetterade livsmedelsområdet; dock har även här en del väsentliga aspekter, t.ex. vad gäller kemikalier fått stå över för redovisning i slutbetänkandet. Ett avsnitt behandlar konsumtionsmönstrens övergripande välfärdsdimensioner inklusive en tillbakablick på den s.k. "Lagom-Sverige-debatten" på 1970-talet.

Delbetänkandet innehåller även förslag till åtgärder, inom varje sakområde men också vad gäller skolans roll. Frågor om märkningsystem och indikatorer samt ekonomiska styrmedels utformning behandlas dock inte här, utan i slutbetänkandet där utredaren har för avsikt att lämna en mera samlad strategi för hur en mera hållbar konsumtion i hushållen bör kunna uppnås.

Undertecknad har varit utredningens koordinator, tillika sekreterare och skribent, och till min hjälp haft de ovannämnda experterna. Under-

lagsmaterial och synpunkter för de olika avsnitten i delbetänkandet har dessutom lämnats av PhD Eva Alfredsson, agr ek Leif Berndtsson, arkitekt Hans Eek, professor Olof Eriksson, docent Carl Folke, specialisten i allmänmedicin Johan Hallberg, fil dr Karin Hjälmeskog, professor Lars Ingelstam, fd miljö- kvalitetschef vid Ikea Russel Johnson, nutritionist Pia Lindeskog och docent Christer Sanne, vidare av sakkunniga inom bl.a. Konsumentverket, Livsmedelsverket, Naturvårdsverket, Folkhälsoinstitutet, Miljövårdsberedningen, Kommun- och Landstingsförbundet, Göteborgs stad, KRAV, LRF, Svenska Naturskyddsföreningen, Centrum för Konsumentforskning (CFK), Institutet för livsmedel och bioteknik (SIK) samt de berörda branscherna och handeln. ICA, Coop och Axfood respektive de tre stora byggföretagen Skanska, NCC och Peab bereds även möjlighet att med egna ord formulera svar på mina frågor om vad de avser att göra de närmaste fem, tio åren för att ge konsumenten tillgång till ett ekologiskt, ekonomiskt och socialt mera hållbart sortiment av varor och tjänster.

I en kort avslutande "antologidel" skriver ett urval personer om vad de lägger in i begreppet hållbar konsumtion.

Jag har också till mitt förfogande en referensgrupp med bred kompetens, med samhällsdebattörer, media- och reklamfolk, forskare och myndighetspersoner; gruppen har haft två seminarier under hösten och planerar ytterligare två under våren, se bilaga 1.

Vidare har en interaktiv hemsida etablerats, www.supersize.nu tillsammans med lärare och studenter vid informationslinjen på Södra Vätterbygdens folkhögskola i Jönköping. Syftet är att få till stånd en vardagsnära diskussion och idéutbyte med den stora allmänheten, inte minst ungdomar.

Jag inhämtar även kunskaper och uppslag från en grupp sakkunniga i en "testkommun", Göteborgs stad. Samtal förs dessutom med Svenska kyrkan och några utvalda folkrörelser om deras roll som bärare av visioner och konkreta idéer om en mera hållbar konsumtion.

Med dessa ord överlämnar jag mitt delbetänkande "Hållbara laster. Konsumtion för en ljusare framtid" (SOU 2004:119).

Ljungskile i december 2004

Stefan Edman

Innehåll

Sammanfattning	13
Summary	19
1 Sverige – ett kvarter i den globala byn	25
1.1 Smartare vardagskonsumtion ger vinster för ekonomi, hälsa och miljö – här är utredningens grundbultar	25
1.2 Utredningens bakgrund: FN:s världstoppmöte i Johannesburg.....	27
1.3 Internationellt arbete för hållbar konsumtion	30
1.3.1 FN.....	30
1.3.2 OECD.....	30
1.3.3 EU.....	31
1.3.4 Nationella ansatser: Sverige – hållbar konsumtion är en kärnfråga	32
1.3.5 Nationella ansatser: Storbritannien – ny visionär konsumentpolitik	35
2 Hållbar konsumtion – utredningens definitioner	39
2.1 Allmänna kriterier.....	39
2.2 Hållbarhetens tre ben – en delikat avvägning	40
2.3 Skillnaden mellan produktions- och konsumtionsmönster.....	40

2.4	Behovet av immateriell konsumtion och dess effekter på tillväxten.....	42
2.4.1	Hållbara konsumtionsmönster.....	42
2.4.2	Effekter på tillväxten av ökad tjänstekonsumtion	44
2.4.3	Slutsatser.....	47
2.5	Resiliens – den yttersta biologiska grunden för hållbar utveckling.....	47
2.6	Forskning om konsumtion	52
3	Hållbar konsumtion – samhällets tre målområden	55
3.1	Konsumentpolitiken	55
3.2	Folkhälsopolitiken	56
3.3	Miljöpolitiken.....	56
4	Hushållen och miljön – en resa i statistiken.....	59
4.1	Vårt leverne påverkar miljön	59
4.2	De totala utsläppens fördelning	60
4.3	Utsläppens utveckling.....	65
4.4	Konsumtionens utveckling.....	70
4.5	Fördelningsaspekter.....	76
4.6	Förändrade konsumtionsmönster	80
4.7	Indikatorer för hållbar privat konsumtion	82
5	Hållbar livsmedelskonsumtion.....	87
5.1	Mina förslag i korthet	87
5.1.1	Jordbrukspolitiken.....	87
5.1.2	Konsumentpolitiken	87
5.2	Hållbar livsmedelskonsumtion – kriterier	88

5.3	Så vill statsmakterna styra mot hållbar livsmedelskonsumtion	89
5.3.1	Konsumentpolitiken (kap. 3.1).....	90
5.3.2	Folkhälsomålen – fokus på livsmedel.....	90
5.3.3	Miljömålen – fokus på livsmedel	90
5.4	Vad äter och dricker vi idag – och hur ser trenderna ut?	93
5.5	Hur hållbar är maten – ekologiskt, hälsomässigt, ekonomiskt?	97
5.5.1	Mat och miljö.....	97
5.5.2	Mat och hälsa	106
5.6	Strategier för hållbar livsmedelskonsumtion.....	109
5.6.1	Modell ”Första-steget-maten”, FSM.....	109
5.6.2	Modell ”Grön diet”.....	116
5.6.3	Mitt förslag: FSM bör stå modell för det fortsatta arbetet med hållbar livsmedelskonsumtion.....	117
5.7	Hela livsmedelskedjan måste vara hållbar.....	117
5.7.1	Resurseffektiv och miljöanpassad livsmedelsproduktion	118
5.7.2	Vägar till ökad hållbarhet i svensk jordbruksproduktion.....	122
5.7.3	Mina förslag om ekomaten på marknaden	125
5.8	Handelskedjorna om sin roll för en mera hållbar livsmedelskonsumtion, bilaga 3	133
6	Hållbart boende	135
6.1	Mina förslag i korthet	135
6.2	Hållbart boende – kriterier och styrmedel	136
6.3	Grundfakta om förvaltande och nybyggnation.....	136
6.4	Boendet berör hållbarhetens tre dimensioner	137
6.4.1	Brister i social hållbarhet	138
6.4.2	Bostaden och energin	138
6.4.3	Energiförbrukning och klimatpåverkan	141
6.4.4	Minskad klimatpåverkan från svenska bostäder	142
6.4.5	Effektiviseringen i flerbostadshus har avstannat	143

6.4.6	Energimätning för värme och varmvatten i flerbostadshus	144
6.4.7	En förklaring till: Flerbostadshusen som värmesänka	145
6.4.8	Onödiga extrakostnader för de boende	146
6.4.9	Effektivare elanvändning – genom enbart rörligt pris.....	147
6.4.10	Räntefria lån och bidrag för energieffektiva investeringar	147
6.4.11	Fastighetsklassning och differentierad fastighetsskatt.....	148
6.4.12	Bygga-bo-dialogen och energin.....	148
6.4.13	Stimulans för energismarta produkter	149
6.4.14	Offentlig energieffektiv upphandling.....	149
6.4.15	Skärp reglerna, sätt maxnormer för energiförbrukning	149
6.4.16	Konsumenten behöver energirådgivning.....	150
6.4.17	Konsumentverkets service till de boende	150
6.5	Hus utan värmesystem.....	153
6.5.1	Bygg för ett hållbart Sverige – idag.....	153
6.5.2	Lindås visar vägen	153
6.5.3	Hinder för energieffektivt byggande	154
6.5.4	Hur undanröjer vi hindren?	155
6.5.5	Hållbart i alla tre dimensionerna.....	156
6.5.6	Initiativ på gång.....	156
6.6	Vi kan vardagsspara mer än vi tror	157
7	Hållbara transporter	161
7.1	Mina förslag i korthet	161
7.2	Kriterier och styrmedel.....	161
7.3	Transporttrender	162
7.4	Ökande klimatutsläpp.....	162
7.5	Regeringens mål	163

7.6	Strategier för en mera hållbar konsumtion av transporter ..	163
7.6.1	Mindre törstiga fordon.....	164
7.6.2	Hållbara bränslen.....	165
7.6.3	Hållbar körning	170
7.6.4	Kollektivtrafik och konsumentägda bilpooler	170
7.6.5	Effektivisera den tunga trafiken.....	172
7.6.6	Gör etablering av externhandel (stormarknader utanför tätorterna) tillståndspliktig.....	173
7.6.7	Befria storstäderna från trafikinfarkt.....	174
7.6.8	Mobilitetskontor ger smartare trafikanter	175
7.7	Framtidens hållbara transporter.....	175
7.7.1	Spårbilsystem	175
7.7.2	Vätgasbilen	179
8	Tillväxt, hållbar välfärd, livstillfredsställelse	181
8.1	Mina förslag i korthet	181
8.2	Djupare välfärd.....	181
8.2.1	Sjunkande livstillfredsställelse.....	182
8.2.2	Moralisk och politisk utmaning.....	186
8.2.3	Måste cykeln välta?	187
8.3	Hållbar utveckling – med större känsla av sammanhang.....	188
8.3.1	Medicin för det hållbara samhället.....	188
8.3.2	Helhet och hälsa	189
8.4	”Lagom-Sverige” – en nygamal debatt	191
8.4.1	Ursprunget.....	191
8.4.2	Förslagen.....	191
8.4.3	Sammanhanget	192
8.4.4	Debatten.....	194
8.4.5	Då och nu: likt och olik	196
8.4.6	Personligt mot politiskt	198
8.4.7	Att hålla sig till det välkända.....	198
8.4.8	Tillväxt – medel eller mantra?	199

9	Hållbar konsumtion – skolans möjligheter	201
9.1	Mina förslag i korthet	201
9.2	Unga konsumenter.....	201
9.2.1	Konsumentutbildning.....	203
9.3	Skolundervisningens stora potential	203
9.3.1	”Life skills”	204
9.3.2	Skolans styrdokument	204
9.3.3	Grundskolan.....	205
9.3.4	Mina förslag om grundskolans undervisning i hem- och konsumentkunskap	207
9.3.5	Mitt förslag: Hem- och konsumentkunskap bör bli nytt kärnämne i gymnasieskolan	210
9.4	Skolan – en hel miljö	210
9.5	Skolverket och Myndigheten för skolutveckling	211
10	Hållbar konsumtion i perspektivet stad-land	213
10.1	Mina förslag i korthet	213
10.2	Mörka och ljusa scenarier	213
10.3	Problemområden	214
10.3.1	Livsmedelsproduktion	214
10.3.2	Kapitalmarknaden	215
10.3.3	Energiproduktion.....	215
10.3.4	Offentlig och kommersiell service.....	216
10.3.5	Infrastruktur.....	216
10.4	Förslag till åtgärder	217
10.4.1	Generellt	217
10.4.2	Livsmedelsproduktion	217
10.4.3	Kapitalmarknaden	218
10.4.4	Offentlig och kommersiell service.....	218
11	Röster om hållbar konsumtion.....	219

Bilagor

1	Utredningens referensgrupp och dess program.....	237
2	Referenser.....	241
3	Livsmedelskedjornas redovisning för utredningen.....	249
4	Byggföretagens svar på utredningens frågor.....	253
5	Kommittédirektiv	261

Sammanfattning

Denna utredning om hållbar konsumtion, med fokus på livsmedel, boende och transporter har sina rötter i den globala arenan.

1992 samlades världens regeringar till en FN-konferens i Rio de Janeiro för att dryfta mänsklighetens framtid. Mötet blev historiskt, med bl.a. tillkomsten av Agenda 21, konventioner om klimat och biologisk mångfald och en ny vilja att arbeta nationellt och globalt för en mera hållbar utveckling, ekologiskt, ekonomiskt och socialt.

Tio år senare, 26 augusti – 4 september 2002, följdes Riomötet upp av en ny FN-konferens i Johannesburg, Sydafrika. Här beslutade de medverkande ländernas regeringar bl.a. att utveckla ett tioårigt ramverk av program för att påskynda omställningen till hållbar konsumtion och produktion. Man enades om åtgärder för att:

- främja att sociala aspekter och miljökostnader inkluderas i priset på varor och tjänster,
- utforma program för ökad medvetenhet, i synnerhet bland ungdomar, bl.a. genom utbildning, offentlig information, konsumentinformation, reklam och media,
- utveckla och introducera effektiva verktyg för konsumentupplysning, bl.a. om aspekter som rör människors hälsa och säkerhet,
- främja offentlig upphandling som utvecklar och sprider miljöanpassade varor och tjänster.

En väsentlig del i arbetet för hållbar konsumtion gäller också människors hälsa, en aspekt av den sociala dimensionen

Min grundsyn

För välbeställda nationer som Sverige måste en kärnfråga vara hur vi under årtiondena framöver kan utveckla en mer solidarisk livsstil inom ramen för "den globala byn". Det handlar bl.a. om hur vi lär oss producera och fördela välfärd med allt mindre ohälsa, miljöbelastning och förbrukning av naturresurser som olja, el, mineraler och vatten.

Med hjälp av ny resurseffektiviserande "grön teknik" – som delvis frikopplar tillväxt och miljöbelastning från varandra – har vi kommit ett litet stycke på väg mot en sådan *ekologiskt hållbar* produktion och konsumtion ("de-coupling"). Det gäller inte minst på de tre sakområden som den här utredningen arbetar med: transporter, livsmedel, bostäder ("bilen, biffen, bostaden"). Ett exempel på detta är energieffektiva bostäder med lägre utsläpp av klimatpåverkande koldioxid.

När vi åstadkommer de-coupling får vi samtidigt – som bonus – en gradvis bättre *ekonomisk hållbarhet* eftersom hushållens utgifter oftast kan minska, särskilt på lite sikt.

Därmed uppstår den intressanta frågan: Hur kommer detta friställda konsumtionsutrymme att användas? Investeras det måhända i konsumtion av andra varor och tjänster som slukar betydande mängder fossil energi – ytterligare en utlandsresa eller en bil till i familjen? För miljön blir resultatet i så fall troligen ett nollsummespel: "Det vi vann på karusellen gick förlorat på gungorna" En reboundeffekt har uppstått, för att tala konsumtionsforskarnas språk.

Antag istället att merparten av det nya konsumtionsutrymmet satsades på utbildning, vård av anhöriga, kultur i olika former, naturupplevelser på nära håll. Alltså i välfärdshöjande, mindre miljöbelastande konsumtion som idag allt oftare ibland upplevs som bristvara men som också bevisligen kan sätta guldkant på tillvaron. Om detta skedde i högre utsträckning än nu skulle det bli betydligt enklare att uppnå en såväl ekologiskt som socialt mera hållbar utveckling.

Vill vi att Sverige på allvar skall kunna röra sig i riktning mot en välfärd som tär mindre på planetens materiella tillgångar måste politiken mera kraftfullt nyttjas som ett redskap *dels* för att driva fram och påskynda "den gröna teknikutvecklingen", *dels* för att förändra prisrelationerna till förmån för mer av social konsumtion. Regeringen borde initiera ett "positivt kontrakt" med oss medborgare,

där hållbar konsumtion på ett antal strategiska områden premieras på ett tydligt och vardagsnära sätt.

Men dessutom bör vi, både privat och på den offentliga arenan, börja diskutera och bearbeta våra värderingar, attityder och vanor till förmån för en ”smartare och varsammare livsstil”. En vardagskonsumtion, präglad av lustfylld komfort men till priset av mindre resursförbrukning, miljöbelastning och minusposter för fysisk och mental hälsa. Ett liv av mera ”hållbara laster”, om man vill uttrycka saken så.

Jag menar, sammanfattningsvis, att en ekonomiskt mera framsynt, resurssnål och hälsofrämjande konsumtion förutsätter förändringar både vad gäller teknik/politik och etik/vanor.

I utredningen strävar jag efter att konkretisera dessa komplicerade sammanhang på vad jag vill kalla tre aktörsfält:

- *Producenternas* vilja och förmåga att förse marknaden med ekologiskt hållbara varor och tjänster som också är prisvärda och tillgängliga för en bred grupp konsumenter.
- *Handelns* ansvar och roll som länken mellan tillverkare och brukare.
- *Konsumentbeteendet*, präglad av både vanor, ekonomisk styrka, reklam och trender, men också individens behov av sociala markörer som speglar djupa, delvis irrationella och svåråtkomliga skikt inom personligheten.

I de senaste årens debatt om fysisk och mental ohälsa har många människor också upptäckt delvis nya utmanande samband:

- Den högt uppdrivna livsrytmen – uttryck för ökad produktivitet, konsumtion och resursförbrukning – orsakar samtidigt en stress på såväl människor som natur.
- Det hävdvunna politiska axiomet om ”ekonomisk tillväxt som leder till välfärd som ger livstillfredsställelse” tycks inte längre framstå som lika entydigt sant. Välfärden har visat upp en baksida av ofärd; medan BNP-kurvan fortsätter stiga, böjer kurvan för djupare livstillfredsställelse nedåt.

Vardagskonsumtionen kan alltså betraktas som ett nav i samhällshjulet, där ekrarna strålar ut i frågeställningar på en rad olika sakområden och nivåer. Den borde därför engagera inte endast ekonomer, politiker och konsumtionsexperter utan minst lika

mycket sakkunniga och företrädare för hälso- och sjukvård, kultur, beteendevetenskap, etik, filosofi.

I utredningen försöker jag så gott jag förmår fånga in denna breda kunskap och erfarenhet genom seminarier med min referensgrupp (bilaga 1), möten med forskare, experter, folkrörelser och en testkommun (Göteborgs Stad) samt genom en interaktiv hemsida, www.supersize.nu där den breda allmänheten inbjuds att höra av sig med idéer och uppslag.

Definitioner

”Hållbar utveckling är en utveckling som tillfredsställer dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillfredsställa sina behov”

Brundtlandkommissionen

Agenda 21, handlingsprogrammet från Riokonferensen 1992, slår fast att en hållbar samhällsutveckling måste grundas på tre samverkande dimensioner: en social, en ekonomisk och en ekologisk.

Förutsättningarna för en hållbar konsumtion utgörs av följande sju basala funktioner:

1. Ständig resurseffektivisering. Alla varor och tjänster skall produceras, distribueras, konsumeras och i tillbörlig grad återvinnas på ett så energi- och/eller materialeffektivt sätt som möjligt.
2. Vård av ekosystemens produktionsförmåga (jordar, vatten, skogar, luft etc).
3. Minimering av och på sikt frihet från miljö- och hälsofarliga kemikalier.
4. Återvinning och på sikt slutna kretslopp för en effektiv hushållning med både ändliga och förnyelsebara resurser.
5. Internationell solidaritet: mänskliga fri- och rättigheter, inklusive rätten till hälsa, försörjningsmöjligheter och arbete.
6. Konsumentens rätt till öppen, saklig och kvalitetssäkrad information om i vilken utsträckning produktionen av varor och tjänster uppfyller punkterna 1-5.
7. Konsumentens rätt till prisvärda varor och tjänster som uppfyller punkterna 1-6.

Politiken för hållbar konsumtion skall väsentligen formas utifrån de ambitioner som uttrycks i riksdagens konsument-, folkhälso- och miljömål.

Ett följande kapitel visar hur miljöbelastningen i Sverige, i termer av koldioxidutsläpp, över tid kan relateras till ekonomi och sociala och demografiska förhållanden.

I tre längre kapitel beskrivs och analyseras nuläget och förutsättningarna för en mera hållbar konsumtion vad gäller livsmedel, boende och transporter. Vissa förslag till åtgärder presenteras också.

Sedan följer ett kapitel om konsumtionsmönstrens inre dynamik och "psykologi", med reflektioner över 1970-talets livfulla offentliga debatt om "Lagom-Sverige". De avslutande kapitlen handlar om skolans roll och om stad-land-perspektivet; allra sist skriver ett brett urval av personer om vad de menar med begreppet hållbar konsumtion.

I slutbetänkandet (maj 2005) avser jag att presentera en mera samlad strategi, med ekonomiska styrmedel och konsekvensbeskrivningar, nyckeltal, märkningssystem mm. Dock återfinns alltså redan här i delbetänkandet ett antal förslag, som syftar till att visa på den potential för angelägna förändringar som kan och bör tas till vara.

Bland annat föreslår jag ett offentligt konsumtionsmål för ekologiska livsmedel (25 procent år 2010), statligt stöd till certifieringskostnader och lokal produktion, registrerings- och fordonsskatter i kombination med höjda skrotpremier för att styra över mot mera bränslesnåla fordon i svensk bilpark, normer för maximal energiförbrukning per yta i nybyggnation samt förstärkning av skolans undervisning i hem- och konsumentkunskap (för detaljer se respektive kapitel).

Utredningen präglas av optimism när det gäller hushållens möjligheter att påskynda Sveriges utveckling mot ökad hållbarhet. En utveckling som kommer att främja både hälsa, naturmiljö och ekonomi, och därmed även skapa nya nischer för en sund omdaning av näringsliv och arbetsmarknad.

Summary

This inquiry into sustainable consumption focusing on foodstuffs, housing and transport has its roots in the global arena.

In 1992, the world's governments assembled at a United Nations conference in Rio de Janeiro to discuss the future of the world. It was a historic meeting which led to the establishment of Agenda 21, conventions on climate and biological diversity and new resolve to work nationally and globally for more sustainable development, ecologically, economically and socially.

Ten years later, 26 August–4 September 2002, the Rio meeting was followed up by a new United Nations conference in Johannesburg, South Africa. It was here the governments of the participating countries decided to develop a ten-year framework programme to speed up the transition to sustainable consumption and production. Agreement was reached on measures to:

- promote the inclusion of social aspects and environmental costs in the price of goods and services,
- draw up programmes to promote increased awareness, especially among young people, in areas such as education, public information, consumer information, advertising and the media,
- develop and introduce efficient tools for consumer information on issues relating to human health and safety,
- promote public procurement that develops and distributes environmentally sound goods and services.

Another important part of the work to achieve sustainable consumption is human health, one aspect of the social dimension.

My basic view

For prosperous nations like Sweden, a key issue in the coming decades must be how we can develop a lifestyle based more on social solidarity within the framework of the Global Village. This

means, for example, how we learn to create and share welfare that has decreasing levels of ill health, environmental impact and consumption of natural resources such as oil, electricity, minerals and water.

With the help of new resource-efficient green technology – which partially decouples growth from environmental impact – we have made some progress along the path towards *ecologically sustainable* production and consumption (decoupling). This applies not least to the three policy areas addressed by this inquiry: transport, foodstuffs and housing. One such example is energy-efficient homes with lower emissions of climate-affecting carbon dioxide.

When we achieve decoupling, we also gain – as a bonus – a gradual improvement in *economic sustainability* since household expenditure can often be reduced, particularly in the longer term.

This gives rise to the interesting question: How will this newly created scope for consumption be used? Might it be invested in the consumption of other goods and services that use up copious amounts of fossil energy – another trip abroad, or another family car? If this is the case, the result for the environment will probably be a zero-sum game: “What we lose on the swings, we win on the roundabouts”. A rebound effect has arisen, as consumption researchers would say.

Assume, instead, that most of this new scope for consumption were invested in education, the care of relatives, culture in different forms, experience of nature at close quarters. In other words, consumption that increases well-being and reduces environmental impact, something that is increasingly felt to be a scarce commodity nowadays but that can unquestionably enrich our lives. If this took place to a greater extent than at present, it would be very much simpler to achieve development that was ecologically as well as socially more sustainable.

If we want Sweden to make a serious move forward towards a welfare system that is less of a drain on the planet’s material assets, policy must be used more forcefully, not only as a tool to advance and speed up the development of green technology, but also to change price relations in favour of greater social consumption. The Government should initiate a “positive contract” with us as citizens, a contract in which sustainable consumption is rewarded in a clear and down-to-earth way in a number of strategic areas.

But we should also discuss and consider our values, attitudes and habits – both privately and in the public arena – in favour of a smarter and more caring lifestyle. Daily consumption characterised by pleasurable comfort but with the benefit of a reduction in the use of resources, less environmental impact and fewer negative effects on physical and mental health. A life of more “sustainable burdens”, if you like.

To sum up, I believe that consumption that is economically far-sighted, minimises the use of resources and promotes good health presupposes changes in both technology and policy as well as ethics and habits.

In this inquiry, I am aiming to make these complex connections more concrete in what I would like to call three stakeholder fields:

- The desire and ability of *producers* to provide the market with ecologically sustainable goods and services which also give good value for money and are available to a wide group of consumers.
- The role and responsibility of *retailers* as a link between manufacturers and users.
- *Consumer behaviour*, characterised not only by habits, economic strength, advertising and trends, but also by the individual's need for social markers that mirror profound, somewhat irrational and deep-seated traits in our personalities.

In the debate on physical and mental ill health over recent years, many people have also discovered quite new and challenging connections:

- At the same time, the frantic pace of life – an expression of increased productivity, consumption, and use of resources – causes stress in people as well as on the natural environment.
- The established political axiom of “economic growth that leads to welfare that provides life satisfaction” no longer seems to be quite as unequivocally true. The welfare system has shown itself to have an unfortunate downside; whilst the GDP curve continues to rise, the curve for greater life satisfaction is falling.

Daily consumption can, in other words, be seen as a hub in the wheel of society, where the spokes radiate out into questions on a number of different topics at different levels. This should be of

interest, therefore, not only to economists, politicians and consumption experts, but equally to experts and representatives of health and medical services, culture, behavioural science, ethics and philosophy.

In this inquiry, I am attempting to capture as best I can this wide knowledge and experience by means of seminars with my reference group (Appendix 1), meetings with researchers, experts, popular movements and a trial municipality (the City of Göteborg), as well as an interactive website www.supersize.nu where the general public is invited to come up with ideas and suggestions.

Definitions

“Sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs.”

World Commission on Environment and Development (the Brundtland Commission)

Agenda 21, the action programme from the 1992 Rio Conference, establishes that a sustainable society must be based on three interacting dimensions: social, economic and ecological.

Sustainable consumption must therefore be characterised by the following features:

1. Continuous improvement in resource efficiency. All goods and services must be produced, distributed, consumed, and recycled appropriately in a way that is as energy and material efficient as possible.
2. Preservation of ecosystem production capacity (land, water, forests, air, etc.).
3. Minimisation of – and in the long run, freedom from – toxic and ecotoxic chemicals.
4. Recycling and, ultimately, closed ecocycles for efficient management of both finite and renewable resources.
5. International solidarity: human freedoms and rights, including the right to health, to a livelihood and to work.
6. The consumer’s right to open, objective and quality-assured information on the extent to which the production of goods and services fulfil points 1–5.

7. The consumer's right to goods and services that give good value for money and fulfil points 1–6.

Sustainable consumption policy must be designed essentially around the ambitions expressed in the Swedish Riksdag's consumer, public health and environmental goals which are presented in one of the introductory chapters.

A subsequent chapter shows how environmental impact in terms of carbon dioxide emissions in Sweden, can over time be related to economic, social and demographic conditions.

In three longer chapters, there is a description and analysis of the current situation and the preconditions for more sustainable consumption relating to foodstuffs, housing and transport. A number of proposals for measures are also presented.

Then comes a chapter on the inner dynamics and psychology of consumption patterns, with reflections on the lively public debate in the 1970s about "Moderation Sweden", a country of neither too much nor too little. The concluding chapters deal with the role of schools and with the town-country perspective; at the very end, a wide cross-section of people describe what they mean by the concept of sustainable consumption.

In the final report in May 2005, I intend to present a more cohesive strategy, with economic policy levers and consequence analyses, key indicators, benchmarking systems, etc. This interim report also contains, however, a number of proposals that aim to show the potential for important changes that can and should be implemented.

I propose, among other things, a public consumption goal for ecological foodstuffs (25 per cent by 2010), government support for certification costs and local production, registration and vehicle taxes combined with increased premiums for scrapping vehicles to promote more fuel-efficient vehicles in Sweden's car fleet, norms for maximum energy consumption per square metre in new buildings and a strengthening of domestic and consumer science teaching in schools (see the respective chapters for details).

The inquiry is characterised by a sense of optimism about Sweden's capacity to speed up developments towards increased sustainability. This will promote improvements in health, the natural environment and the economy, thus also creating new niches for a sound transformation of the business sector and the labour market.

1 Sverige – ett kvarter i den globala byn

1.1 Smartare vardagskonsumtion ger vinster för ekonomi, hälsa och miljö – här är utredningens grundbultar

Världens länder framstår alltmer som ”kvarter i en krympande global by”, där ekonomi och kommunikationsteknik fört oss nära samman och där vi blir mer och mer beroende av varandra.

För de välbeställda nationerna, däribland Sverige, måste en kärnfråga vara hur vi under årtiondena framöver kan utveckla en mer solidarisk livsstil inom ramen för den globala byn. Det handlar bl.a. om hur vi lär oss producera och fördela välfärd med allt mindre ohälsa, miljöbelastning och förbrukning av naturresurser som olja, el, mineraler och vatten.

Med hjälp av ny resurseffektiviserande ”grön teknik” – som delvis frikopplar tillväxt och miljöbelastning från varandra – har vi kommit ett litet stycke på väg mot en sådan *ekologiskt hållbar* produktion och konsumtion (”de-coupling”). Det gäller inte minst på de tre sakområden som den här utredningen arbetar med: transporter, livsmedel, bostäder (”bilen, biffen, bostaden”). Ett exempel på detta är energieffektiva bostäder med lägre utsläpp av klimatpåverkande koldioxid.

När vi åstadkommer de-coupling får vi samtidigt – som bonus – en gradvis bättre *ekonomisk hållbarhet* eftersom hushållens utgifter oftast kan minska, särskilt på lite sikt.

Därmed uppstår den intressanta frågan: Hur kommer detta friställda konsumtionsutrymme att användas? Investeras det måhända i konsumtion av andra varor och tjänster som slukar betydande mängder fossil energi – ytterligare en utlandsresa eller en bil till i familjen? För miljön blir resultatet i så fall troligen ett nollsummespel: ”Det vi vann på karusellen gick förlorat på gungorna”. En rebound-effekt har uppstått, för att tala konsumtionsforskarnas språk.

Antag istället att merparten av det nya konsumtionsutrymmet satsades på utbildning, vård av anhöriga, kultur i olika former, naturupplevelser på nära håll. Alltså i välfärdshöjande, mindre miljöbelastande konsumtion som idag allt oftare upplevs som bristvara men som bevisligen kan sätta guldkant på tillvaron. Om detta skedde i högre utsträckning än nu skulle det bli betydligt enklare att uppnå såväl en ekologiskt som socialt mera hållbar utveckling.

Vill vi att Sverige på allvar skall kunna röra sig i riktning mot en välfärd som tär mindre på planetens materiella tillgångar måste politiken mera kraftfullt nyttjas som ett redskap *dels* för att driva fram och påskynda ”den gröna teknikutvecklingen”, *dels* för att förändra prisrelationerna till förmån för mer av social konsumtion. Regeringen borde initiera ett ”positivt kontrakt” med oss medborgare, där hållbar konsumtion på ett antal strategiska områden premieras på ett tydligt och vardagsnära sätt.

Men dessutom bör vi, både privat och på den offentliga arenan, börja diskutera och bearbeta våra värderingar, attityder och vanor till förmån för en ”smartare och varsammare livsstil”. En vardagskonsumtion, präglad av lustfylld komfort men till priset av mindre resursförbrukning, miljöbelastning och minusposter för fysisk och mental hälsa. Ett liv av mera ”hållbara laster”, om man vill uttrycka saken så.

Jag menar, sammanfattningsvis, att en ekonomiskt mera fram-synt, resurssnål och hälsofrämjande konsumtion förutsätter förändringar *både* vad gäller teknik/politik *och* etik/vanor.

I utredningen strävar jag efter att konkretisera dessa komplicerade sammanhang på vad jag vill kalla tre aktörsfält:

- *Producenternas* vilja och förmåga att förse marknaden med ekologiskt hållbara varor och tjänster som också är prisvärda och tillgängliga för en bred grupp konsumenter.
- *Handelns* ansvar och roll som länken mellan tillverkare och brukare.
- *Konsumentbeteendet*, präglad av både vanor, ekonomisk styrka, reklam och trender, men också av individens behov av sociala markörer som speglar djupa, delvis irrationella och svåråtkomliga skikt inom personligheten.

I de senaste årens debatt om fysisk och mental ohälsa har många människor också upptäckt delvis nya utmanande samband:

- Den högt uppdrivna livsrytmen – uttryck för ökad produktivitet, konsumtion och resursförbrukning – orsakar samtidigt en stress på såväl människor som natur.
- Det hävdvunna politiska axiomet om ”ekonomisk tillväxt som leder till välfärd som ger livstillfredsställelse” tycks inte längre framstå som lika entydigt sant. Välfärden har visat upp en baksida av ofärd; medan BNP-kurvan fortsätter stiga, böjer kurvan för djupare livstillfredsställelse nedåt.

Vardagskonsumtionen kan alltså betraktas som ett nav i samhällshjulet, där ekrarna strålar ut i frågeställningar på en rad olika sakområden och nivåer. Den borde därför engagera inte endast ekonomer, politiker och konsumtionsexperter utan minst lika mycket sakkunniga och företrädare för hälso- och sjukvård, kultur, beteendevetenskap, etik, filosofi.

I utredningen försöker jag så gott jag förmår fånga in denna breda kunskap och erfarenhet genom seminarier med min referensgrupp (bilaga 1), möten med forskare, experter, folkrörelser och en testkommun (Göteborgs Stad) samt genom en interaktiv hemsida, www.supersize.nu där vem som helst kan höra av sig med idéer och uppslag.

1.2 Utredningens bakgrund: FN:s världstoppmöte i Johannesburg

1992 samlades världens regeringar till en FN-konferens i Rio de Janeiro för att dryfta mänsklighetens framtid. Mötet blev historiskt, med bl.a. tillkomsten av Agenda 21, konventioner om klimat och biologisk mångfald och en ny vilja att arbeta nationellt och globalt för mera hållbar utveckling, ekologiskt, ekonomiskt och socialt.

Tio år senare, 26 augusti – 4 september 2002, följdes Riomötet upp av en ny FN-konferens i Johannesburg, Sydafrika. Här beslutade de medverkande ländernas regeringar bl.a. att utveckla ett tioårigt ramverk av program för att påskynda omställningen till hållbar konsumtion och produktion. Man enades om åtgärder för att:

- främja att sociala aspekter och miljökostnader inkluderas i priset på varor och tjänster,
- utforma program för ökad medvetenhet, i synnerhet bland ungdomar – genom utbildning, offentlig information, konsumentinformation, reklam och media,
- utveckla och introducera effektiva verktyg för konsumentupplysning, bl.a. om aspekter som rör människors hälsa och säkerhet,
- främja offentlig upphandling som utvecklar och sprider miljöanpassade varor och tjänster.

En väsentlig del i arbetet för hållbar konsumtion gäller också människors hälsa, en aspekt av den sociala dimensionen.

Det innehållsmässiga skälet för utredningen – och för det tioåriga ramverk som toppmötet beslutade om – har givetvis att göra med de utmaningar världssamfundet står inför. I populärvetenskapliga sammanhang ser man ofta formuleringar av typen:

Om hela mänskligheten skulle leva på samma genomsnittliga materiella nivå som européer och amerikaner nu gör, så skulle det – med dagens teknik för att omvandla naturresurser till välfärd – krävas tre, fyra planeter till.

Samtidigt har våra gemensamma möjligheter till global problemlösning nog aldrig varit större än nu. Det finns en uppsjö av kunskap, teknik, strategier och ekonomiska möjligheter. Och därtill, faktiskt, många löftesrika trender:

- Andelen extremt fattiga har de senaste trettio åren halverats i femton utvecklingsländer med en samlad befolkning på 1,6 miljarder människor.
- Ozonskiktets nedbrytning till följd av mänskliga utsläpp hejdas genom det s.k. Montrealprotokollet, antaget av FN:s medlemsländer 1989.
- Kyotoprotokollet från 2001 innebär – trots att det ännu ej ratificerats fullt ut – en viktig start för mänsklighetens gemensamma kamp mot den globala klimatförändringen.
- Spädbarnsdödligheten i världen har halverats på trettio år.
- Den förväntade medellivslängden i många utvecklingsländer har sedan 1970 stigit till över 60 år; motsvarande utveckling i Europa tog 150 år. Hiv/aids har dock i många länder förändrat situationen dramatiskt.

- Medelinkomsten i utvecklingsländerna har nästan fördubblats i perioden 1975–1998.
- Andelen barn i världen med grundskoleutbildning har ökat med 80 procent på trettio år.

Källa: FN

Världen är dock i alltför många avseenden fortfarande på väg ”åt fel håll”:

Dagens samlade produktion och konsumtion beräknas överstiga jordens långsiktiga ekologiska bärkraft med storleksordningen 25 procent. De rikaste 14 procenten av världens befolkning konsumerar 56 procent av resurserna, medan de fattigaste 40 procenten endast förbrukar 11 procent.

Källa: FN

Trots framsynta globala avtal

- är miljöhoten alarmerande; den globala klimatuppvärmningen fortgår
- går 800 miljoner människor dagligen hungriga och felnärda
- saknar 1,2 miljarder människor rent dricksvatten. Drygt 2 miljarder saknar vatten för hygien och sanitet
- har 2 miljarder, var tredje världsmedborgare, ännu inte tillgång till elektricitet utan tvingas samla kvistar och ris eller använda hälsovådliga bränslen till matlagning och uppvärmning
- drabbas miljoner människor dagligen av ohälsa: malaria, gula febern, sömnsjuka, hiv/aids, cancer, allergier, luftvägssjukdomar
- går hundratals miljoner människor utan jobb, utan möjlighet till försörjning, trygghet och en anständig social välfärd

Fattigdom och ohälsa gör den globala utvecklingen helt ohållbar, liksom arbetslöshet, korrupktion och bristande demokrati, växande klyftor och skeva handelsrelationer mellan Nord-Syd. Det handlar också om marknadsekonomins oförmåga att till fullo internalisera – ”räkna in” – negativa miljöeffekter och därmed, indirekt, främja utvecklingen mot en mer hållbar produktion och konsumtion

Det viktiga budskapet är emellertid att de ohållbara trenderna kan brytas, om den politiska viljan stärks. FN:s millenniedeklaration, undertecknad av 147 stats- och regeringschefer i september 2000, ställer upp följande mätbara mål som skall vara genomförda senast år 2015:

- Halvera andelen människor som saknar dricksvatten och vatten för den dagliga hygien
- Varje nation skall integrera hållbar utveckling i alla politik-områden
- Halvera andelen människor som lever på mindre än en dollar om dagen
- Alla barn skall gå i skolan
- Avskaffa all könsdiskriminering i utbildningen
- Minska dödligheten med 70 procent för barn under fem år
- Hejda och få ned spridningen av hiv/aids
- Stärk det globala partnerskapet för utveckling, bl.a. genom att ta bort tullar och jordbrukssubventioner, sanera de fattiga ländernas skuldsättning och öka biståndet

1.3 Internationellt arbete för hållbar konsumtion

1.3.1 FN

Vid toppmötet i Johannesburg 2002 antogs en politisk deklARATION och en genomförandeplan. I dessa dokument enades världens länder om åtgärder med tre huvudinriktningar. En av dem är att förändra ohållbara produktions- och konsumtionsmönster.

FN:s miljöorgan, UNEP, anser i sin rapport, *Consumption Opportunities* (2001) att hållbar konsumtion har uppmärksammats för lite och uppmanar regeringarna att utarbeta nationella handlingsplaner. Åtgärder bör inte endast riktas mot individer, utan mot ett antal olika aktörer, t.ex. producenter, marknadsförare, handeln och myndigheter. UNEP har också tillsammans med den internationella konsumentorganisationen, *Consumers International*, kartlagt hur olika länder genomfört FN:s riktlinjer för konsument-skydd och avsnittet om hållbar konsumtion (2002). Rapporten innehåller en rad rekommendationer för fortsatt arbete inom området.

1.3.2 OECD

Det ekonomiska samarbets- och utvecklingsorganet OECD har arbetat med frågan sedan 1994. Man har ett program för hållbar konsumtion, genomför utvärderingar av medlemsländernas arbete och publicerar rapporter på olika teman, t.ex. om aktörernas roll,

val av styrmedel och utbildningens betydelse i sammanhanget hållbar konsumtion.¹

1.3.3 EU

*EU:s strategi för hållbar utveckling*² fokuserar på ett antal problem som utgör allvarliga hot mot en sådan utveckling. Flera av dem är direkt kopplade till hållbar konsumtion, t.ex. klimatpåverkan genom ökade transporter. Kommissionen antog våren 2003 ett meddelande om en så kallad integrerad produktpolitik (IPP)³. Här betonas vikten av att arbeta med konsumtion och att ge konsumenter – inklusive näringsliv och offentlig förvaltning – tillgång till lättbegriplig, relevant och trovärdig information. Man diskuterar också en rad faktorer som påverkar de informativa styrmedlens effekt, t.ex. livssituation, sociala normer och infrastruktur. Det är upp till medlemsländerna att främja den medvetenhet som är nödvändig för att konsumenterna ska kunna ta sitt ansvar i processen. Hösten 2003 uppmanade miljöministrarna⁴ medlemsstaterna att ta till sig meddelandets innehåll som riktlinjer för sina nationella strategier.

Sverige har sedan länge valt att via staten utveckla konsumentarbetet. Först när EU-medlemskapet blev ett faktum insåg vi behovet av en konsumentrörelse som kunde agera på den gemensamma EU-arenan. Därför är Sverige unikt med Konsumentverket och sin relativt "lilla konsumentrörelse", med Sveriges Konsumenter i Samverkan (SKiS) och Sveriges Konsumentråd. I andra länder är situationen oftast den omvända, t.ex. i Danmark där Förbrukerrådet (konsumentrörelsen) är större än statens konsumentverk.

En viktig del av konsumentorganisationernas verksamhet är att påverka utvecklingen av EU:s konsumentpolitik. Det är särskilt betydelsefullt då konsumentpolitiken till största del är en del av EU:s kompetensområde. Viktiga aktörer att påverka är *den europeiska konsumentorganisationen BEUC, Europaparlamentet, Kommissionens konsultativa konsumentgrupp (ECCG), Europeiska ekonomiska och sociala kommittén (EESK), och den europeiska*

¹ Bl.a. Policies to Promote Sustainable Consumption: an Overview, OECD 2002, The Role of Stakeholders in Changing Consumption and Production Patterns, OECD 2002, Household, Tourism, Travel: Trends, Environmental Impacts and Policy Responses, OECD 2002, Education and learning for sustainable consumption, 1999.

² (KOM (2001) 264).

³ Integrerad produktpolitik, KOM (2003) 302.

⁴ Rådsslutsatser 14405/03.

organisationen för konsumentrepresentation i standardiseringsfrågor (ANEC).

Det gäller att tidigt komma in i beslutsprocessen, helst innan en fråga har förts upp på den formella dagordningen. Således måste det representativa arbetet kompletteras med ett proaktivt arbetssätt. BEUC (konsumentparaplyet i Europa) har 38 medlemmar – konsumentorganisationer från Europas länder – som genom sin starka ställning och utmärkta kontakter äger kännedom om frågor som är på gång och kan förbereda utkast till ställningstaganden som bl.a. de svenska konsumentrörelserna får ge synpunkter på. Detta remissförfarande innebär att BEUC kan agera snabbt och med den europeiska konsumentrörelsen bakom sig.

Kommissionens konsultativa konsumentgrupp (ECCG), är ett rådgivande organ till generaldirektoratet för folkhälsa och konsumentskydd (DG SANCO). Medlemsländerna och de europeiska konsumentorganisationerna har en representant vardera.

EU:s ekonomiska och sociala kommitté (EESK) är ett rådgivande remissorgan indelat i tre olika grupper: Industri- och näringslivsintressen, fackföreningar samt en grupp bestående av konsument-, miljö- och jordbruksintressen samt konsumentkooperationen.

Sveriges Konsumentråd är representerat inom ANEC:s styrelse och deltar där i utformningen av strategier och prioriteringar i arbetet med att stärka konsumentfrågorna i den europeiska standardiseringsverksamheten. SKiS är suppleant i EU:s konsumentkommitté.

Konsumentorganisationerna bedriver lobbyverksamhet gentemot ett nätverk av beslutsfattare som huvudsakligen verkar i Bryssel. Det omfattar särskilt de svenskar som arbetar med konsumentfrågor inom olika EU-organ och intresseorganisationer. Viktig är givetvis även kontakten med EU-parlamentarikerna.

1.3.4 Nationella ansatser: Sverige – hållbar konsumtion är en kärnfråga

I propositionen *Gemensamt ansvar: Sveriges politik för global utveckling*⁵ anger regeringen att Sverige skall bidra till utvecklingen av det tioåriga ramverk som enligt FN:s genomförandeplan skall arbetas fram. Hushållens, näringslivets och den offentliga förvaltningens konsumtion kommer att hanteras inom ramen för vår nationella

---

⁵ Prop. 2002/03:122, bet. 2003/04:UU03, rskr. 2003/04:112.

uppföljning av världstoppmötet i Johannesburg samt det fortsatta arbetet med IPP.

I *Sveriges strategi för hållbar utveckling*⁶ understryks att konsumentpolitiken skall utformas så att den bidrar till en hållbar välfärdsutveckling. Sedan 1998 har konsumentpolitiken omfattats av ett tydligt miljömål⁷ med syftet ”att utveckla sådana konsumtions- och produktionsmönster som minskar påfrestningarna på miljön och som bidrar till en långsiktigt hållbar utveckling”.

Konsumentverket är statens expertorgan i dessa frågor och spelar en viktig roll som kunskapsförsörjare.

Konsumentverket – en nyckelspelare

Konsumentverket arbetar inom alla tre dimensionerna för hållbar utveckling. En stark tonvikt ligger på den ekonomiska och ekologiska, men aktiviteter finns även i viss mån inom den sociala dimensionen via verkets arbete med hälsa och säkerhet och numera också genom sektorsansvaret för handikappfrågor. Fokus för arbetet med den ekonomiska dimensionen ligger på hushållsekonomiska frågor. För närvarande bereds frågan huruvida verket ska få ett uttalat ansvar för problem förknippade med överskuld-sättning liksom budget- och skuldrådgivning.

Konsumentverket arbetar aktivt inom de tre konsumtionsområden som pekas ut i direktiven för denna utredning. Dessutom arbetar verket med åtgärder inom 2002 års energipolitiska program för att öka kunskap om och stimulera intresset för miljömässigt motiverad energieffektivisering. Här nedan räknas upp ett antal insatsområden där det finns en utvecklingspotential och möjlighet att nå goda resultat, och där behov av förstärkta insatser finns.

Arbetsmetoder

Förutom mer områdesspecifika insatser kan Konsumentverket identifiera ett par arbetsmetoder som man generellt vill förstärka för att uppnå önskvärda resultat.

---

⁶ En svensk strategi för hållbar utveckling, rskr.2003/04:129.

⁷ skr.1997/98:67, bet. 1997/98:LU21, rskr.1997/98:220.

- Myndigheters roll och ansvar

Konsumentverket har i redovisningen av regeringsuppdraget kring det särskilda sektorsansvaret föreslagit att det ansvar som ett antal utpekade myndigheter har bör vidgas från de ekologiska frågorna till att omfatta alla tre dimensionerna av hållbar utveckling, inklusive ett globalt perspektiv.

- Samverkan med andra aktörer

Det finns en mängd olika arenor och aktörer där konsumentperspektivet skulle ha goda möjligheter att stärkas om resurser satsades på att få med konsumentföreträdare. Aktörer som ”äger” olika frågor har möjlighet att ge konsumenterna bättre förutsättningar, och de kan behöva stöd och få influenser utifrån konsumentperspektivet när det gäller hållbarhetsaspekter. Exempel på sådana områden är IPP liksom Design för alla.

- Utveckla informationsmaterial

Inom samtliga konsumtionsområden som prioriteras i utredningen (mat, boende och transporter) finns möjlighet att utveckla det informationsmaterial som Konsumentverket riktar till både konsumenter och andra aktörer. Detta gäller såväl webbplatsen som tryckt material.

- Mat

Konsumentverket arbetar sedan flera år tillbaka med matens koppling till miljöfrågorna. Arbetet har hittills koncentrerats till ekologiska livsmedel, även om andra frågor, t.ex. S.M.A.R.T.-konceptet också funnits med. (sid 116) Konsumentverket menar att arbetet kan gynnas av ytterligare breddning mot livsmedelsproduktionens totala miljöbelastning, men att ekologiska livsmedel även framdeles bör vara en viktig del.

En utvärdering av verkets arbete med ekologiska livsmedel som genomfördes våren 2004 visar att nedanstående strategiska inriktningar har varit viktiga och kommer så att förbli.

Alla konsumenter måste kunna köpa miljöanpassade livsmedel. Prisfrågan är därför viktig att arbeta med, dock kompletterad med ett budskap om fler aspekter och mervärden kring maten. När det gäller tillgänglighet behövs en aktiv dialog med handeln om utbud, exponering och marknadsföring.

Det finns även ett behov av att föra in konsumentaspekterna i exempelvis regelarbetet för ekologiska livsmedel samt att sprida

kunskaper till olika aktörer om vilka frågor som är intressanta för konsumenterna inom mat- och miljöområdet.

En viktig samverkansgrupp för ekologisk mat är Ekologiskt Forum, som i Jordbruksverkets förslag får uppdraget att arbeta fram en aktionsplan för de nya målen för ekologisk produktion.

1.3.5 Nationella ansatser: Storbritannien – ny visionär konsumentpolitik

Den brittiska regeringen har gett Kommissionen för hållbar utveckling (SDC) i uppdrag att rekommendera olika sätt att föra debatten om hållbar konsumtion framåt. SDC kommer att bidra med konkreta inspel till den nationella strategin för hållbar utveckling 2005.

Som underlag i detta arbete har SDC publicerat en rapport, *Policies for Sustainable Consumption*, med en genomgång av den akademiska litteraturen om hållbar konsumtion. Rapporten drar slutsatsen att konsumtionsmönster påverkas av en mängd olika faktorer: ekonomiska, psykologiska, sociologiska och antropologiska. SDC anser att det finns starka skäl för regeringen att engagera sig i att forma konsumtionen, eftersom denna påverkar kollektiva nyttigheter som miljö och livskvalitet. Rapporten konstaterar dock att den ”vanliga” politiken inte räcker till om regeringen vill skapa den strategiska förändring som kommer att krävas.

Konventionell politik har gett regeringen två roller:

1. Den skall försöka styra konsumenterna med regler, standards, marknadsinstrument och planering.
2. Den skall försöka påverka dem genom information, utbildning och andra ”psykologiska” styrmedel, dvs. som en expertrådgivare eller moralisk guide.

Den nya konsumentpolitiken bygger på sex läxor:

1. Politiken har felbedömt sambandet mellan materiell välfärd och livskvalitet. Det är väsentligt att mer än idag betona hälsa, samhällelig/social samverkan och meningsfull sysselsättning.
2. Man brukar säga att det är omöjligt för regeringar att förändra konsumenternas individuella beteenden. Men forskning visar på motsatsen: Genom sin inverkan på tekniken,

- marknaden, institutionella strukturer, media och sociala nyttigheter formar regeringen det kulturella sammanhang där individer fattar beslut om sin konsumtion.
3. Nuvarande politik förutsätter att marknaden erbjuder konsumenterna frihet att välja den livsstil som bäst speglar deras behov och önsknings. Men forskningen visar att konsumenterna ofta finner sig "inlåsta" i en ohållbar konsumtion. Regeringens agerande är avgörande för att åstadkomma förändringar.
  4. I Storbritannien finns en lång rad olika rörelser och nätverk, där deltagarna möts i smågrupper och lär sig mer om sociala frågor och miljö, utforskar möjliga val av livsstil samt agerar tillsammans. Deras möjligheter att demonstrera hållbara livsstilar skulle öka markant om regeringen etablerade stöd för detta arbete.
  5. Regeringens roll i det posttraditionella samhället skiftar från kontrollorgan till "förändringsinriktad förvaltning" som uppmuntrar lärande. Framgångsrikt ledarskap kräver att regeringen lyssnar till andra aktörer och ifrågasätter sina egna antaganden och rutiner.
  6. För att åstadkomma en effektiv strategi för hållbar konsumtion, måste regeringen arbeta i nära samverkan med olika samhällsaktörer i syfte att utveckla sammanhållna visioner, strategier, åtgärder och utvärderingssystem.

Rapporten utmynnar i förslag till möjliga policyvägar som betonar regeringens roll

- att tydligare följa upp vision och retorik med politik och praktik,
- att forma konsumtionens kulturella kontext,
- att stödja NGO-initiativ för förändring och innovation,
- att skapa program, organ och nätverk som stöttar framgångsrika initiativ och hjälper till att sprida dem,
- att skapa en ständig process för utvärdering och gemensamt lärande.

Den nya rollen avviker från konventionell politik på två sätt:

För det första betonar den en regerings avgörande roll i att forma den institutionella, sociala, kulturella och etiska kontext inom vilken individuella konsumenters beslut fattas.

För det andra erbjuder den en modell för en regeringspolitik som – utöver kontroll- eller övertalningsfunktionen – grundas på idén om *regering och allmänhet som lärande partners i en förändringsprocess*.

Ett annat intressant initiativ är fonden för hållbar utveckling, The Environmental Action Fund.

I början av augusti 2004 annonserade Storbritanniens regering en fond med fokus på arbete för hållbar konsumtion och produktion. Frivilligorganisationer inbjuds 2005-08 att ansöka om medel (£2.25 miljoner/år) för projekt som stöder hållbar konsumtion och produktion. Fonden kommer att användas för att sporra människor att "agera för att förändra". Det handlar om projekt som syftar till att påverka kommunernas konsumtionsmönster, och som har ett brett perspektiv.

2 Hållbar konsumtion – utredningens definitioner

Alla har vi nog en maggropskänsla för vad som bör menas med begreppet hållbar utveckling respektive produktion och konsumtion. Vi lutar oss då tryggt mot Brundtlandkommissionens redan klassiska formulering i FN-rapporten Vår gemensamma framtid (1987):

”Hållbar utveckling är en utveckling som tillfredsställer dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillfredsställa sina behov”

Agenda 21, handlingsprogrammet från Riokonferensen 1992, slår fast att en hållbar samhällsutveckling bör präglas av tre samverkande dimensioner: den sociala, den ekonomiska och den ekologiska

Begrepp som ofta används för att fånga in och konkretisera hållbarhetens olika ekologiska dimensioner är faktor 10, ekologiska fotavtryck och miljöutrymme (se kap. 11)

Det finns ofantligt mycket skrivet om hållbar utveckling på olika nivåer och i skilda tidsperspektiv. Den som önskar en fördjupad förståelse hänvisas till dessa material (bilaga 2).

För denna utredning har jag valt att mer pragmatiskt ange ett antal viktiga principer/kriterier.

2.1 Allmänna kriterier

Förutsättningarna för en hållbar konsumtion utgörs av följande sju basala funktioner:

1. Ständig resurseffektivisering. Alla varor och tjänster skall produceras, distribueras, konsumeras och i tillbörlig grad återvinnas på ett så energi- och/eller materialeffektivt sätt som möjligt.
2. Vård av ekosystemens produktionsförmåga (jordar, vatten, skogar, luft etc.).

3. Minimering av och på sikt frihet från miljö- och hälsofarliga kemikalier.
4. Återvinning och på sikt slutna kretslopp för en effektiv hushållning med både ändliga och förnyelsebara resurser.
5. Internationell solidaritet: mänskliga fri- och rättigheter, inklusive rätten till hälsa, försörjningsmöjligheter och arbete.
6. Konsumentens rätt till öppen, saklig och kvalitetssäkrad information om i vilken utsträckning produktionen av varor och tjänster uppfyller punkterna 1–5.
7. Konsumentens rätt till prisvärda varor och tjänster som uppfyller punkterna 1–6.

2.2 Hållbarhetens tre ben – en delikat avvägning

”Hållbarhet” definieras alltså i tre dimensioner: ekologiskt (miljö-mässigt), socialt (folkhälsa, demokrati) och ekonomiskt. När man för svenska förhållanden försöker ringa in vad som bör menas med *hållbar konsumtion*, är det en poäng att utgå från miljömålen som ju fastställts av riksdagen i en demokratisk process. Avvägningen mot de andra samhällsmålen är redan gjord och miljömålen kan alltså inte anses vara ”extrema”. Ett dilemma är dock att de möjligen kan bedömas vara för kortsiktiga och därmed inte ge tillräckligt tydliga signaler om vad som långsiktigt behöver förändras.

En annan utgångspunkt för definitionen är att det på lång sikt inte bör finnas någon konflikt mellan de tre dimensionerna, vilket också var en viktig slutsats från Riokonferensen. Tvärtom bör man inse att ekologiskt hållbar utveckling faktiskt är en förutsättning för att uppnå de två andra målen. På kort sikt kommer intresse-motsättningar förvisso att uppstå. Men dessa måste då överbryggas, t.ex. genom fördelningspolitik istället för sänkta miljöambitioner.

2.3 Skillnaden mellan produktions- och konsumtionsmönster

Det kan vara värt att i detta sammanhang kort diskutera skillnaden mellan produktions- och konsumtionsmönster. Utredning har fått uppdraget att sätta fokus på konsumtionsmönster. Men konsumtionen är bl.a. en direkt spegel av vilket sortiment som producenterna och handeln erbjuder.

Om produktionsmönstren vore hållbara skulle även en stor del av konsumtionsmönstren vara det. Från ett teoretiskt miljöekonomiskt perspektiv skulle det inte behövas någon konsumentpolitik eftersom de negativa externa effekterna som uppstår vid produktion och konsumtion synliggörs i varornas pris. När de externa effekterna motverkas genom miljöavgifter/skatter, utsläppshandel eller sträng miljölagstiftning sker en automatisk anpassning av produktionskonsumtionsmönstren.

För att denna teori skall fungera måste dock importen hanteras på samma sätt genom att miljöavgifter/skatter påläggs vid nationsgränsen när varorna importeras, allt enligt principen om Border Tax Adjustment.

I praktiken är dock ytterst få av de negativa externa miljöeffekterna internaliserade i de priser vi idag ser på marknaden. Priserna avspeglar varken miljöbelastningen eller den faktiska knappheten vad gäller naturresurserna.

Det kommer att ta långt tid innan produktions- och konsumtionsmönstren kan anses långsiktigt hållbara. Med ökad frihandel får vi räkna med att översköljäs av varor som har producerats i länder med sämre miljökrav än de som gäller i Sverige och Europa. Importprodukter från Kina är givetvis en funktion av den nuvarande kinesiska kemikaliepolitiken men kommer i praktiken att påverka miljön och hälsan även i Sverige.

Eftersom produktionen specialiseras krymper våra möjligheter att styra den med politiska instrument. Inom somliga varugrupper kan "konsumentkraften" bidra med viss påverkan på producenternas beteende och produktutveckling. Men i många fall är producenterna "kungar" och konsumenterna "pristagare" på en oligopolliknande marknad. I en globaliserad ekonomi blir det därmed allt viktigare att stat, kommuner och enskilda konsumenter så långt möjligt försöker påverka och stimulera utbudet av hållbara varor och tjänster.

Slutsats

Utredningen fokuserar på olika vägar till mer hållbara konsumtionsmönster. Vid en enkel systematisering av begreppet konsumtionsmönster urskiljer jag tre olika nivåer:

1. Den första nivån handlar om att konsumera "*samma fast grönnare*", att välja sina varor och tjänster på marknadens f.n.

- bästa ”fjärdedel” (kvartil). Det är en relativt måttlig och sannolikt otillräckligt ambition för att framgångsrikt kunna hantera de långsiktiga utmaningarna.
2. Den andra nivån handlar om att *byta själva konsumtionsmönstret* från t.ex. minskad konsumtion av varor till förmån för mer av resurssnåla tjänster.
  3. Den tredje nivån angriper själva fundamentet i vårt konsumtions-samhälle: Den handlar om att *minska den totala konsumtionen*. Nivå 1 och 2 hotar egentligen inte den traditionella världsbilden med ökad ekonomisk tillväxt och ökad mängd lönearbete. Men den tredje gör det. Att öka den lediga tiden och därigenom minska köpkraften bidrar sannolikt till att reducera de samlade intäkter som skall finansiera den offentliga sektorn. Samtidigt minskar också behoven av offentliga tjänster. Men om ledighet värderas högre än ökad köpkraft växer välfärden, även om BNP minskar. Den tredje nivån är alltså ett skifte från konsumtion till ledighet.

2.4 Behovet av immateriell konsumtion och dess effekter på tillväxten

2.4.1 Hållbara konsumtionsmönster

Ekologiskt hållbar konsumtion förutsätter generellt sett en minskad materiell förbrukning (minskat resande, lägre värme- och elförbrukning etc.). Kostnaderna för en sådan livsstil hamnar därvid på en lägre nivå dvs. är billigare (Alfredsson, 2002). Det är positivt för dem som väljer detta alternativ.

Effekten är dock inte helt oproblematisk. Det intjänade konsumtionsutrymmet (kostnadsbesparingen) kan och kommer med oförändrade preferenser att leda till att en del av den positiva miljöeffekten i form av lägre energikonsumtion och koldioxidutsläpp m.m. tas tillbaka genom att de insparade pengarna används till det som människor oftast har högst på önskelistan: resor, ny och större bil eller investeringar i bostaden (konsumtionsvaror med hög inkomstelasticitet).

För att den positiva miljöeffekten inte skall gå förlorad måste det ökade konsumtionsutrymmet användas så att denna s.k. rebound-effekt minimeras. En potentiellt intressant möjlighet att åstadkomma detta är att öka den immateriella konsumtionen. Alter-

nativa metoder är minskad arbetstid, ökat sparande och investeringar i miljöteknik. Var för sig är dock inget av dessa alternativ – av olika skäl – någon långsiktig lösning. Att anpassa inkomsterna till den lägre konsumtionsnivån kan t.ex. kortsiktigt vara positivt för individen. Men det är negativt ur ett tillväxtperspektiv och löser inte heller problemet med trendmässigt ökad miljöeffekt i form av naturresursanvändning, energikonsumtion och koldioxidutsläpp som ett resultat av konventionell tillväxt. Eftersom tillväxten är betydelsefull för bl.a. välfärden är detta inte en hållbar lösning.

Ökat sparande är positivt ur flera aspekter, men innebär inte automatiskt att reboundeffekten elimineras eller ens minimeras. Anledningen är att pengar som sparas i andra former än madrassen arbetar, dvs. används för olika typer av investeringar under tiden de ”sparas”, vilket i sin tur får effekter på miljön. Hushållets konsumtion minskar inte heller långsiktigt utan förskjuts bara in i framtiden. Investeringar i miljöteknik, t.ex. effektivare uppvärmning, är positiva på både kort och lång sikt. På kort sikt uppnås positiva goda miljöeffekter (minskad energianvändning för uppvärmning) samtidigt som miljöteknikutvecklingen stimuleras. En bra investering ger dock en långsiktigt positiv avkastning och minskar kostnaderna för ett grönt konsumtionsmönster ytterligare. Därför är ökad immateriell konsumtion en strategiskt viktig utvecklingsväg.

Gå på gym

Med immateriell konsumtion menas nyttjande av tjänster eller produkter med ett högt tjänsteinnehåll. Ett högt tjänsteinnehåll är önskvärt eftersom detta generellt innebär att energiintensiteten och naturresursanvändningen är låg. Energiintensitet definieras i detta sammanhang som energi per krona. Ett konsumtionsmönster med låg energiintensitet innebär att pengar spenderas så att energianvändningen per krona är låg. Det är t.ex. att äta på restaurang, åka taxi, gå på gym, konserter, bio, teater, ta musiklektioner, barnpassning, hantverkstjänster, att köpa hantverksprodukter, konst etc.

I Sverige och många andra utvecklade ekonomier har andelen personer som arbetar med tjänsteproduktion ökat kraftigt; detta kallas ofta tjänsteekonomi. Orsaken till att tjänsteproduktionen ökat är bl.a. att färre personer i dag behövs inom tillverkningsindustrin genom den produktivitetsutveckling som skett där.

Alltmer av tillverkningsindustrin är också förlagd till andra länder. Genom att jämföra fem olika länder har Kroeger et al (2000) undersökt huruvida en förändring av näringsstrukturen mot en högre andel tjänster minskar energiintensiteten i ekonomin. Studien drar slutsatsen att ekonomier där tjänstesektorn står för en relativt högre andel av BNP har en lägre energiintensitet.

Hushållens konsumtionsmönster har dock inte blivit mindre materiellt. Vringer och Block (2000) analyserade hur konsumtionsmönstret i Nederländerna förändrats mellan 1948 och 1996. Eftersom konsumtionsmönstren liksom energiintensiteten i Nederländerna och Sverige är mycket lika bör resultaten vara applicerbara på Sverige. Vringer och Blok kom fram till att det inte skett någon dematerialisering eller trend mot lägre energiintensitet under denna period. Detta är bl.a. en effekt av produktivitet utvecklingen, som lett till att varukonsumtion blivit billigare i förhållande till tjänster. Beräkningar av den nationella energikonsumtionen per BNP tar inte hänsyn till den energi som vi importerar indirekt i form av produkter dvs. den energi som gått åt för att producera de importerade varorna.

Det finns alltså inte någon tydlig trend på efterfrågesidan mot en ökad dematerialisering av konsumtionsmönstret. Att Sveriges och andra länders energi- och koldioxidintensitet minskar, utan att konsumtionsmönstret uppvisar motsvarande förändringar, beror i hög grad på en omlokalisering av intensitetsmönstret. Utsläppen har delvis ”flyttat utomlands”.

2.4.2 Effekter på tillväxten av ökad tjänstekonsumtion

En avgörande fråga är hur ekonomin i sin helhet kan styras om mot hållbar resursförbrukning och energikonsumtion dvs. en hållbar tillväxt.

1995 publicerades *Factor four: Doubling Wealth, Halving Resource Use* (Ernst von Weizsäcker, Amory & Hunter Lovin), en bok som fått stort inflytande på EU-politiken för hållbar utveckling. Författarna visar att det är både nödvändigt och möjligt att minska resursanvändningen och samtidigt öka tillväxten och välfärden. Den efterföljande debatten har handlat om hur stor potential som finns för effektiviseringar av främst energianvändning men även andra naturresurser. Som en ensidig åtgärd leder dock inte effektiviseringar automatiskt till minskningar i absoluta tal av energi- och

naturresursanvändning. Effekten kan bli den motsatta med större produktionsvolymen som följd. Ett viktigt komplement till effektiviseringen är att fokus förskjuts från tillverkning av produkter, till försäljning och konsumtion av tjänster (Hawken, P., Lovins A, & Lovins, L.H. 1999).

Ur ett *tillväxtperspektiv* har utvecklingen av tjänsteproduktionen studerats och analyserats ur flera aspekter. Forskningen har främst belyst tjänstesektorns produktivitet, som ett indirekt men avgörande mått på dess tillväxtpotential. Tjänstesektorns betydelse för sysselsättningen har också skärskådats. Analyserna är komplicerade, eftersom "tjänster" inte är särskilt enkla att definiera. Det finns knappast någon specifik egenskap som förenar tjänster och skiljer ut dem från varor. Tjänster ingår också mer eller mindre i alla branscher, och de branscher som räknas till tjänstesektorn är mycket heterogena.¹

Egenskaper som ofta förknippas med tjänster är att de förutsätter ett möte mellan människor, att de inte kan lagras, att de ofta skräddarsys efter mottagarens behov och ingår i ett paket. Dessa egenskaper är emellertid inte längre specifika för tjänster. I dag är t.ex. kundkontakt en allt viktigare del av all försäljning, och produkter som t.ex. bilar skräddarsys enligt kundens önskemål. Även när det gäller varor försöker man numera ofta minimera lagerhållningen, genom t.ex. "just in time"-leveranser (Hultkrantz).

Tjänstekomponenten växer alltså i samtliga branscher. En av de frågor som analyserats är huruvida tillväxten hämmas när tjänsteproduktion ersätter tillverkningsindustrin, och om detta i så fall skulle kunna vara en av orsakerna till den avmattning av tillväxten som noterats under de senaste decennierna. Produktivitetsökningen har antagits vara lägre inom tjänstesektorn än i tillverkningsindustrin, främst i offentlig sektor. Tanken är att det skulle vara lättare att öka produktiviteten för varor jämfört med tjänster, beroende på deras skilda egenskaper. De statistiska mått som finns visar också att produktiviteten i privata tjänstebranscher i genomsnitt utvecklas långsammare än i tillverkningsindustrin. Den del av tjänstesektorn som ofta lyfts fram som ett exempel på att tjänster har låg produktivitet, är servicenäringarna. Ny forskning bestrider dock detta antagande, som anses bero på att det är svårare att mäta

---

¹ Handeln, Hotell & restaurangverksamhet, Transporter, Finansiell verksamhet, Fastighets- & uthyrningsverksamhet, Offentlig förvaltning, försvar & socialförsäkring, Utbildning, Hälso & sjukvård, Andra samhälls- & personella tjänster, Förvärsarbete i hushåll och Verksamhet vid internationella organisationer, utländska ambassader.

kvalitetsförbättringar för tjänster än för varor. Om man istället för att jämföra produktivitetens utvecklingen vid tillkomsten av t.ex. en bil och en konsert och fokuserar på den producerade funktionen och nyttigheten – att resa och uppleva musik – kan man notera att produktiviteten inom tjänstesektorn, i detta fall musikbranschen, varit hög: Idag har t.ex. alla möjlighet att lyssna på de stora artisterna.

Hushållsnära tjänster

En annan aspekt av tjänstesektorns expansion är påverkan på inkomsterna. Det har framförts farhågor om att tjänstesektorn främst skulle generera låglönejobb, alternativt vara bimodal, dvs. ha en tydlig uppdelning mellan låg- och höglönejobb. Dessa antaganden har inte visat sig stämma. I USA växer de välbetalda yrkena inom tjänstesektorn allra snabbast.

De sysslor som oftast förknippas med tjänstesektorn är de hushållsnära tjänsterna. Karaktäristiskt för dem är att de kan utföras av hushållen själva. Detta sker också i mycket stor omfattning. Enligt Tjänsteskatteutredningens (SOU 1997:17) bedömning är arbetsinsatsen i egenarbete större än i beskattat marknadsarbete; vi arbetar alltså i snitt mer i hemmet än på jobbet. För att det ur hushållets perspektiv – med nuvarande beskattning och s.k. skattekil – skall vara lönsamt att köpa hushållsnära tjänster måste dessa ha en produktivitet som är tre till fyra gånger högre än den egna arbetsinsatsen (Henreksson, 1999).

Den stora volymen hemarbete – och det faktum att detta utförs med en lägre produktivitet än av professionella yrkesarbetare – innebär att det ur ett effektivitets- och tillväxtperspektiv finns en stor potential inom denna sektor. En ökning av de hushållsnära tjänsterna skulle vara positivt för jämställdheten, för barnfamiljer, äldre etc. som har behov av stöd under en kortare eller längre period i livet.

Med nuvarande skatteregler expanderar dock inte de hushållsnära tjänsterna eftersom de inte kan erbjuda konkurrenskraftiga löner. De senaste åren har det som bekant pågått en intensiv debatt om fördelar och nackdelar med att förändra skattereglerna för att göra hushållsnära tjänster mer attraktiva.

De nackdelar som framförts är att man genom ”subventioner” skulle locka över arbetskraft till en sektor med låg produktivitet.

Fördelarna är att effektiviteten i ekonomin som helhet ökar, att en större del av arbetet genomförs på ett effektivt sätt och att de som köper hushållsnära tjänster ges möjlighet att yrkesarbeta fler timmar alternativt bevilja sig mer fritid.

Ett exempel på hur företag strategiskt arbetar för att stärka sin lönsamhet genom ökat tjänsteinnehåll är den s.k. funktionsförsäljningen. Det är en idé som bygger på att de, genom att sälja funktioner, ökar kundvärdet och sin konkurrenskraft samtidigt som möjligheten till miljöanpassad produktion och konsumtion ökar. (Berggren & Björkman, 2002). Ur ett affärsmässigt perspektiv innebär funktionsförsäljning att företaget ”rör sig framåt i kedjan”, dvs. satsar på att öka värdet för kunden utan att nödvändigtvis behöva investera i ny hårdvara, infrastruktur eller kapitalvaror. Det hela bygger på ett plattformstänkande där uppdateringar kan ske av olika komponenter för att öka prestanda och nytta. Funktionsförsäljningen är ännu i ett tidigt utvecklingskede. Det återstår mycket utvecklingsarbete för att denna typ av försäljning skall kunna konkurrera ut traditionell försäljning av produkter och därigenom signifikant påverka resursanvändning och energikonsumtion.

2.4.3 Slutsatser

En expansion av tjänstesektorn i vid bemärkelse tycks inte utgöra något hot mot tillväxten. Produktivitet utvecklingen inom denna sektor har tvärtom lika stor potential som inom andra sektorer.

För en mera hållbar tillväxt är expansionen av tjänstesektorn en strategiskt viktig utveckling, i kombination med en radikal produktivitetsförändring. Bägge är beroende av ny teknik. Ännu saknas dock effektiva och starka, nationella och internationella incitament för att i större omfattning kunna styra om produktionen så att den sker på ett samhällsekonomiskt effektivt och resurssnålt sätt.

2.5 Resiliens – den yttersta biologiska grunden för hållbar utveckling

Ekologisk resiliens är förmågan hos ett ekosystem att möta förändring och störningar – t.ex. stormar, bränder, temperaturökning och föroreningar – utan att övergå till ett annat tillstånd. På liknande sätt beskriver *social resiliens* samhällets kapacitet att hantera

förändring och störningar, som naturkatastrofer eller politiska och ekonomiska händelser. Sociala och ekologiska system är dynamiska och sammanflätade; de påverkar varandra och är ömsesidigt beroende. Socialekologisk resiliens handlar om förmågan att bygga en samhällsutveckling som motverkar sårbarhet genom att förvalta istället för att förbruka den biosfär människan är fundamentalt beroende av.

Resiliensperspektivet är ett ramverk för att underlätta vägen mot hållbar utveckling i en värld som ständigt förändras. Det betonar vikten av att upprätthålla ekosystemens långsiktiga förmåga att generera varor och tjänster som människan är fundamentalt beroende av för sin välfärd. Genom att investera i ekosystemens förmåga att ”buffra” (dämpa effekten av) förändringar och vidareutvecklas, kan vi öka möjligheterna för en positiv samhällsutvecklingen utan att begränsa valfriheten för framtiden. Minskad resiliens leder till ökad sårbarhet och mindre flexibilitet att bemästra omvärldsförändringar.

Människans välbefinnande och samhällets utveckling är i grunden beroende av ekosystemens förmåga att generera varor och tjänster. Paradoxalt nog behöver vi i dagens högteknologiska och urbaniserade samhällen betydligt fler stödfunktioner från naturen än i gamla tiders bondesamhälle. Människor som bor i städer som t.ex. Stockholm kräver ”arbetande natur” över en yta natur som är ca tusen gånger större än själva staden de bor i – för sin konsumtion av bland annat mat från jordbrukslandskapet och haven, timmer från skogarna, vatten- och luftrening från våtmarkslandskap, skogar och sjöar. Nya forskningsresultat visar emellertid att många ekosystem har förlorat sin resiliens.

Tidigare såg man på naturen som ett system i jämvikt och trodde att den återvände till sitt ursprungsläge om vi upphörde med vår påverkan. Nu vet forskarna att ekosystemen kan befinna sig i olika jämviktslägen och att samhället kan drabbas av oåterkalleliga och kostsamma förändringar när tröskelvärden passeras. Detta samtidigt som centrala naturresurser och ekosystemtjänster kan gå förlorade. Man vet också att sannolikheten att gå från ett önskvärt tillstånd till ett oönskat har ökat, under det senaste århundradet i allt snabbare takt till följd av mänskliga aktiviteter.

Ekosystemen är basen för samhälle och ekonomi

Minskad resiliens i ekosystemen kan drabba mänskliga samhällen med kostsamma effekter såsom översvämningar, jorderosion, missväxt och minskade fiskfångster. En lång rad undersökningar tyder på att det är ekonomiskt fördelaktigt att investera i ekosystemens resiliens, så att deras kapacitet att producera varor och tjänster upprätthålls. Enligt en forskningsstudie som kom år 2002 skulle ett världsomfattande system av naturreservat kosta 45 miljarder dollar, medan en exploatering av samma områden skulle innebära en nettoförlust i form av uteblivna ekosystemtjänster på mellan 4 400 och 5 200 miljarder dollar.

Det är exempelvis ofta mer kostnadseffektivt att skydda skogs-ekosystem som ligger i anslutning till stora städer än att bygga fler reningsverk. En tredjedel av världens 105 största städer är beroende av skyddade skogar för att få rent dricksvatten. Skogen filtrerar bort föroreningar och minskar risken för jordskred och erosion. På detta sätt minskar kostnaden för den dyra kemiska och mekaniska reningen. I New York investerade man därför nästan en och en halv miljard dollar för att skydda och restaurera de ekosystem som renar stadens dricksvatten. Att bygga ännu ett reningsverk skulle ha kostat fem, sex gånger mer, och då är ändå inte den årliga driftskostnaden på omkring 300 miljoner dollar inkluderad. Ekosystemtjänster kan också minska behovet av avloppsrening. Naturliga och restaurerade våtmarker i Östersjöregionen minskar de kväveutsläpp som härrör från människan med 10–20 procent och därmed övergödningen av Östersjön.

Resiliensförluster kan leda till plötslig ekologisk kollaps

Allt fler studier visar att ekosystem sällan reagerar gradvis på miljöförändringar. I många fall har människans aktiviteter successivt urholkat resiliensen och gjort ekosystem sårbara för naturliga händelser, som bränder och stormar, vilka tidigare var en viktig del av utvecklingen av livskraftiga system. Ett ekosystem med låg resiliens kan tyckas vara opåverkat och fortsätta att generera resurser och tjänster, ända tills en störning driver systemet över tröskeln. Då kan en klar sjö plötsligt övergå till ett grumligt tillstånd med bottendöd, gräsmarker förvandlas till buskiga ökenlandskap och korallrev bli övervuxna av alger. Sådana ekosystem-

skiften kan vara oåterkalleliga och hårt drabba de näringar och samhällen, som är beroende av de resurser och ekosystemtjänster som gått förlorade. Dessvärre kan även oönskade ekosystemtillstånd vara resilienta. Den övergödda Östersjön med algblomningar och kollapsade fiskbestånd är ett exempel.

Det är alltid bättre att försöka förebygga än att bota; billigare för samhället att värna om ekosystemtjänster än att försöka ersätta dem med teknik eller att restaurera förstörda ekosystem efter att de skadats. I många fall är det senare alltför kostsamt eller rent av omöjligt.

Biologisk mångfald som försäkring

Världens stats- och regeringschefer har förbundit sig att avsevärt minska förlusten av biologisk mångfald till år 2010. Men det betyder inte att biologisk mångfald ska bevaras i avlägsna reservat eller på museer. Biologisk mångfald är avgörande för ekosystemens resiliens genom att sprida risker, utgöra en ”försäkring” och ge fler möjligheter till omorganisation och återuppbyggnad efter en störning. Mångfald säkerställer på så sätt flödet av varor och tjänster från ekosystemen till det mänskliga samhället. Nya forskningsrön visar att ekosystem är särskilt resilienta om det finns många arter som utför samma funktion – t.ex. fotosyntes eller nedbrytning – och när dessa arter svarar olika på förändringar och störningar som ekosystemet utsätts för. Det centrala för resiliensen är inte antalet arter i sig, utan att det finns en riskspridning bland de arter som utför viktiga funktioner. Det är ungefär som i en stad. Om befolkningen skulle minska med tio procent skulle staden säkert fortsätta att fungera ungefär som förut. Men om denna minskning medför att staden förlorar alla sina renhållningsarbetare, poliser, läkare eller brandmän skulle den påverkas i grunden eller kanske till och med kollapsa.

Social resiliens – mångfald, kunskap, samverkan och flexibilitet

På liknande sätt är mångfald i den beslutsfattande strukturen en nyckelfaktor för den sociala resiliensen. Det är en av grundtankarna i det som forskarna kallar för adaptiv samförvaltning (adaptive co-management). Förvaltningen av ekosystem bör enligt denna

strategi fördelas över flera enheter på olika nivåer, från nationella till lokala beslutsfattande organ. Då kan man i samverkan pröva regler och strategier på olika administrativ nivå och med olika tidsperspektiv.

Den typen av adaptiv hantering och flexibla institutioner kräver en fortlöpande utvärdering av olika skötselåtgärder i en gemensam lärandeprocess där forskare, tjänstemän och lokala resursanvändare samarbetar. Nyckeln till att uppnå resiliens ligger i kunskap om och förståelse av ekosystemens dynamik och kopplingen till vad som sker i samhällssystemet. Det är bl.a. viktigt att förstå följande:

- Vad pågår i ekosystemen (dynamik, interaktioner, processer och funktioner).
- Hur sker skötsel och förvaltning (kunskap om naturen och dess dynamik, lärandeprocesser).
- Hur möjliggörs den (individer, föreningar, organisationer, myndigheter; normer, regler, rättssystem; lokalt, nationellt, internationellt).
- Hur hanteras osäkerhet och förändring för fortsatt utveckling (incitament, restriktioner, flexibilitet, förhållningssätt till omvärlden).

Eftersom naturen är dynamisk och ständigt förändras, måste ekologisk kunskap och förståelse kontinuerligt byggas upp och vårdas för att bibehålla och utveckla resiliensen. Det är en enorm utmaning i en värld där "analfabetismen" om människans roll i biosfären tycks vara omfattande och där avstånden mellan produktion och konsumtion i många fall är globala.

Många forskare talar om en 'shifting baseline', dvs. att varje ny mänsklig generation startar med en försämrad resiliens i den resursbas som de lever av, men är omedveten om att en kapacitetsförsämring har skett. Utfiskningen av kusthaven är ett exempel, sårbara områden i tredje världen och ignoransen hos konsumenter om produktval och ekosystemskiften långt utanför det egna landets gränser är ett annat. Förlust av resiliens leder till sårbarhet, och när trösklar passeras kan resultatet bli långvariga konflikter och flyktingströmmar. Ofta fokuserar man på hur mycket som kan produceras inom t.ex. jordbruket eller vattenbruket. Mer sällan diskuteras hur man långsiktigt säkerställer produktionskapaciteten, och undviker att kontinuerligt urholka den.

Hållbara produktions- och konsumtionsmönster förutsätter att resiliensen vårdas och aktivt förvaltas.

2.6 Forskning om konsumtion

För att förstå hur konsumtionen av varor och tjänster blir ekonomiskt, socialt och ekologiskt mer hållbar fordras mera forskning om konsumtion utifrån ett konsumentperspektiv. Det är viktigt att begripa hur konsumenter lever och samverkar, både som individer och i grupp, och hur de uppfattar sin konsumtion i relation till hållbarhetsidealet.

Konsumtion är mångfacetterat och komplext, och ett flerdimensionellt perspektiv bidrar till att öka förståelsen. Olika discipliner, perspektiv, teorier och metoder kan ge olika inblickar och insikter om människors konsumtionsmönster och hur man väljer eller inte väljer att förhålla sig till hållbarhet. Ett konsumentperspektiv fordrar också en kontextuell förståelse, med andra ord att man tar hänsyn till både strukturella, kulturella, individuella, fysiska och sociala aspekter. Dessa olika aspekter bör inte ses som isolerade enheter, inte heller som att någon är överordnad de andra, utan som interagerande. Tvärvetenskapliga forskningsprojekt, där t.ex. ekonomer, etnologer, medicinare, jurister, psykologer och sociologer studerar ett specifikt fenomen ur olika perspektiv från mikro- till makronivå, kan ge ett flertal teoretiska och metodiska infallsvinklar på en problematik, och därmed bidra till värdefull kunskap.

För att förstå konsumenters beteende räcker det inte att enbart förstå deras motivation. Konsumenters förmåga och möjligheter behöver man också ta hänsyn till. Ölander och Thøgersen (1995) har utarbetat en modell som visar detta. Konsumenters *förmåga* inbegriper t.ex. kunskap och vanor. En konsument kan ha en positiv attityd till att agera hållbart, men sakna kunskap eller ha specifika vanor som motverkar detta. *Möjligheter* inbegriper t.ex. praktiska och sociala förhållanden och den situation som konsumenten kan befinna sig i. Även om konsumenten har en positiv attityd till att agera hållbart, t.ex. genom att återvinna glas, så kanske det motverkas av att det saknas sopstationer i närheten av bostaden.

Pris och kvalitet

Det behövs ytterligare metoder för att förstå vad konsumtion är. Statistik kan ge information om bruk och tillgänglighet, men inte säga något om hur mycket något används, av vem och i vilket sammanhang. Likaså kan statistik ge information om attityder. Men för att förstå de bakomliggande faktorerna krävs metoder som ger djupare och mer mångsidig information. När det t.ex. gäller frågan om varför vissa konsumenter är negativa till miljövänliga produkter, kan högt pris vara en förklaring. Men det kan även finnas andra t.ex. att man upplever att ekologiskt odlad mat saknar trovärdighet.

Även om priset är ett viktigt incitament framför allt när det gäller mat, handlar det inte bara om detta. Många är t.ex. noga med kvalitet, vilket i sin tur kan definieras på olika sätt, som t.ex. närodlat, fräscht utseende eller ett visst varumärke. Andra är beredda att betala mer för en vara som man vet är miljövänligt eller rättvist producerad. Oavsett vilka önskemål och ideal man har, handlar det också om tillgänglighet. Finns de produkter jag helst vill köpa i min vanliga butik? Är förpackningsstorleken rimlig? En flerbarnsfamilj köper t.ex. knappast KRAV-glass om den bara finns i halvlitersförpackningar.

Ur ett hållbarhetsperspektiv är tillgänglighet en viktig faktor att ta hänsyn till. Det handlar också om att skapa möjligheter för alla människor i samhället, inklusive funktionshindrade och äldre, att i så stor utsträckning som möjligt förbli oberoende av extern hjälp. Vilket ju i sin tur kräver att den fysiska miljön liksom produkter, tjänster, informationssystem osv. utformas för att stödja detta. Boendet och närmiljön är här två viktiga exempel. Om bostäder utformas med hänsyn till att människors förmåga – både den fysiska och kognitiva – förändras över tid, innebär det att de inte bara kan bo kvar längre hemma, utan också, trots begränsningar, vara aktiva i sin bostad med bibehållen livskvalitet. Det är omgivningen som gör människor "handikappade", och om man inte kan fungera i sitt vardagliga liv utan hjälp eller träffa andra människor i den utsträckningen man vill, så får man en lägre livskvalitet. Det innefattar också möjligheten för alla att konsumera hållbart.

Begreppen *universaldesign* och *design för alla* innebär att produkter, tjänster och miljöer skall formges så att de blir användbara för så många människor som möjligt, utan att behöva specialanpassas

eller justeras i efterhand. Om producenterna alltid först tänkte sig in i vilka användarna är, och inkluderade en mer varierad målbild, skulle fler människor få tillgång till alternativ på marknaden som inte funnits tidigare. Och även om det kan bli dyrare initialt blir det ändå billigare än efterhandsjusteringarna, vilka alltid visat sig kosta betydligt mer. Resursförbrukningen blir också mindre om man gör ”rätt” från början och över tid eftersom produkterna och miljöerna kan användas längre. Samhälleliga kostnadsbesparingar kan dessutom skapas genom minskat behov av extern hjälp såsom hemtjänst för en större andel individer.

Avslutningsvis är det också av intresse att studera vilken syn olika aktörer, t.ex. myndigheter, företag och organisationer har på konsumenter. Ser man konsumenter som kompetenta eller inkompetenta? Tycker man att konsumenter ska fostras eller ser man dem som resurser? Människor bär på mycket erfarenheter och vardagskunskaper, en delvis outnyttjad tillgång. Att både forskare och myndigheter ser konsumenter som resurser är nödvändigt för att få relevant kunskap om hur förändringar kan nås. Ett sätt kan vara att undersöka på vilka sätt konsumenter redan nu agerar miljövänligt i sin konsumtion. Det ger oss inte bara kunskaper om vilka möjligheter som finns, utan kan också leda till att människor i högre grad reflekterar över sin egen konsumtion.

3 Hållbar konsumtion – samhällets tre målområden

Utformningen av politiken för en hållbar konsumtion skall enligt regeringens direktiv vila på de riktlinjer som antagits inom ramen för konsument-, folkhälso- och miljömålspolitiken. Dessa presenteras därför här i en kortfattad översikt.

3.1 Konsumentpolitiken

Handlingsplan för konsumentpolitiken 2001–2005 (regeringens prop 200/01:35) har varit vägledande för statsmakternas konsumentpolitik de senaste åren. Fem mål har stått i fokus, med ambitionen att stärka konsumenternas ställning och inflytande på marknaden och främja kunskaper, säkerhet och hushållens ekonomi. Det särskilda miljömålet lyder så här: ”Sådana konsumtions- och produktionsmönster skall utvecklas som minskar påfrestningarna på miljön och bidrar till en långsiktigt hållbar utveckling.”

I en skrivelse, 2002/03:31 utvecklar och fördjupar regeringen miljömålet genom att ange tre nya delmål som alla har karaktären av effektmål, dvs. anger den påverkan som skall uppnås:

- Det skall vara prisvärt och enkelt att agera på ett för miljön positivt sätt
- Det skall finnas många konkreta exempel på positiva miljöeffekter av ett ändrat beteende
- Miljömärkningen och den etiska märkningen skall ha en stor spridning

3.2 Folkhälsopolitiken

En viktig del av den sociala dimensionen i ett hållbart Sverige är människors hälsa. Det övergripande målet för folkhälsoarbetet är att skapa förutsättningar för en god hälsa på lika villkor för hela befolkningen. För att nå dit krävs kunskaper om hur man genom organiserade och systematiska insatser i samhället förebygger sjukdom och främjar hälsa. Folkhälsoarbete bedrivs på samhällsnivå snarare än på grupp- och individnivå.

Ytterst handlar folkhälsa om i vilket samhälle vi vill leva. Det finns ett nära samband mellan demokrati, delaktighet, jämlikhet och social trygghet å den ena sidan och en bra folkhälsa å den andra.

I stället för att utgå från sjukdomar pekar folkhälsopolitiken på de faktorer i samhället som påverkar hälsan. Det handlar om elva målområden som berör livsvillkor, miljöer, produkter och levnadsvanor:

1. Delaktighet och inflytande i samhället
2. Ekonomisk och social trygghet
3. Trygga och goda uppväxtvillkor
4. Ökad hälsa i arbetslivet
5. Sunda och säkra miljöer och produkter
6. En mer hälsofrämjande hälso- och sjukvård
7. Gott skydd mot smittspridning
8. Trygg och säker sexualitet och en god reproduktiv hälsa
9. Ökad fysisk aktivitet
10. Goda matvanor och säkra livsmedel
11. Minskat bruk av tobak och alkohol, ett samhälle fritt från narkotika och dopning samt minskade skadeverkningar av överdrivet spelande.

3.3 Miljöpolitiken

Som redskap för den ekologiska dimensionen i ett hållbart Sverige har riksdagen antagit femton nationella miljö kvalitetsmål (ett sextonde, om biologisk mångfald, presenteras inom kort). Målen har vuxit fram ur ett samarbete mellan förtroendevalda, myndigheter, näringsliv och miljöorganisationer. De är en kompass för allt miljöarbete, på alla nivåer, i Sverige och i vårt arbete i EU och internationellt. På en generations sikt, kring 2025, skall vi ha löst

många av problemen och hunnit en god bit på vägen mot det hållbara samhället.

De femton miljö kvalitetsmålen utgår från tanken att en ekologiskt hållbar samhällsutveckling skall

- främja människors hälsa, värna biologisk mångfald och andra naturvärden,
- ta tillvara de kulturhistoriska värdena,
- bevara ekosystemens långsiktiga produktionsförmåga,
- trygga en god hushållning med naturresurserna.

Målen är:

1. Begränsad klimatpåverkan
2. Frisk luft
3. Bara naturlig försurning
4. Skyddande ozonskikt
5. Ingen övergödning
6. Levande sjöar och vattendrag
7. Hav i balans, levande kust och skärgård
8. Myllrande våtmarker
9. Storslagen fjällmiljö
10. Giftfri miljö
11. Säker strålmiljö
12. Grundvatten av god kvalitet
13. Levande skogar
14. Ett rikt odlingslandskap
15. God bebyggd miljö

För att kunna omsättas i praktiken måste varje område göras konkret. Riksdagen har därför beslutat om ett antal *delmål* som mer i detalj anger vilka egenskaper en viss naturtyp bör ha, vilka enskilda föreningar eller andra problem som behöver åtgärdas och vilka riktlinjer som ska gälla för sådana åtgärder.

Sektorsmål utformas av de myndigheter, organisationer och företag som verkar inom ett visst samhällsområde, som till exempel transporter, jordbruk eller industri. Länsstyrelserna kan därtill fastställa *regionala mål*, medan kommunerna kan besluta om *lokala mål*. På det sättet får myndigheter, företag och enskilda större möjligheter till aktiva insatser för att nå de femton miljö kvalitetsmålen. Ansvaret för miljöarbetet flyttas ut i samhället och vardagslivet.

4 Hushållen och miljön – en resa i statistiken

4.1 Vårt leverne påverkar miljön

Vi är helt beroende av de ekologiska systemen för vår överlevnad – och påverkar dem tillbaka, positivt eller negativt genom vår livsföring. Miljöpåverkan kan vara av många olika slag och är i hög grad knuten till vår konsumtion av mat, energi och olika varor och tjänster. Det sker genom utsläpp av t.ex. klimatpåverkande ämnen, men också genom att vi använder oss av resurser på land och i haven, här hemma och i andra delar av världen.

Den totala bilden är givetvis mycket komplex. För att ge en någorlunda snabb och tydlig bild av hur hushållskonsumtionens miljöpåverkan kan hänga samman med sociala och ekonomiska villkor har jag därför valt ut en enda, men viktig, faktor (parameter) – utsläppen av klimatpåverkande koldioxid.

Dessa koldioxidutsläpp relateras i allt väsentligt till konsumtionen av varor och tjänster, på tre olika sätt:

Direkt, genom användning av bränsle till egna transportmedel eller till att värma bostaden

Indirekt inhemskt, genom bränsleanvändning som uppstår när svenska producenter tillverkar/utför de varor/tjänster som köps

Indirekt i andra länder, genom import av varor och tjänster som dels används som insatsvaror av svenska producenter och dels går direkt till konsumtion.

Beräkningarna har utförts av ekonomen Anders Wadeskog, Statistiska Centralbyrån (SCB) med hjälp av data från National- och Miljöräkenskaperna vid SCB. Nationalräkenskaperna är ett bokförings- och analyssystem som bl.a. sammanställer data för hur tillförsel av varor och tjänster under ett år fördelar sig på olika inhemska producenter och användare. Miljöräkenskaperna kompletterar detta genom att

sammanställa och analysera den specifika energianvändningen och miljöpåverkan från dessa ekonomiska aktiviteter.

Utsläppen från den privata konsumtionen beräknas i Miljöräkenskaperna som direkt utsläpp, dvs. sådana som härrör från användning av bränslen för egna transporter och uppvärmning. De indirekta effekterna beräknas med hjälp av Input-Output analys (IOA).

De tidsseriedata som används avser perioden 1993–1999.

4.2 De totala utsläppens fördelning

När man studerar den privata konsumtionens miljöpåverkan så betraktar man ekonomin från efterfrågesidan, i princip utifrån antagandet att det är efterfrågan som styr utbudet. Uppdelningen på direkta och indirekta utsläpp i Sverige respektive indirekta utsläpp i andra länder kan verka förvirrande om man är van vid vanlig energi- och utsläppsstatistik.

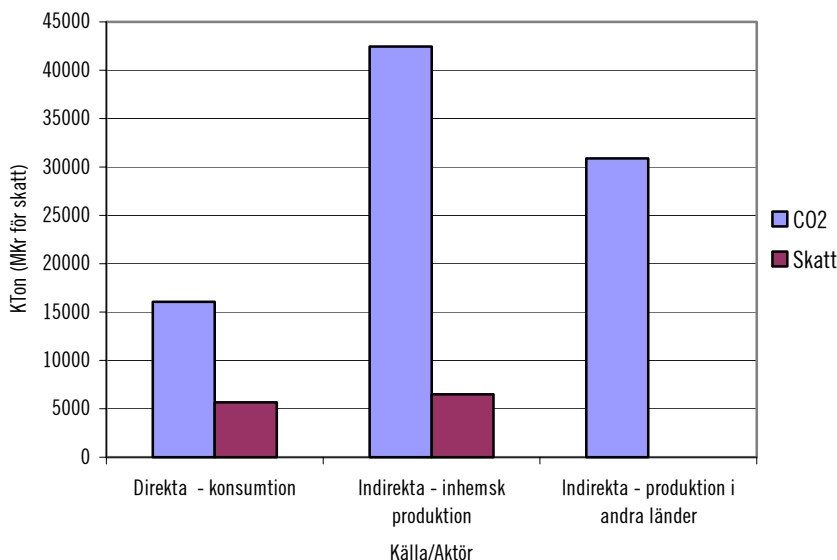
Här följer några diagram som illustrerar *dels* hur beräkningarna för den privata konsumtionen förhåller sig till de oftast förekommande redovisningarna, *dels* hur den privata konsumtionens miljöpåverkan relaterar sig till övriga delar av den slutliga användningen – dvs. efterfrågan. Dessutom finns betalade CO₂-skatter inlagda för att illustrera sambandet mellan utsläppen och betalning för utsläppen.

I figur 4:1 utgör den första stapeln (stapelparet) det som vanligtvis brukar räknas till utsläpp från konsumtionen – såväl den offentliga som den privata. Det är utsläpp från uppvärmning av bostäder/lokaler samt från drivmedel till fordon/redskap, samt de CO₂-skatter som konsumenterna får betala för denna användning.

Nästa stapel (-par) är det som framför allt undersöks och följs, dvs. utsläppen från den svenska produktionen samt de CO₂-skatter som detta för med sig för svenska producenter. Utsläppen i produktionen kan särredovisas per sektor – energi, transport tillverknings etc. – eller per bransch. Utsläppen i den svenska produktionen är knappt tre gånger större än utsläppen i konsumtionen. Samtidigt kan man konstatera att betalning av CO₂-skatterna är i stort sett likvärdig med den som privata konsumenter och den offentliga konsumtionen står för, vilket i princip betyder att kopplingen mellan den direkta användning av energi och kostnaderna för CO₂-utsläppen från denna energianvändning inte är helt tydlig.

Den tredje stapeln visar beräknade utsläpp i andra länder till följd av allt det vi importerar som insatser i svensk produktion eller direkt till svensk konsumtion. Dessa utsläpp är drygt två tredjedelar av utsläppen i den inhemska produktionen.

Figur 4:1. Utsläpp av CO₂ samt CO₂-skatt 2000

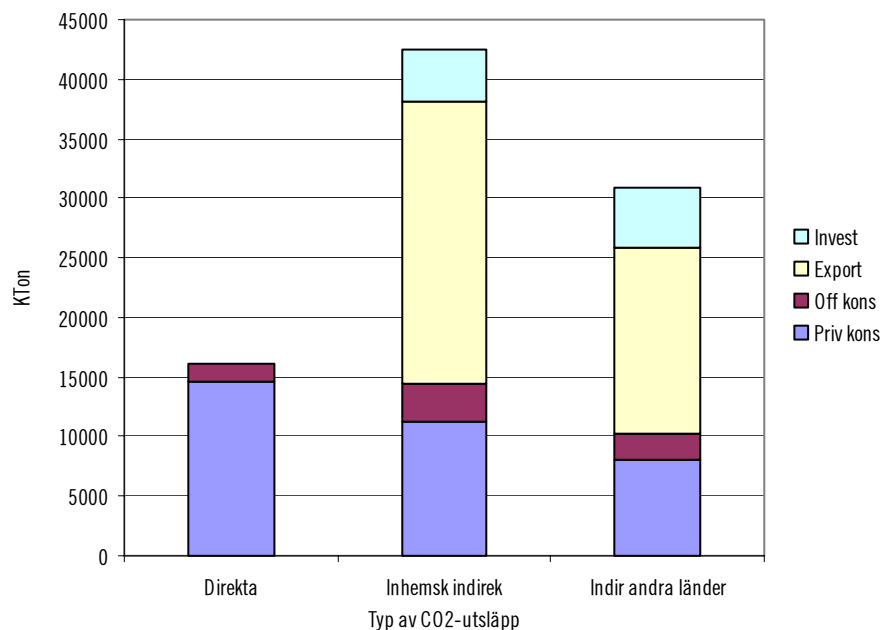

Figur 4:2 visar samma utsläpp, men nu fördelade på de komponenter i svensk slutlig användning som ger upphov till dessa utsläpp – via inköpen/användningen.

Vad gäller de direkta utsläppen i konsumtionen så står den privata konsumtionen för den överväldigande delen. Det är intressant att notera att denna fördelning ändras när man istället tittar på de inhemska indirekta (dvs. i svensk produktion) och utsläppen i andra länder.

Exportern står för lejonparten av utsläppen i svensk produktion och i utsläppen i andra länder. Andelen för investeringar inbegriper såväl bruttoinvesteringar som lagerförändringar och justeringsposter vilket innebär att den inte skall tas på för stort allvar i denna form.

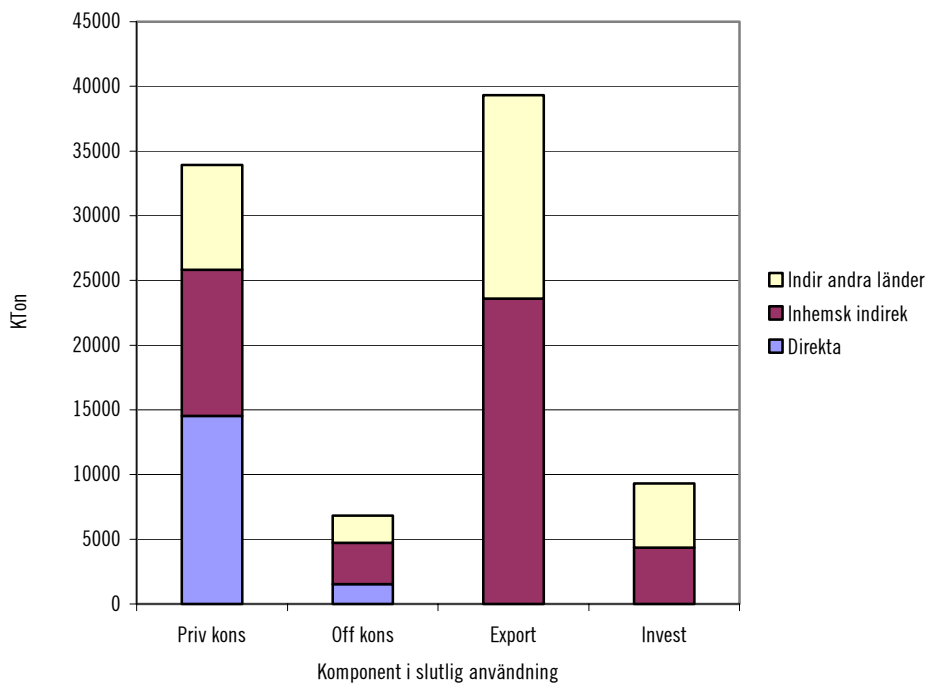
Figur 4.2. Fördelning av utsläpp av CO2 2000 på slutlig användning

I figur 4:3 redovisas samma siffror, men nu efter typ av utsläpp, dvs. sammansättningen av utsläppen i termer av direkt eller indirekt respektive i Sverige eller i andra länder.

Här kan man konstatera att de samlade utsläppen för den privata konsumtionen nu utgör cirka 4/5 av utsläppen från exporten och att den offentliga konsumtionen och övrig slutlig användning (bl.a investeringar) står för en mycket liten del av de totala utsläppen.

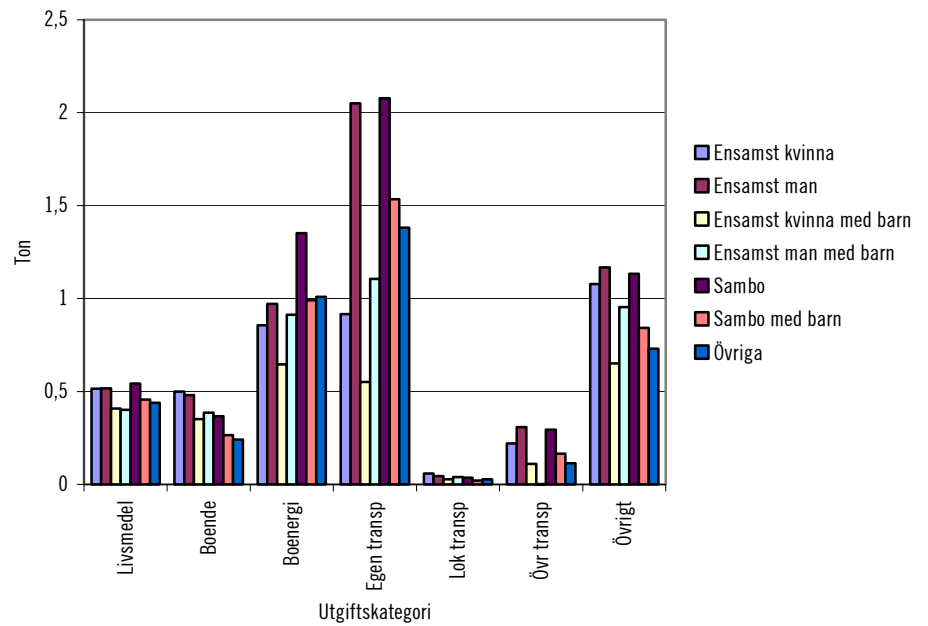
Figur 4.3. Fördelning av utsläpp av CO2 2000 på utsläppstyp

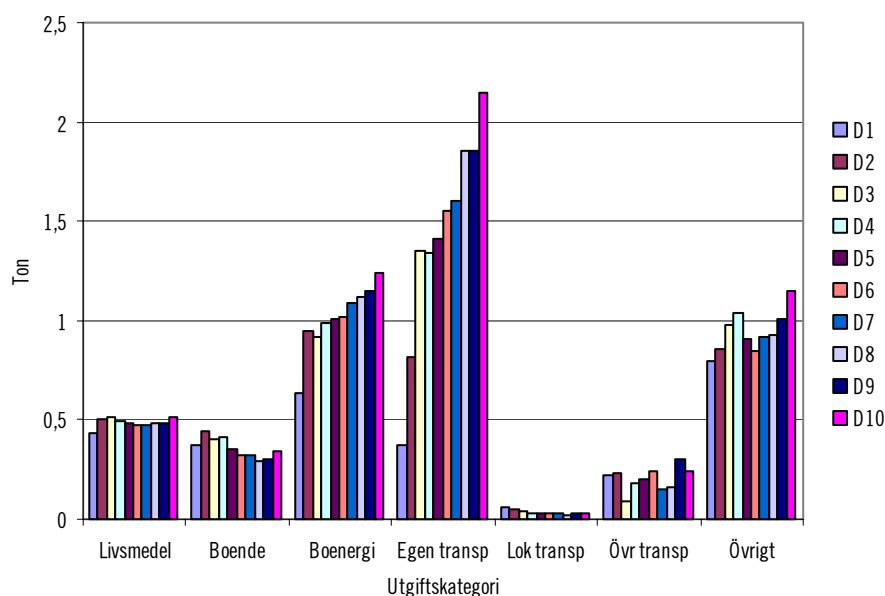
Så några diagram om fördelning mellan hushåll, där det relateras per konsumtionsenhet. Figur 4:4 är på hushållstyp, där hushållsstorleken hålls konstant. Ensamma män och sambos utan barn tillhör de större energiförbrukarna.

Figur 4:4. Emissioner CO2 per KE 2000

Figur 4:5 är på disponibel inkomstdecil, där hushållsstorleken hålls konstant. Här kan man också ana ett samband mellan inkomst respektive "varmt hemma" och mycket tid i bilen. Utsläpp från livsmedelsförbrukning verkar inte variera särskilt mycket med inkomsten och boendet ser ut att variera negativt med inkomsten.

Figur 4:5. Emissioner CO₂ per konsumtionsenhet 2000

4.3 Utsläppens utveckling

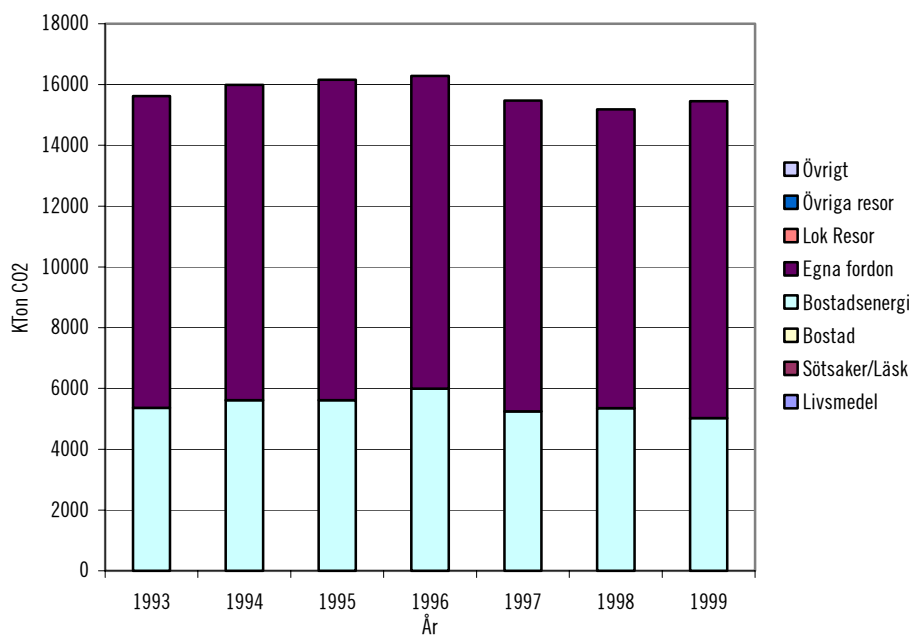
Utsläppen från privat konsumtion kan redovisas som direkta eller indirekta (inhemska eller i andra länder).

De *direkta* beräknas på grundval av den bränsleanvändning som hänförs till den privata konsumtionen. Bränsleanvändningen för uppvärmning modellberäknas för lägenheter och direktberäknas för småhus. Bensin och dieselanvändningen för egentransporter fördelas mellan producerande branscher och privat och offentlig konsumtion med hjälp av bilregister och körsträckor.

De *indirekta* utsläppen beräknas med hjälp av IOA vilket här innebär att utsläppen i produktionen från de olika producerande branscherna läggs över på de varor och tjänster de producerar och därmed på de olika komponenterna i slutlig användning. Det innebär att hushållens konsumtion av t.ex. kött får med sig alla de utsläpp som skett i jordbruket, livsmedelsindustrin, energibranschen, distribution, lager etc. på vägen fram till den slutliga konsumenten. Det är en form av *livscykelanalys* där alla utsläpp som uppstått från vaggan till butikskassan tillskrivs produkten i sig.

I figur 4:6 visas de direkta utsläppen av CO₂ från privat konsumtion 1993–1999. Utsläppen från bränsleanvändning för hushållens egna transporter är större än utsläppen från bränsleanvändning för uppvärmning av bostaden. Tillsammans står de för drygt 15 Miljoner Ton CO₂ över åren, med en topp år 1996 som var ett kallt och torrt år.

Figur 4:6. Direkta utsläpp CO₂ 1993–1999

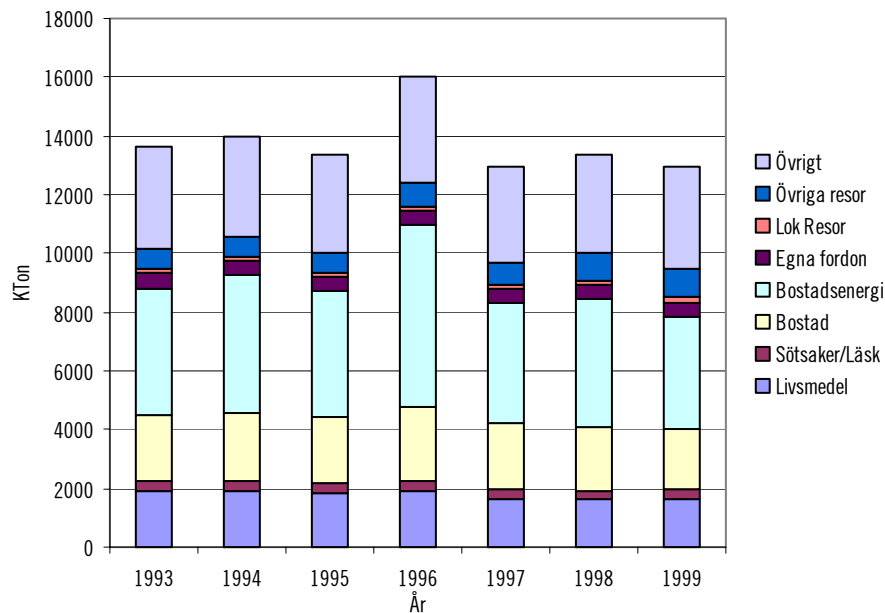

Figur 4:7 visar de indirekta inhemska utsläppen av CO₂ för samma period. Man kan konstatera att dessa ligger något under de direkta i omfattning och att utsläppen från bostadsenergi utgör en stor andel även här, vilket inte gäller för egentransporterna. Vad gäller bostadsenergin så är det utsläppen av el/fjärrvärme som kommer in i de indirekta utsläppen. Detta gör att det kalla och torra året 1996 är än mer markerat i de indirekta utsläppen.

Tillsammans utgör de direkta och indirekta inhemska utsläppen de utsläpp som svenska konsumenter förorsakar i Sverige genom egen användning samt via producenterna av de varor och tjänster som köps.

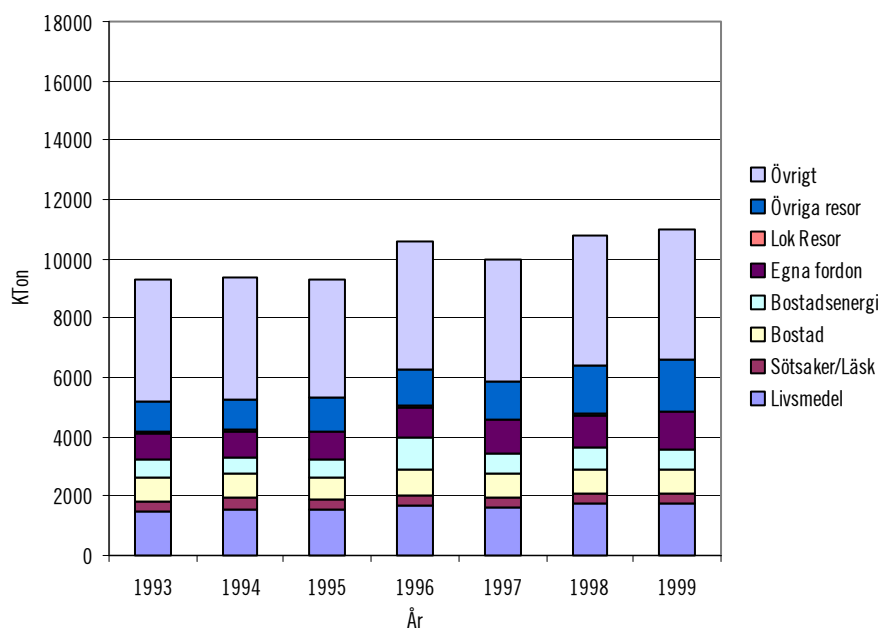
Fördelningen mellan de direkta och indirekta utsläppen ligger runt 50/50, med en viss övervikt för de direkta. Samtidigt utgörs en stor del av de indirekta av utsläpp från fjärrvärmeproduktion. Man skulle kanske kunna argumentera för att detta skulle föras direkt på hushållens uppvärmning i diagrammet ovan.

Figur 4:7. Indirekta inhemska utsläpp CO2 1993–1999

Den sista delen av de beräknade utsläppen utgörs av de indirekta utsläpp som svenska konsumenter förorsakar i samband med tillverkningen av produkter i andra länder, se figur 4:8

Figur 4.8. Indirekta utsläpp CO2 andra länder 1993–1999

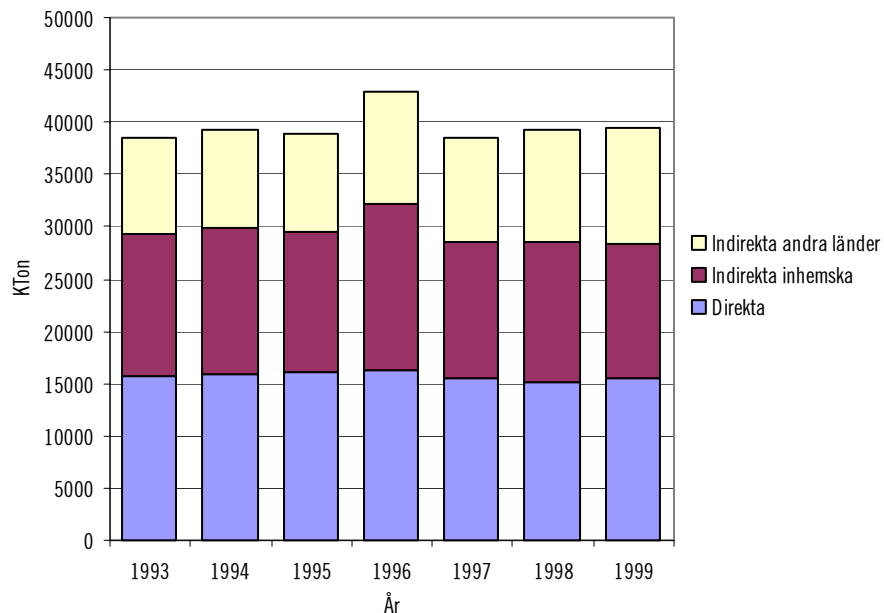
Dessa utsläpp går via importen av produkter till svensk produktion (som går till privat konsumtion) och konsumtion av importerade produkter.

Lägger man samman de tre så ser det ut som i figur 4:9, där utsläppen summerats över alla utgiftstyper. Man kan notera att den svaga ökningen från början till slutet på perioden framför allt hänger samman med en ökande importandel och därmed beräknade utsläpp i andra länder. De indirekta inhemska utsläppen har minskat något, medan de importrelaterade utsläppen har ökat.

Det är viktigt att hålla ordning på de olika typerna av utsläpp som är kopplade till privat konsumtion. I statistiken redovisas nästan enbart de direkta utsläppen – och framför allt de som hör till uppvärmning. Även om de direkta utsläppen (särskilt om man för över de indirekta som hör till fjärrvärme) dominerar utsläppen av CO2 från privat konsumtion så är ofta övriga delar väl så viktiga att uppmärksamma. Inte minst för att bränsleinhållet ofta ligger flera led tillbaka i en förädlingsvärdeprocess, och inte sällan i andra länder.

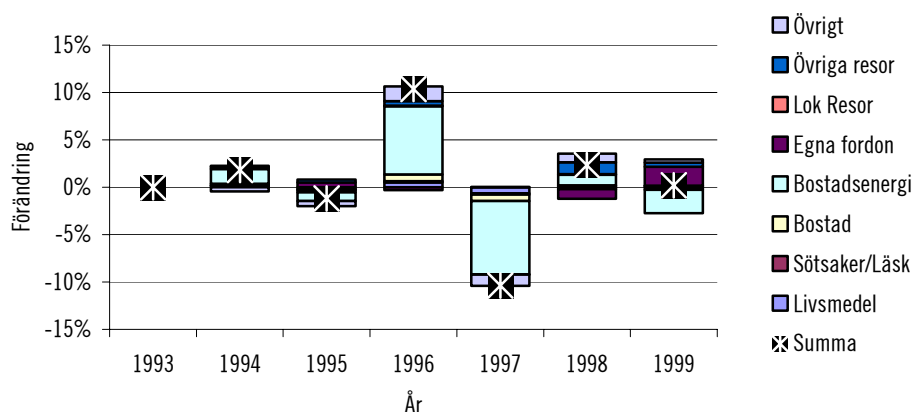
Utsläppen från privat konsumtion skiftar mellan åren. Tidigare har det kalla och torra året 1996 syns i diagrammen. Detta påverkade framför allt utsläppen från uppvärmning – såväl volym som produktionssätt – vilket återigen visar dess betydelse för den totala miljöbelastningen.

Figur 4:9. Utsläpp CO₂ från privat konsumtion 1993–1999

I figur 4:10, visas de procentuella förändringarna mellan åren, uttryckta i de olika utgiftstyperna. Återigen framgår uppvärmningens betydelse för större förändringar – såväl upp- som nedgångar.

Figur 4:10. Årlig förändring utsläpp CO2 från privat konsumtion 1993–1999

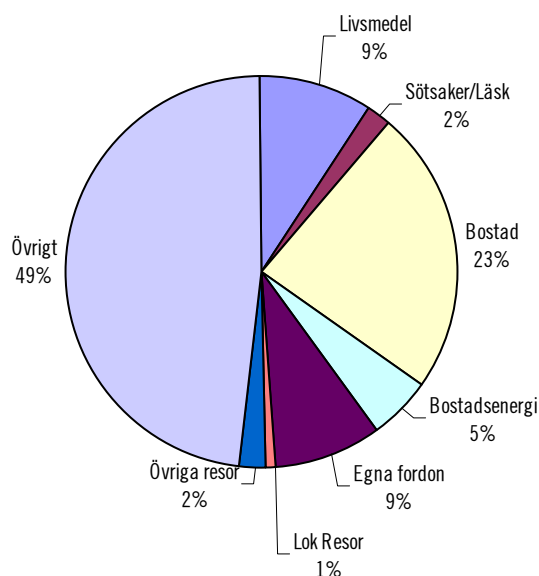
Man kan se att olika utgiftstyper bidrar till ökning respektive minskningarna. 1998 bidrog t.ex. utsläppen från egna fordon till att hålla tillbaka utsläppsökningen som annars skulle blivit större. 1999 var det bostadsenergin som höll tillbaka en ökning som drevs på av egna transporter.

4.4 Konsumtionens utveckling

Den privata konsumtionen är, i nationalräkenskapstermer, en av komponenterna i det som kallas slutlig användning. De övriga utgörs av offentlig konsumtion, export och investeringar.

I denna rapport har de varor och tjänster som ingår i den privata konsumtionen aggregerats (sammanförts) i 8 kategorier för att täcka in utredningens fokus. Fördelningen mellan de olika utgiftskategorierna år 2000 framgår av tårtdiagrammet, figur 4:11. Utredningens huvudkategorier – livsmedel, transporter, boende – täcker alltså i princip hälften av den privata konsumtionen i räknat i kronor. I termer av utsläpp blir det dock betydligt mera.

Figur 4:11 Fördelning mellan de olika utgiftskategorierna år 2000

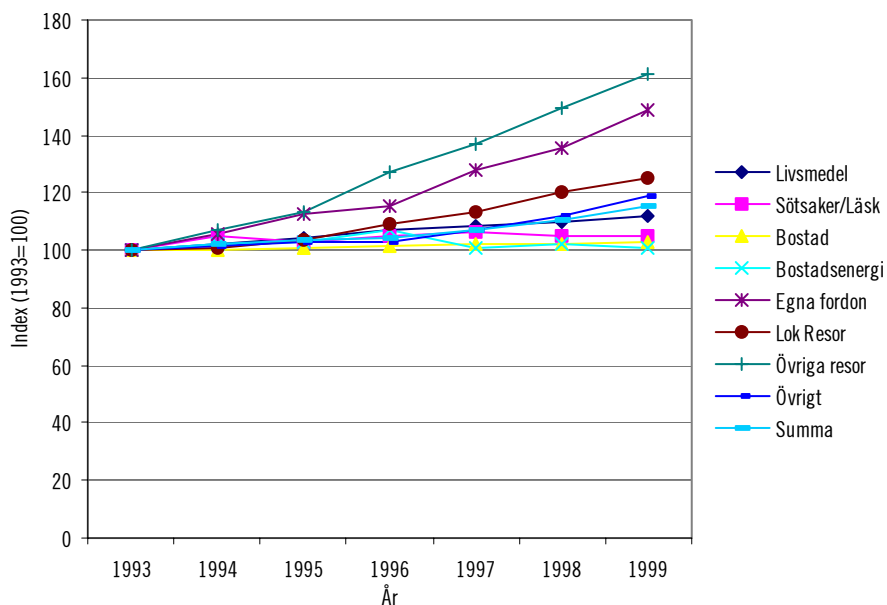

Den privata konsumtionens utveckling under perioden 1993–1999 visas i figur 4:12. Totalt sett har konsumtionen ökat med ca 15 procent under perioden. Utgifterna för transportmedel/transporter/resor har ökat mest, medan den kategori som kallas övrigt (50 procent av konsumtionen enligt ovan) ökat mer än snittet. Utgifter för livsmedel och bostad har ökat mindre än snittet under perioden.

En av huvudfrågorna vad gäller miljöaspekterna i hållbar utveckling under senare år är huruvida konsumtion/produktion växer snabbare eller långsammare än själva utsläppen från denna produktion/konsumtion. Om detta är fallet kallas det ”decoupling”, frikoppling (av miljöpåverkan från tillväxt).

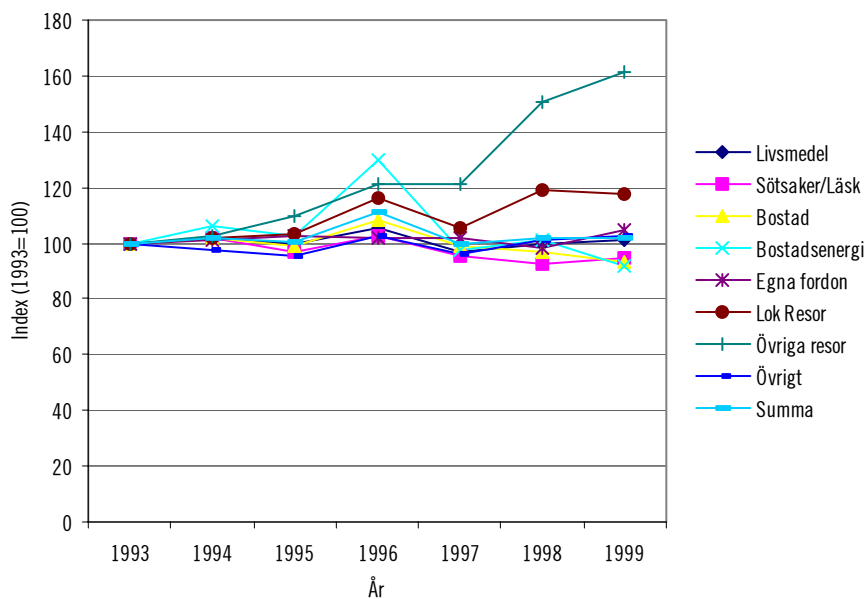

Figur 4:12. Privat konsumtion 1993–99

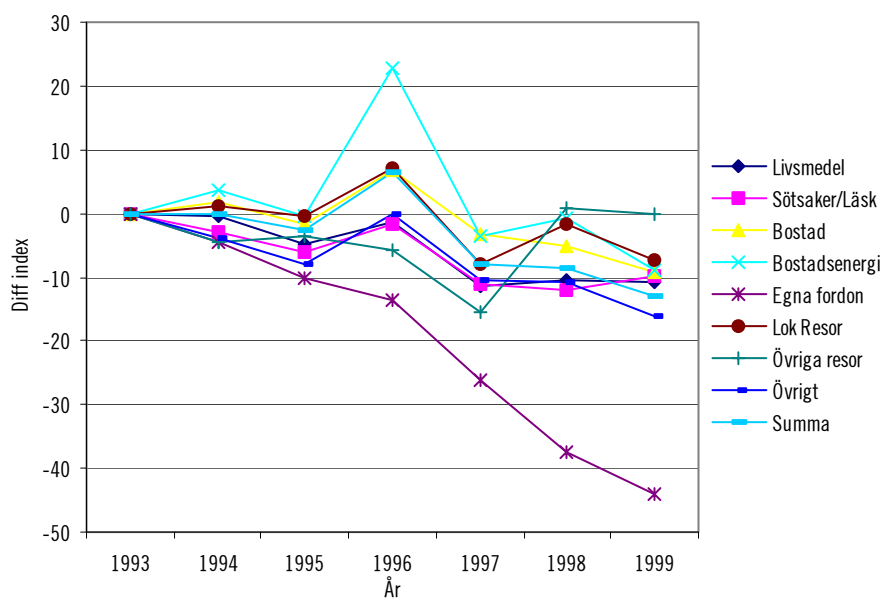
I figur 4:13 visas utvecklingen av de totala utsläppen av CO₂ från privat konsumtion över perioden som en indexserie med 1993 som bas.

Här kan man återigen se uppvärmningspuckeln 1996 för bostadsenergin. Utsläppen relaterade till lokala resor (spår, taxi och buss) ökar över den senare delen av perioden, men man måste komma ihåg att dessa utsläpp i volym knappt syns i tidigare diagram. De ökade utsläppen från övriga resor (flyg, båt, charter) är däremot av större omfattning och deras ökning är markant.

Figur 4:13. Utsläpp CO₂ från privat konsumtion 1993–1999

I figur 4:14 har indexserien över konsumtionen från ovan dragits från indexserien över utsläppen. Man kan tolka detta som ett sätt att illustrera en eventuell frikoppling av tillväxten i konsumtion från tillväxten i utsläpp. Om utsläppen följer konsumtionen skall observationerna ligga runt 0. En relativ frikoppling finns om observationerna ligger under 0, vilket de gör i huvudsak. För att det skall råda en absolut frikoppling skall utsläppen minska absolut sett medan konsumtionen växer eller är konstant. Det är tveksamt om man kan se några sådana tendenser i serierna.

Figur 4.14. Utsläpp-Utgifter 1993–1999

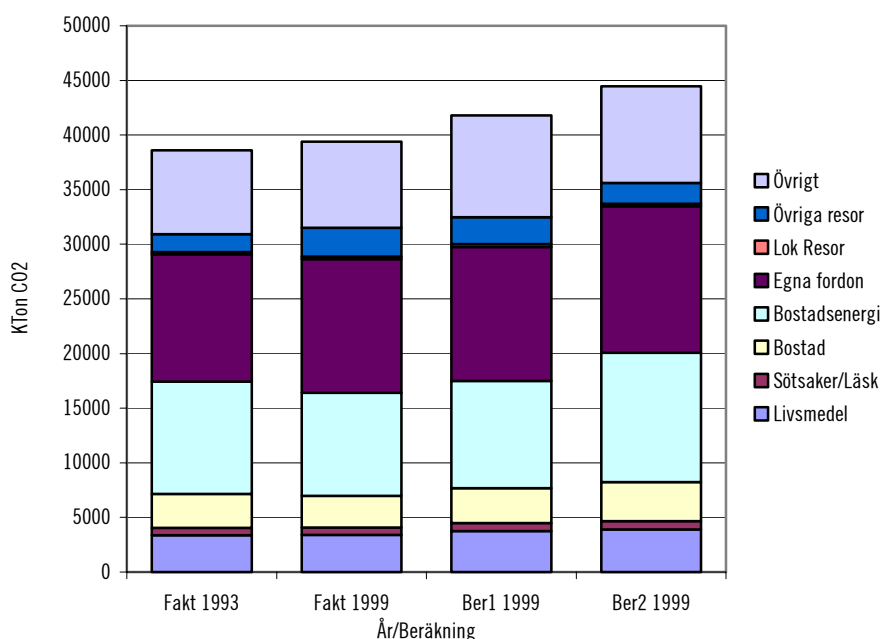

Det sker således en viss frikoppling mellan konsumtion och utsläpp. Denna kan bero på olika saker. I figur 4:15 illustreras ett par faktorer.

De första staplarna visar de faktiska utsläppen 1993 och 1999 uppdelad på de olika utgiftstyperna.

Därefter följer ett par kontrafaktiska staplar. Den första (Ber1 1999) visar hur stora utsläppen hade varit om utsläppsintensiteterna (dvs. Ton utsläpp per MKr konsumtion) varit desamma som 1993 och utvecklingen i konsumtionen varit den faktiska såväl till sammansättning som till volym.

Figur 4:15. Faktisk och beräknad utveckling 1993–1999

Detta skulle ha gett större utsläpp än de faktiska. Det kan tyda på att produktionen i sig blivit mindre miljöbelastande i sig och att sammansättningen på konsumtionen ändrats till mindre miljöbelastande produkter.

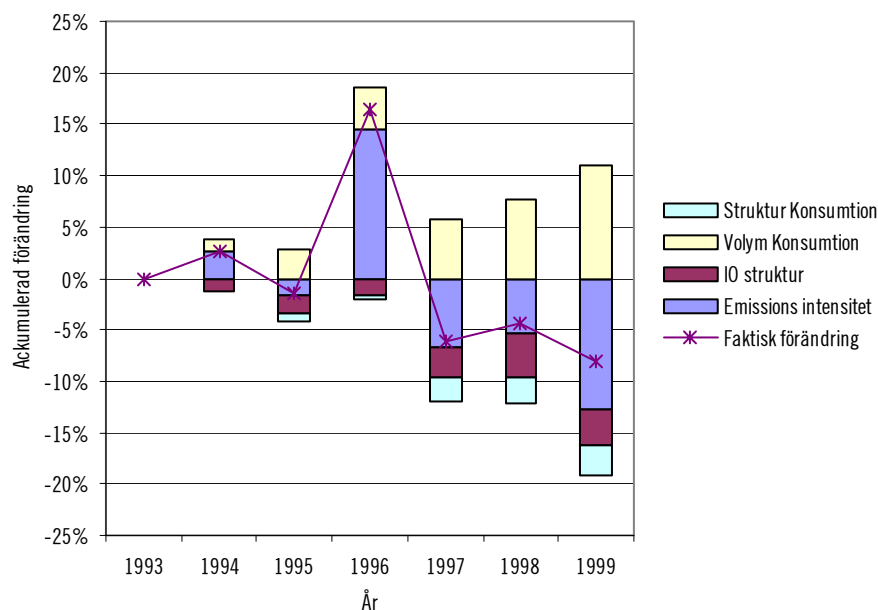
Den sista stapeln (Ber2 1999) behåller såväl utsläppsintensiteterna som sammansättningen på konsumtionen från 1993 och låter bara konsumtionen totalt växa enligt den faktiska tillväxten. Man kan konstatera att detta skulle gett en ännu högre utsläppsnivå. Förändringar i konsumtionens sammansättning spelar således in.

Man kan gå ytterligare ett steg i att försöka bena ut vad det är som ger upphov till förändringar i utsläpp över tiden.

Figur 4:16 visar resultatet av en mer fullständig s.k. dekomponeringsanalys. Här återfinns konsumtionens volym och sammansättning men nu kompletterat med ekonomins sammansättning (IO struktur) samt utsläppsintensiteter i produktionen. Analysen är gjord enbart på de indirekta inhemska utsläppen.

Som framgår bidrog emissionsintensiteterna i produktionen kraftigt till uppgången 1996 (smutsigare värme och mer eldning). Tillväxten i konsumtionen i sig dra hela tiden uppåt, dvs. allt annat lika så ökar utsläppen. Under de senare perioderna hölls detta tillbaka av alla andra faktorer vilket ledde till den absoluta minskningen i indirekta inhemska utsläpp från privat konsumtion.

Figur 4:16. Dekomponering av indirekta inhemska utsläpp av CO₂ 1993–99

4.5 Fördelningsaspekter

Resultaten hittills har hanterat svensk privat konsumtion som ett aggregat (summering) av alla svenska hushåll och konsumenter. Det finns naturligtvis skillnader i konsumtionsmönster mellan hushåll, beroende på inkomster, smak, hushållssammansättning etc.

Nationella fördelningsfrågor kring miljöproblem brukar sällan lyftas fram annat än när propåer om höjningar av t.ex. bränsleskatten kommer på tal. Då framförs ofta synpunkter på energiskatternas regressivitet, dvs. det faktum att energikostnaderna står för en större del av låginkomsttagarnas utgifter och att dessa grupper

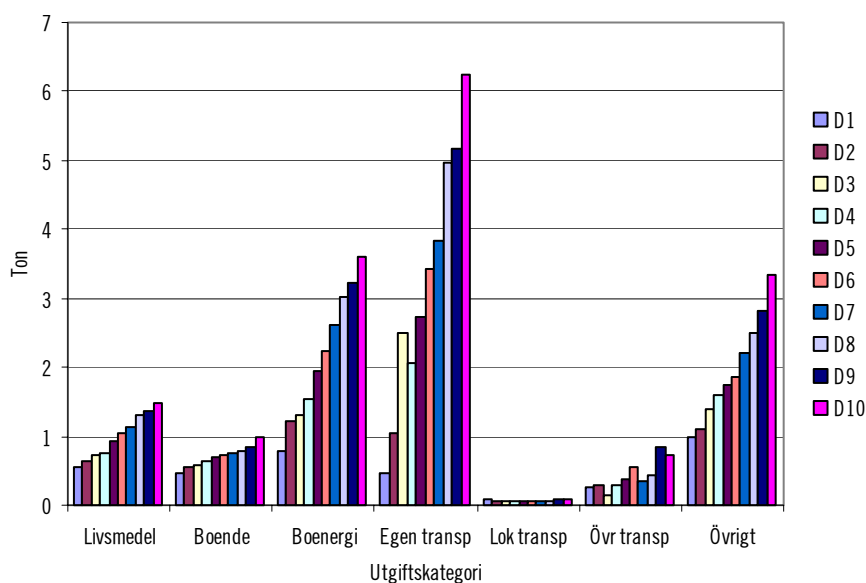
därför får relativt sett större kostnadsökningar till följd av skattehöjningen.

Även om energiutgifterna, som konstaterats ovan, är helt centrala för utsläppen från den privata konsumtionen så är andra utgiftstyper viktiga för utsläppen i eller utanför Sverige. I följande diagram visas några smakprov på hur utsläppen från de olika utgiftstyperna kan skilja sig mellan olika hushållstyper baserat på utsläpp per hushåll, per konsumtionsenhet eller för klassen totalt.

I figur 4:17 visas utsläppen per hushåll som grupperats efter inkomstdecil. Man kan konstatera att utsläppen för Livsmedel och boende skiljer mellan låg- och höginkomsttagare men att dessa skillnader bleknar jämfört med skillnaderna i boenergi och egentransporter. Särskilt markant är skillnaden för egentransporter där det handlar om en faktor 15 eller så.

Utsläppen per hushåll döljer naturligtvis antalet personer som står för utsläppen. I diagrammet nedan är basen för jämförelsen konsumtionsenheter i stället för hushåll. En konsumtionsenhet är i princip en vuxen konsument. Barn blir ”delar av en konsumtionsenhet”. Ett ensamhushåll räknas som en dryg konsumtionsenhet eftersom man konsumerar vissa saker ensam som fler kan dela på i flerpersonshushåll.

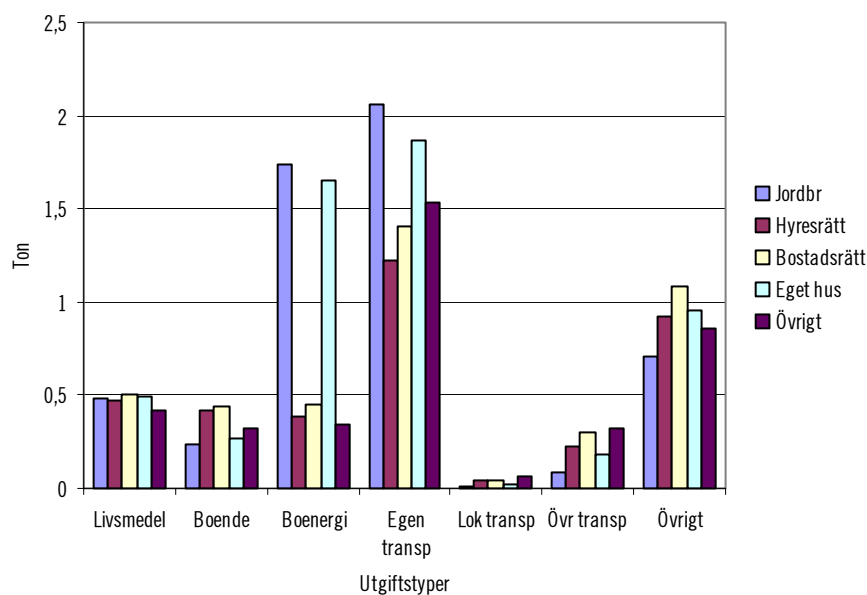
Figur 4:17. Emissioner CO₂ per Hushåll 2000

I figur 4:18 sker grupperingen av hushåll efter boendeform. Man kan notera att såväl med avseende på egentransporter och boenergi så står jordbrukshushåll och egnahemsägare för större utsläpp per konsumtionsenhet. För livsmedelsutgifterna ligger det ganska jämnt mellan boendeformerna. Boendet i sig drar mest utsläpp i lägenhetsgrupperna. Samma sak gäller lokaltransporter och övriga transporter.

Utfallen per hushåll eller konsumtionsenhet döljer i sin tur den absoluta fördelningen av utsläpp mellan olika hushållstyper eftersom dessa beror på hur många det finns av varje typ.

Figur 4:18. Emissioner CO₂ per KE 2000

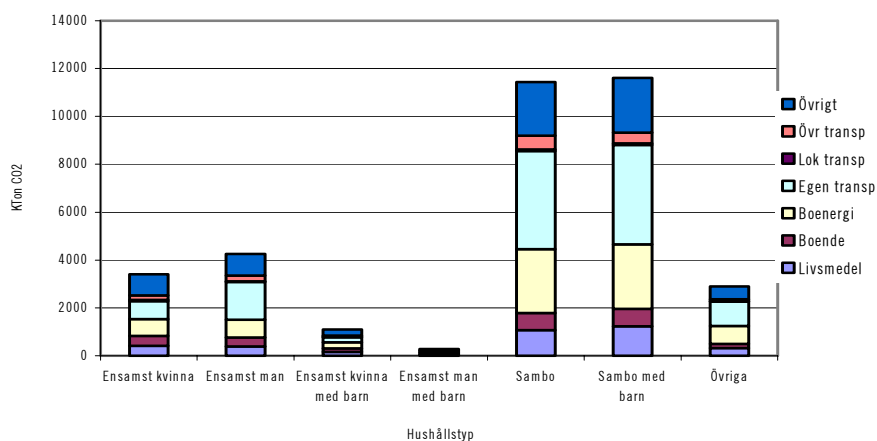

I figur 4:19 har de totala utsläppen per hushållstyp beräknats. Denna gång är indelningen utifrån om hushållsföreståndaren är ensamstående eller ej, antalet hemmavarande barn, samt kön på hushållsföreståndaren om ensamstående.

Sambohusåll med och utan barn står för den överväldigande delen av utsläpp, vilket inte är förvånande.

Tittar man på de ensamstående männen och kvinnorna så framträder männens bilberoende som den huvudsakliga förklaringen till skillnader mellan dessa grupper, även om det faktum att gruppen ensamstående män endast är 85 procent av gruppen ensamstående kvinnor också antyder skillnader i inkomster.

Figur 4:19. Fördelning av totala utsläpp CO2 2000

Gruppen sambo med barn utgör ca 75 procent av gruppen sambo utan barn men har å andra sidan fler konsumtionsenheter vilket kanske kan förklara skillnaderna mellan dessa. I konsumtionsmönster ser barnfamiljerna ut att lägga mer på livsmedel medan de barnlösa lägger mer på resor.

4.6 Förändrade konsumtionsmönster

Den privata konsumtionens miljöpåverkan bestäms av:

- vad som köps – konsumtionens sammansättning
- hur mycket som köps
- hur det produceras – förädlingsvärdekedjor/eneriintensitet/bränslemix
- var det produceras – importandelar

Som vi sett av staplarna pekar det mesta på en gynnsam utveckling. Med positiv stimulans kan den gå ännu snabbare.

Om man betraktar hållbar utveckling från ett konsumtionsperspektiv så är det framför allt sammansättningen på konsumtionen som är av intresse. Dels att det sker en substitution (utbyte) inom produktgrupper till förmån för mindre miljöpåverkande alternativ. Dels också att substitutionen äger rum mellan produktgrupper till förmån för mindre miljöpåverkande alternativ. Det är detta som ekonomiska styrmedel på miljöområdet skall bidra till, via relativpriser. Problemet är att de ofta får en regressiv effekt över inkomstgrupper eller regionalt. Analysen av dess effekter är ofta osäker och bygger på skattningar av eller antaganden om priselasticiteter som får stort genomslag på resultaten. I praktiken innebär dessa simuleringar alltid uppoffringar som fördelas på olika sätt.

Om man tänker sig att det i stället skulle vara möjligt att förändra konsumtionen genom en ren preferensförskjutning så finns det flera möjligheter. Även i dessa fall skulle givetvis priser förändras vilket i sin tur skulle förändra konsumtionen, vilket bortses från i följande exempel.

I figur 4:20 har två exempel på förändringar beräknats. De första två staplarna visar förändringar i utsläpp av CO₂ till följd av en minskad livsmedelskonsumtion.¹ I analysen uppträder denna helt enkelt som en minskad konsumtion som fördelar sig beroende på typ av livsmedel. Exempelvis minskar köttkonsumtionen med 16 procent, läsk med 15 procent medan konsumtionen av grönsaker ökar med 2 procent och bröd/spannmål med 6 procent.

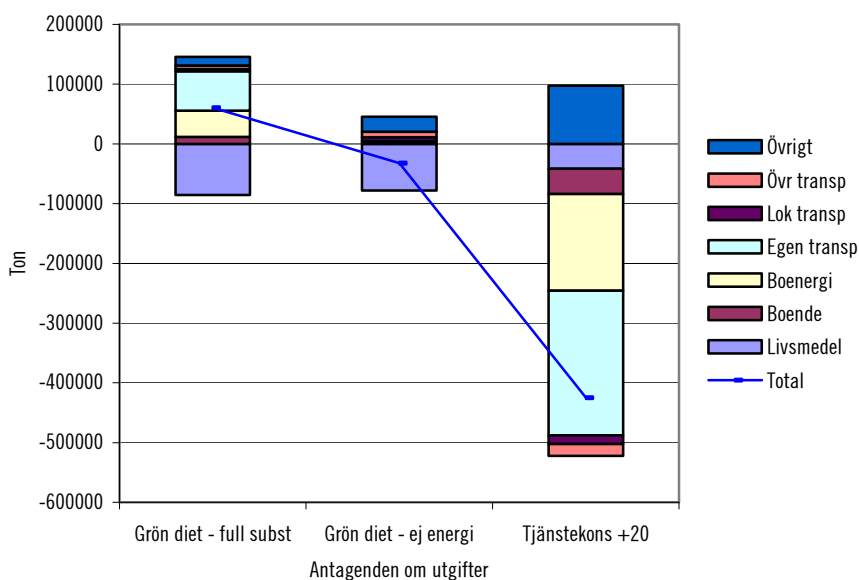
¹ Eva Alfredsson, Green Consumption Energy Use and Carbon Dioxide Emission, Umeå University GERUM 2002:1.

I den första stapeln har effekterna av detta beräknats med antagandet om att den frigjorda köpkraften används för att öka konsumtionen av alla produkter, i enlighet med deras ursprungliga utgiftsandelar. Med detta antagande får man en reduktion i utsläpp från livsmedelskonsumtion, men denna äts upp av den ökade konsumtionen av övriga produktgrupper. Nettot blir alltså en utsläppsökning.

I den andra stapeln görs antagandet att den frigjorda köpkraften används till att öka konsumtionen av allt utom bränsle för egna transporter och bostadsenergi. I detta fall innebär det en nettominskning av utsläppen.

Den tredje stapeln visar effekterna av att konsumtionen av tjänster ökar med 20 procent. Alla produktgrupper får dela med sig av köpkraft för att möjliggöra detta. Utsläppen från tjänstekonsumtion ökar (finns i Övrigt) men denna ökning äts upp flerfaldigt av minskningen i utsläpp från övriga produktgrupper. Nettot blir således en rejäl sänkning vid en konstant total konsumtionsvolym.

Figur 4:20. Substitution i konsumtion

4.7 Indikatorer för hållbar privat konsumtion

På samma sätt som man sedan flera år följer upp Sveriges totala utsläpp av olika ämnen, bör man göra detsamma för den privata konsumtionen. Idag ingår de direkta utsläppen från privat konsumtion – för uppvärmning och eventuellt för drivmedel – men detta visar enbart en del av miljöpåverkan från den privata konsumtionen.

Om förändringen av den privata konsumtionen i en mer hållbar riktning anses viktig så måste en uppföljning ta med konsumtionens direkta och indirekta effekter i och utanför Sverige. De direkta utsläppen är självfallet viktiga, men utgör enbart en del av konsumenternas miljöpåverkan.

Det pågår sedan flera år ett omfattande arbete inom EU med att utarbeta en sk. Integrerad Produkt Politik (IPP- Integrated Product Policy), med de nordiska länderna som pådrivare.

Naturvårdsverket tolkar IPP på följande sätt:²

Integrerad produktpolicy, även kallad IPP, är ett nytt angreppssätt som ska komplettera och utveckla den tidigare miljöpolitiken genom att se produkters miljöbelastning ur ett helhetsperspektiv. IPP ska på sikt bidra till produkter som förbrukar mindre resurser, medför mindre påverkan på miljön och förebygger uppkomsten av avfall redan i konstruktionsstadiet.

IPP-strategin är främst inriktad på de åtgärder som betyder mest för produkters miljöinverkan under livscykeln och som ger störst utrymme för förbättringar. De är:

- att påverka produkters prissättning så att de speglar dess miljökostnader
- att öka producenternas utbud av gröna produkter
- att öka konsumenternas efterfrågan på gröna produkter

Tanken är att den privata konsumtionen – med hjälp av information och olika styrmedel – skall utmynna i en stadig ökande andel gröna produkter och mindre miljöbelastande produktion. Detta sammanfaller till stor del med det som är kärnan i denna utredning: att stimulera och driva fram en mera hållbar privat konsumtion.

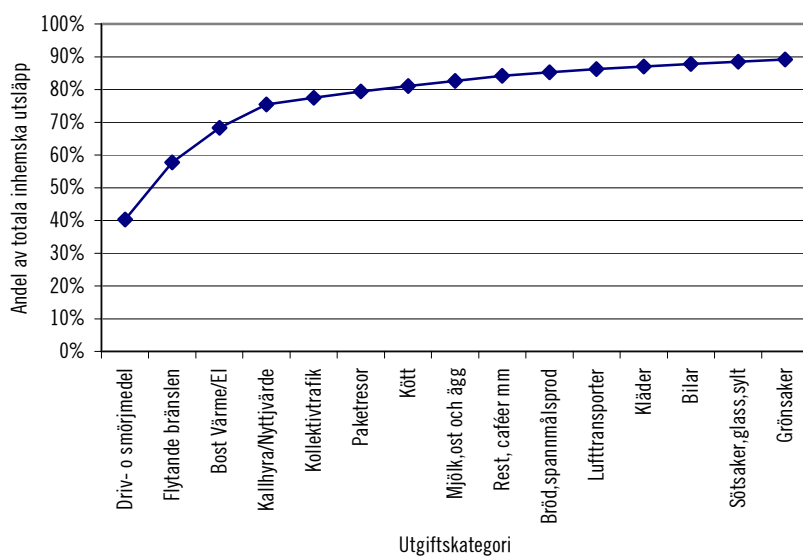
---

² Hämtat från <http://www.naturvardsverket.se/dokument/hallbar/ipp/ipp.htm>.

Inom IPP är man intresserad av olika saker, bl.a. en uppföljning av hur *konsumtionens* miljöbelastning utvecklas, även om fokus hittills legat mest på produktionskedjan och avfallsfasen. Inom EU och i enskilda länder har man initierat försök med att ta fram rankingsystem för produkter, där miljöbelastningen i alla produktionsled för produkter som går till slutlig användning rangordnas, för att på så sätt få fram en prioritering var insatser skulle kunna göra mest nytta.

De följande diagrammen visar två typer av rankningar av produkter till privat konsumtion. Det första, figur 4:21, visar de 15 viktigaste med avseende på de totala utsläppen av CO₂. De sex första produkterna står för 80 procent av utsläppen från privat konsumtion.

Figur 4:21. Utsläpp Inhemska CO₂-utsläpp 2000 från privat konsumtion – kumulativt

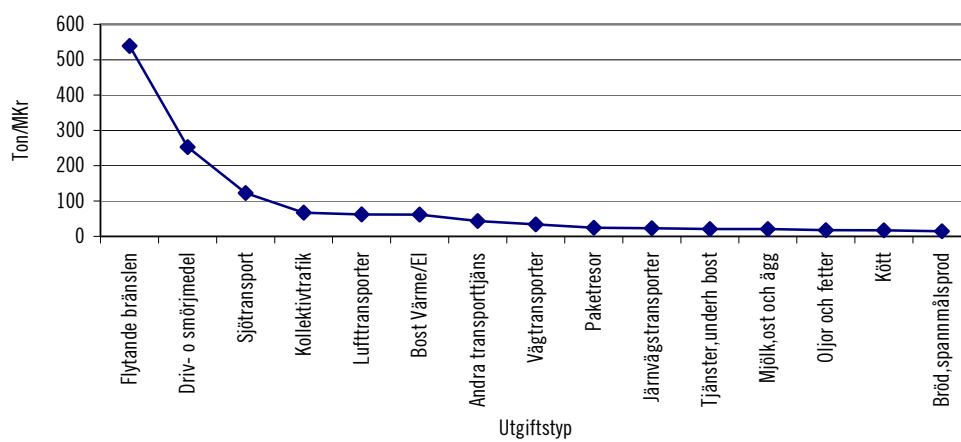

Figur 4:22 redovisar de 15 utsläppsintensivaste produktgrupperna, uttryckt i Ton CO₂ per Miljon Kronor privat konsumtion, i rangordning. Med undantag av de två första är ordningen inte densamma mellan de två perspektiven.

Detta illustrerar hur viktigt det är att hålla isär miljöpåverkan i termer av totala utsläpp från miljöpåverkan beräknad per Miljon Kronor. En produktgrupp kan ge upphov till stora totala utsläpp, men i sig inte vara så utsläppsintensiv.

Fakta av denna typ ger det nödvändiga beslutsunderlaget för politiker som måste prioritera var effektiviseringsinsatser och skattepengar ger största nyttan.

Figur 4.22. Utsläppsintensiteter (inhemska) privat konsumtion 2000

Miljöbelastningen per produktgrupp är en del av den information som behövs för att följa utvecklingen av den privata konsumtionen över tiden och dess eventuella anpassning i hållbar riktning.

Jag föreslår därför att regeringen ger SCB i uppdrag att utarbeta ett indikatorverktyg med nedanstående parametrar:

1. Utvecklingen av de totala utsläppen från Privat konsumtion fördelade på direkta, indirekta inhemska och skattade utsläpp i andra länder i relation till utvecklingen av den privata konsumtionen i fasta priser. Detta ger en snabb indikation på frågan om decoupling och huruvida det är en faktisk

förbättring eller om det t.ex. sker en fortsatt förflyttning av utsläpp från den svenska ekonomin till våra handelspartners.

2. Fördelningen av den svenska privata konsumtionen på olika produktgrupper. Köper vi mer miljövänliga produkter?
3. Produktgruppernas utsläppsintensiteter. Produceras de produkter vi köper på ett miljövänligare sätt? Här är det viktigt att ha med utsläppen i andra länder till följd av import.
4. Eventuella fördelningsanalyser där man kan se hur konsumtionens miljöpåverkan för olika hushållstyper, regioner etc. utvecklas över tiden. Hushåll skall kunna relatera sig till andra. Det gör deras roll tydligare.

5 Hållbar livsmedelskonsumtion

5.1 Mina förslag i korthet

5.1.1 Jordbrukspolitiken

- Regeringen måste säkerställa att svensk livsmedelsproduktion – med goda hållbarhetskvaliteter – ej missgynnas på matmarknaden genom orättvisa konkurrensnackdelar i jordbruksledet. Andelen vallfoder och naturbetesgräs för en mer extensiv mjölk- och köttproduktionen bör successivt öka genom omfördelning av stödmedel samt stimulans till lokala och regionala varumärken med denna inriktning (kap. 5.7.3.).
- Regeringen bör ge stöd till certifieringskostnaderna, i synnerhet för mindre producenter inom primärproduktion och förädling.
- Regeringen bör stimulera produktutveckling av ekologiska livsmedel genom omställningsstöd och gratis rådgivning till förädlare.
- Regeringen bör ge stöd till utveckling av strukturer som fungerar långsiktigt på marknaden och som gör det möjligt för små producenter att få avsättning för sina produkter hos stora upphandlare. Exempel på detta är regionala marknadstorg/grossistföretag. Om de lokala producenterna blir fler och får möjlighet att växa stimulerar det också sysselsättningen och ger ökade skatteinkomster.

5.1.2 Konsumentpolitiken

- Regeringen bör aktivt verka för att upphandling och beredning av måltider i stat, kommuner och landsting baseras på riktlinjerna i den s.k. Åt S.M.A.R.T/FSM-modellen (kap. 5.6.1), kompletterade med det underlag till handlingsprogram för

”Bra mat och fysisk aktivitet” som utarbetats av Livsmedelsverket och Folkhälsoinstitutet.

- Regeringen bör snarast inbjuda studieförbund, SVT och t.ex. idrotts- och miljöförbundet till överläggningar om hur frågorna om mat, hälsa och miljö och en ”smartare livsmedelskonsumtion” kan kommuniceras och diskuteras på ett lustfyllt och intresseväckande sätt.
- Regeringen bör föreslå ett *konsumtionsmål* för ekologiska livsmedel. 25 procent av all offentlig konsumtion av livsmedel bör senast 2010 vara baserad på ekologiskt certifierad produktion.
- Regeringen bör uppdraga åt Statistiska centralbyrån att med lämpliga nyckeltal följa upp ekologisk produktion och konsumtion vad gäller kvalitet, volym och pris.
- Regeringen bör stödja initiativ till branschvisa marknadsföringskampanjer av mervärdet i ekologisk mat, liksom till utbildning av butikspersonal.
- Regeringen bör stärka hemkunskapsundervisningen (kap 9) och ge öronmärkta medel för att täcka merkostnaden för inköp av ekologiskt producerade råvaror för denna undervisning.

5.2 Hållbar livsmedelskonsumtion – kriterier

Livsmedelskonsumtionen måste successivt bli alltmer hållbar, för hälsan, naturen och hushållsekonomin. Dessa tre dimensioner vill jag beskriva så här:

Ekonomisk hållbarhet innebär

- prisvärda matvaror för konsumenten
- långsiktigt uthållig lönsamhet för svenskt jordbruk, trädgårdsnäring, fiske och livsmedelsindustri

Social hållbarhet innebär

- välsmakande, högkvalitativa och nyttiga livsmedel som skapar matglädje och dessutom stärker folkhälsan på kort och lång sikt
- goda möjligheter till konsumentinflytande

- närhet till livsmedelsbutik var i landet man än bor
- möjlighet att handla varor från lokala/regionala producenter som genom sin verksamhet bidrar till öppna landskap och en hållbar utveckling på Sveriges landsbygd
- möjlighet att handla varor från producenter i andra länder som främjar social och ekonomisk rättvisa och därmed bidrar till en globalt mera hållbar utveckling

Ekologisk hållbarhet innebär

- livsmedel som producerats med metoder och redskap som minimerar den totala energianvändningen och ersätter bensin och diesel med icke-fossila drivmedel; samt med grön el från förnybara kraftkällor.
- en livsmedelskedja med minimal eller obefintlig miljöbelastning i form av
  - skador på mark, vatten och levande organismer av kemiska bekämpningsmedel
  - klimatpåverkan genom koldioxid och andra växthusgaser
  - försurning och övergödning av mark och vatten
  - skador på grödorna genom marknära ozon
  - markskador och utarmning av mullskiktet
- produkter från djur som gått på naturbete och därmed hävdar det biologiskt rika svenska kulturlandskapet med dess skönhets- och rekreationsvärden
- marina produkter från biologiskt hållbara fisk- och skaldjursbestånd

5.3 Så vill statsmakterna styra mot hållbar livsmedelskonsumtion

Strategierna för en mera hållbar livsmedelskonsumtion i hushållen vilar på de allmänna hållbarhetsmål som regering och riksdag antagit i konsument-, folkhälso- och miljöpolitiken.

5.3.1 Konsumentpolitiken (kap. 3.1)

5.3.2 Folkhälsomålen – fokus på livsmedel

Folkhälsomål 10 handlar om ”Goda matvanor och säkra livsmedel”:

”Maten har en avgörande betydelse för hälsan. I ett globalt perspektiv är fortfarande undernäring ett gigantiskt folkhälsoproblem. I allt fler länder, däribland Sverige, håller övervikt på att utvecklas till det dominerande problemet. Nästan 10 procent av den vuxna befolkningen är kraftigt överviktiga. Andelen överviktiga barn och ungdomar ökar snabbt.

Övervikten följer ett tydligt socialt mönster där människor i socialt utsatta positioner drabbas hårdast. Övervikt åtföljs av en rad hälsoproblem med betydande överrisk för hjärtkärlsjukdomar, diabetes, ledsjukdomar och en del cancerformer, bland annat tjocktarmscancer.

En viktig orsak till övervikten är en felaktigt sammansatt kost med ett alltför stort energiinnehåll. Konsumtionen av socker och fett, särskilt mättat fett, är för hög medan däremot intaget av frukt och grönsaker borde öka.

En intensiv marknadsföring av sockerhaltiga och feta födoämnen, ofta i form av halvfabrikat och snabbmat, bidrar till den ogynnsamma situationen. EU:s gemensamma jordbrukspolitik innebär i hög grad att ohälsosamma produkter subventioneras, exempelvis feta mjölkprodukter, medan däremot frukt och grönsaker missgynnas.”

5.3.3 Miljömålen – fokus på livsmedel

Flera av de femton miljö kvalitetsmålen har särskilt stor bäring på hur vi skapar en ekologiskt hållbar produktion och konsumtion av livsmedel. Jag presenterar dem här översiktligt inklusive några av de delmål som satts upp och hur dessa berör livsmedelskedjan.

- **Begränsad klimatpåverkan**

Riksdagens mål:

Sverige skall minska sina utsläpp av växthusgaser med minst 4 procent till 2008–2012, jämfört med nivån 1990. Koldioxidutsläppen från transporter skall 2010 ha stabiliserats på 1990 års nivå.

Livsmedelskedjans roll:

80 procent av växthusgaserna i Sverige utgörs av koldioxid från främst energianvändningen för transporter och uppvärmning.

Återstoden är till största delen metan och dikväveoxid från jordbruket. Den svenska delen av livsmedelskedjan förbrukar 30 miljarder kilowattimmar (TWh) energi och släpper ut fyra miljoner ton koldioxid (jfr totala svenska utsläppsnivån på ca 60 miljoner ton koldioxid). Hushållens andel i livsmedelskedjan: 29 procent av energianvändningen och sju procent av koldioxidutsläppen

- **Ingen övergödning**

Riksdagens mål:

Senast år 2010 skall de svenska vattenburna utsläppen av kväve från mänsklig verksamhet till haven söder om Ålands hav ha minskat med minst 30 procent från 1995 års nivå.

Senast år 2010 skall utsläppen av ammoniak i Sverige ha minskat med minst 15 procent från 1995 års nivå.

Fram till 2010 skall de vattenburna utsläppen av fosfor till sjöar, vattendrag och kustvatten ha minskat kontinuerligt från 1995 års nivå.

Livsmedelskedjans roll:

Jordbruket är den största källan, 45 procent, till kväveutsläpp som belastar haven och orsakar övergödning med algblomning, syrgasförlust och ekologisk obalans t.ex. på grunda bottnar, "fiskens barnkammare". Jordbruket bidrar också med betydande fosforutsläpp.

Ammoniakutsläppen, till 90 procent från jordbrukets djurhållning och gödselhantering, orsakar försurning och övergödning.

- **Grundvatten av god kvalitet**

Riksdagens mål:

Senast år 2010 skall alla vattenförekomster som används för uttag av vatten som är avsett att användas som dricksvatten uppfylla gällande svenska normer för dricksvatten av god kvalitet med

avseende på föroreningar orsakade av mänsklig verksamhet. CMR-ämnen, som kan framkalla cancer, skada arvsmassan och störa fortplantningen, skall vara utfasade 2007. Långlivade, bioackumulerbara och giftiga ämnen skall vara utfasade 2010–2015.

Livsmedelskedjans roll:

Genom att efterfråga livsmedel som producerats med liten eller ingen användning av kemiska bekämpningsmedel kan konsumenten bidra till ett friskare grundvatten.

Bekämpningsmedelsanvändningen i jordbruket har ökat med 30 procent sedan mitten av 1990-talet, mätt i antalet doser per hektar åker. Även andelen behandlad mark har ökat. Numera används lågdosmedel, dvs. mindre volymer med starkare preparat.

I dryckes- och livsmedelsindustrin används CMR-ämnen, bl.a. i smörjmedel, rengörings- och desinfektionsmedel, samt långlivade, bioackumulerbara och giftiga ämnen

- **Ett rikt odlingslandskap**

Riksdagens mål:

Senast år 2010 skall samtliga ängs- och betesmarker bevaras och skötas på ett sätt som bevarar deras värden.

Livsmedelskedjans roll:

Konsumenternas val av svenskt nötkött och svenska mejeriprodukter spelar en avgörande roll för om vi skall kunna bevara det öppna, vackra, biologiskt och kulturellt så rika naturbeteslandskapet. Konsumtion av ekologisk mjölk och kött har särskilt positiv effekt, genom djurens längre betesperiod i markerna samt en ökad vallareal p.g.a. kravet på minst 50 procent egenproducerat grovfoder.

- **Hav i balans samt levande kust och skärgård**

Riksdagens mål:

Uttaget av fisk, inklusive bifångster av ungfisk, skall senast år 2008 vara högst motsvarande återväxten, så att fiskbestånden kan fortleva och, om så är nödvändigt, återhämta sig.

I ett generationsperspektiv bör följande gälla: Fiske sker med hänsyn till vattenområdenas produktionsförmåga och biologiska mångfald

Livsmedelskedjans roll:

Genom att efterfråga fisk- och skaldjur från bestånd inom säkra biologiska gränser kan konsumenten aktivt bidra till en långsiktigt hållbar utveckling i havet

5.4 Vad äter och dricker vi idag – och hur ser trenderna ut?

Matvanor och menyer skiftar över tid och i olika ålders- och socialgrupper.

Figur 5:1 och *5.2* visar förändringar i matkonsumtion under perioden 1960–1999.

År 2000 åt varje svensk medborgare i genomsnitt 800 kg livsmedel, inklusive drycker; det är nästan 40 kg mer än för tio år sedan. En allt mindre del av livsmedelskonsumtionen är basmat som tillagas i hemmet, dvs. kött, potatis, mjölk och bröd. Den s.k. ”utrymmesmaten”, läsk, godis, snacks mm får allt större plats, och närmare 40 procent av all mat vi äter kan vara importerad.

Figur 5:1.

Man kan nu, i början av 2000-talet, urskilja följande starka trender, som uttryck för värderingar, behov och livsstilar i det rådande samhällsklimatet.

Hälsotrenden handlar om hälsa, lycka och fördelaktigt utseende men också om ett långt och bra liv. Det innebär bl.a. ökad konsumtion av mjölkprodukter och mervärdesmat, s.k. functional food.

Etik- och miljötrenden, inklusive en i första hand ungdomlig vegotrend.

Snabbmatstrenden, där man köper djupfrys, äter färdiglagat ”i farten” och alltmer sällan lagar mat från råvaror därhemma.

Figur 5:2

Här följer genomsnittssiffrorna för år 2000 när det gäller konsumtionen per person och år för ett antal vanliga livsmedelsgrupper. Ökning/minskning gäller trender under 1990-talet.

*Källor:*Jordbruksverket

Fakta om maten och miljön, rapport 5348, Naturvårdsverket

- **Ökande konsumtion:**

Bröd och spannmålsprodukter, 94 kg.

Mest ökar pasta, mjukt bröd, bakelser och tårtor. Trolig ökning av pizza, piroger, crêpe och annan färdigmat. Mjöl och gryn minskar

Kött och köttvaror. 71 kg.

Nöt- och fläskkött samt övriga köttprodukter ökar, fjäderfä allra mest

Köksväxter (färska, frysta, konserverade) 65 kg. Ökar totalt

Färska köksväxter 39 kg, ökar, morötter och lök dominerar
Rotfrukter 8 kg, minskar

Frukt och bär, 95 kg. Ökar svagt

Bananer, meloner, övrig färsk exotisk frukt ökar
Äpplen minskar

Läsk, mineralvatten, 123 kg. Ökar kraftigt

- **Minskande konsumtion:**

Mjök och fil. 139 kg, varav konsumtionsmjök 108 kg. Minskar totalt

Yoghurt ökar dock kraftigt, i viss mån även mellanmjök

Kaffe

Kaffe, te, kakao, kryddor, salt 14 kg

Öl

- **Oförändrad konsumtion:**

Ost. 17 kg; 1990–1990 fördubblad konsumtion

- **Tudelad trend:**

Potatis. 54 kg, varav färskpotatis 45 kg

Färskpotatis minskar, pommes frites, chips och andra färdigprodukter ökar

5.5 Hur hållbar är maten – ekologiskt, hälsomässigt, ekonomiskt?

Vilka samband finns mellan våra livsmedel och matvanor å ena sidan – och hälsan, miljön och hushållsekonomin å den andra?

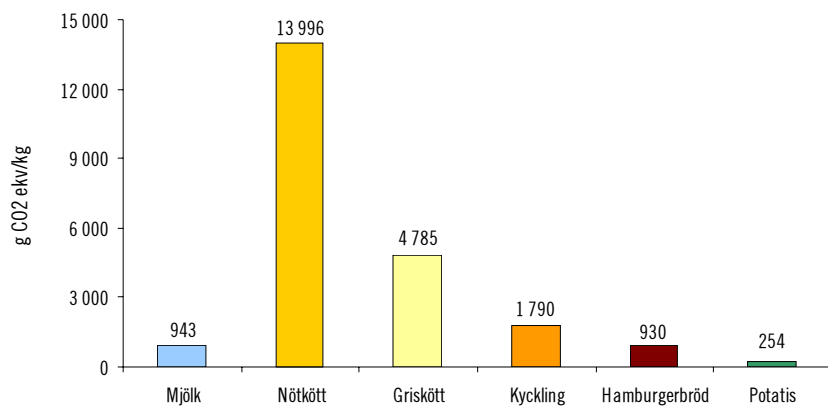
5.5.1 Mat och miljö

Med s.k. *livscykelanalyser*, LCA, följer man olika livsmedel i hela kedjan från jord till bord och kan på så sätt beräkna vilken energiförbrukning och miljöbelastning som de representerar och som alltså därmed också är förbunden med vår konsumtion av dem. *Källa för figurerna nedan: LRF. Kommentarererna är mina egna.*

Staplarna i figur 5:3 – 5:7 visar sådana data för 1 liter mellanmjölk, 1 kg benfritt nötkött med ursprung i mjölkproduktionen, 1 kg benfritt griskött, 1 kg färskt benfritt kycklingkött, 1 kg hamburgerbröd samt 1 kg rå potatis med skal.

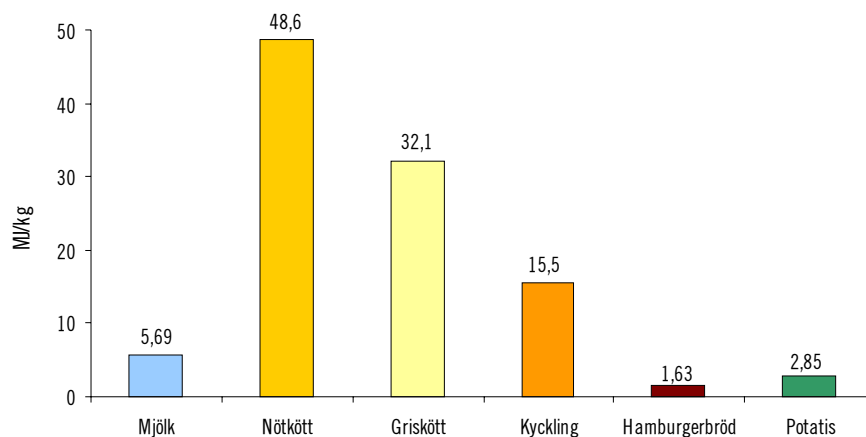
Figur 5:3. Nötköttproduktion bidrar mest till utsläpp av klimatförändrande ämnen (Obs: dock mycket liten total påverkan, jämfört med andra källor, t.ex. trafiken!) Detta gäller oavsett om den är ekologisk eller konventionell (växthusgasutsläppen kommer inte från energianvändningen utan från djurens ämnesomsättning samt hanteringen av organiska ämnen).

Bidrag till klimatförändringar

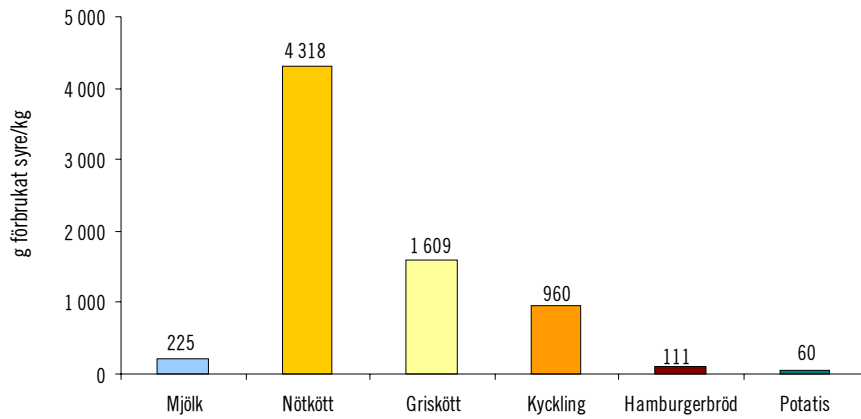
Figur 5:4. Nöt- och svinproduktion förbrukar mycket mer energi än mjölkproduktionen. Ekologisk nötproduktion är dock bara hälften så energiintensiv (Cederberg/Darelius, 2000, Landstinget Halland), beroende på längre betesgång och energimässigt billigt foder under den tid djuren stod inne (minst 50 procent grovfoder från egna gårderna, inget importerat kraftfoder). Ekologisk mjölkproduktion förbrukar ca 30 procent mindre energi än den konventionella.

Total energianvändning

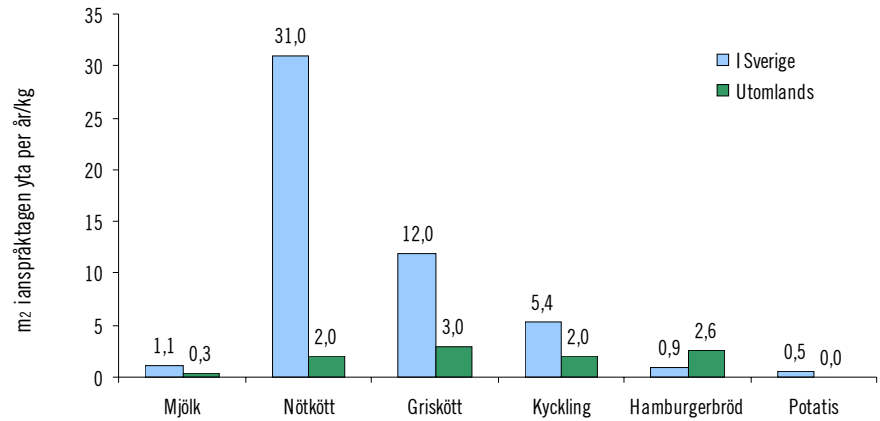
Figur 5:5. Obs: Nötköttproduktionens bidrag till övergödningen beror i hög grad på var den äger rum. Största påverkan sker vid produktion längs kusterna, minsta effekten uppstår på marker inne i landet.

Bidrag till eutrofiering

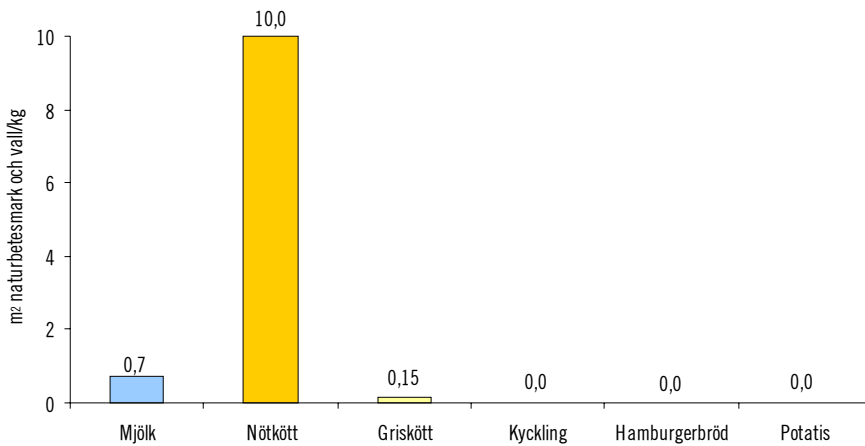
Figur 5.6. Här ser man vilken genomsnittlig markyta som krävs för produktion av t.ex. 1 kg intensivproducerat nötkött och 1 kg kyckling, dels i Sverige, dels utomlands. För att få fram 1 kg gris-kött krävs i medeltal 15 kvadratmeter mark, varav tre i t.ex. Brasilien (vid odling av sojaböner eller annat kraftfoder). Ekologisk produktion tar mer yta i anspråk än konventionell, men lämnar betydligt mindre fotavtryck i andra länder.

Ianspråktagen yta

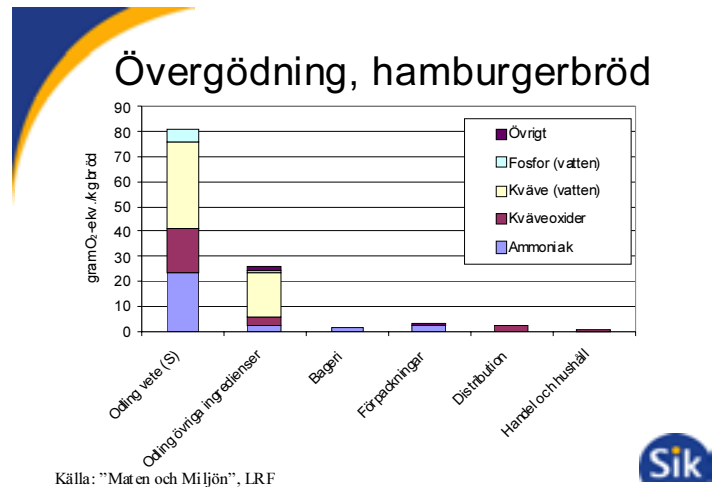
Figur 5:7. Här ser man tydligt att nötköttproduktion genom djurens bete och tramp i naturbetesmarkerna alstrar den rikaste biologiska mångfalden. Potatisodling och kycklingproduktion har knappast någon effekt i detta sammanhang.

Bidrag till förutsättningar för biologisk mångfald per år

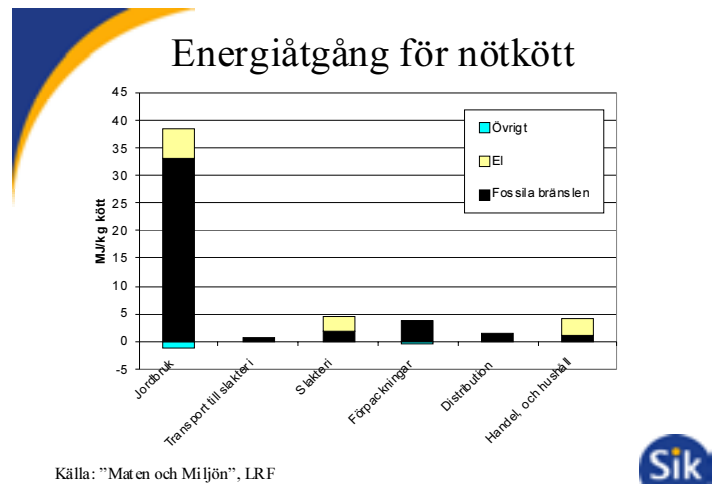

Figur 5:8 – 5:16 visar energiförbrukningen och den samlade miljöbelastningen för en ”köttbullemåltid”, dels för var och en av ingredienserna i måltiden, dels vid olika tillagning: hemlagat, ”halvfabrikat” och färdigrätt. *Prel material: Ulf Sonesson, SIK, Institutet för livsmedel och bioteknik.*

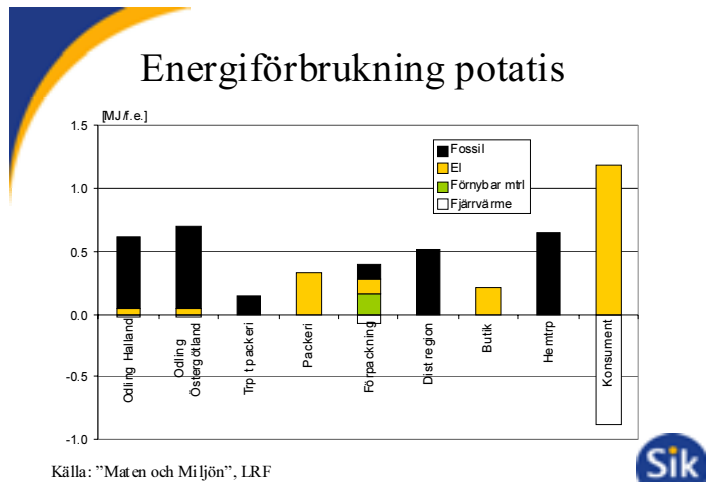
Figur 5:8: Övergödningseffekt av ett hamburgerbröd, fördelad på alla länkar i kedjan från veteodling, via bageri och förpackning till hushållet.

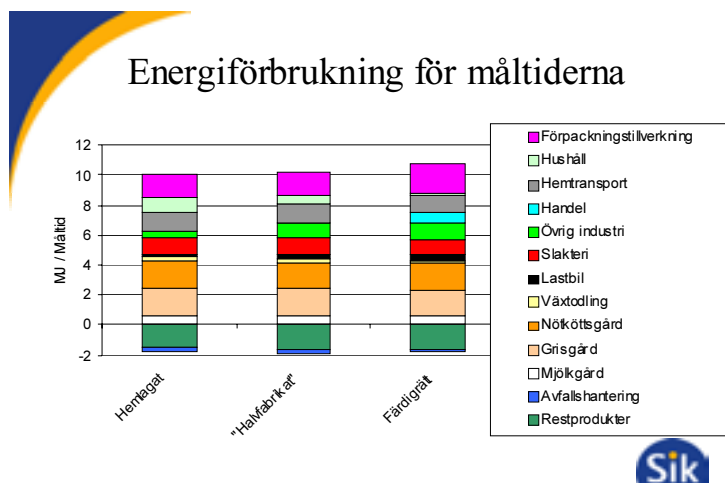
Figur 5:9: Energiförbrukningen för produktion av 1 kg nötkött, fördelad på alla länkar i kedjan från jordbruk till hushåll; absoluta merparten är fossila bränslen i primärproduktionen (jordbruket), därefter kommer förpackningsledet.

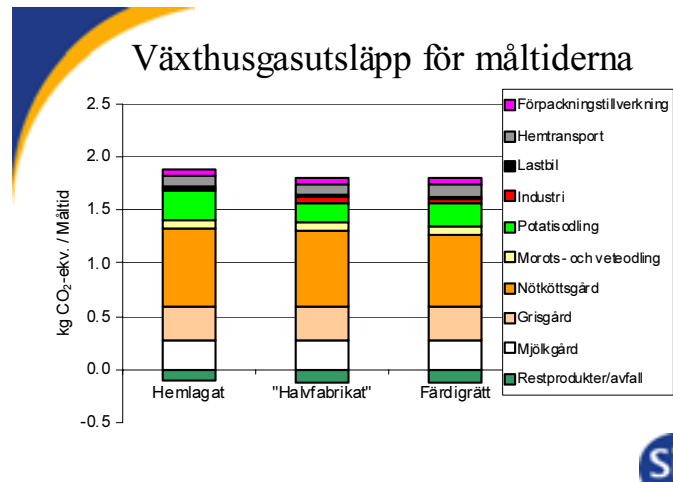
Figur 5:10: Energiförbrukningen för produktion av köttbullemåltidens potatis, fördelad på alla länkar i kedjan från odling till konsumtion i hushållet.

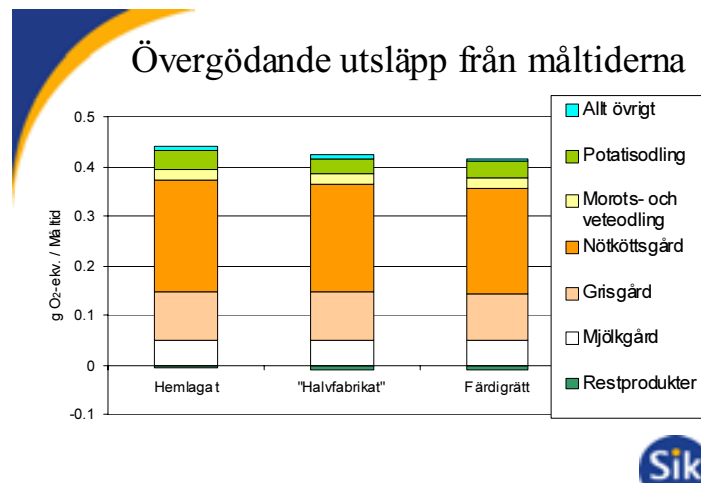
Figur 5:11: Färdigrätten drar en obetydligt mer energi än hemlagat och "halvfabrikat", beroende på tillkommande energiandelar i förpackningar och handelsledet.

Figur 5:12. Köttbullemåltidens klimatpåverkan är i princip densamma oavsett tillagningsform. Jordbrukets andel är ojämförligt störst, medan industri och transporter ger mycket små bidrag.

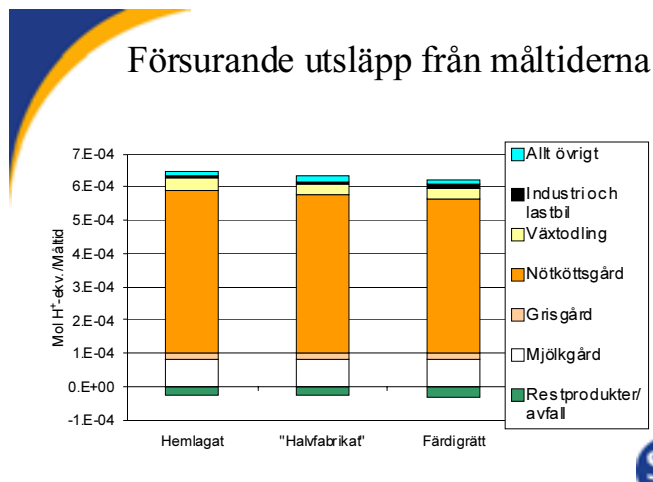

Figur 5:13: Köttbullemåltidens övergödningseffekt härrör nästan uteslutande från produktionen av de olika ingredienserna.

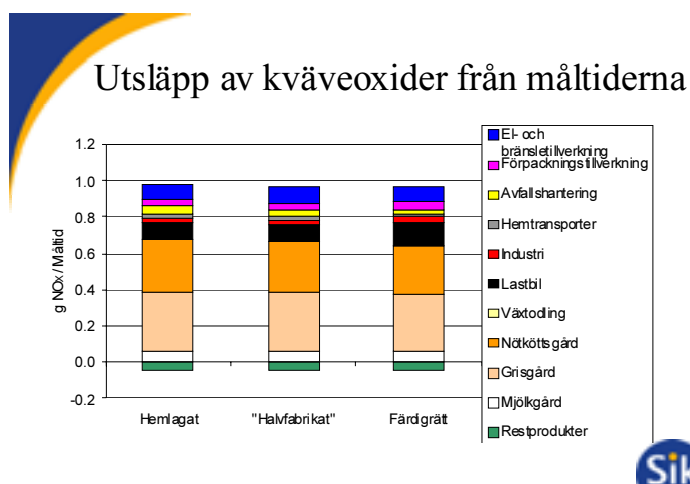

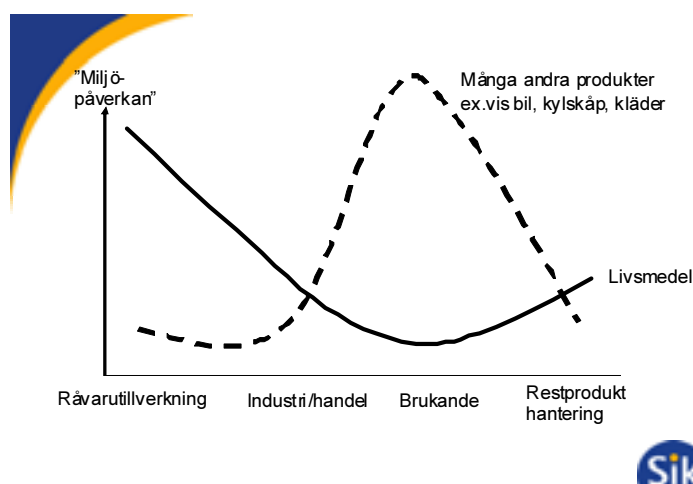
Figur 5:14. Försurningseffekterna härrör nästan uteslutande från produktionen av de olika ingredienserna, främst djurproduktionen (utsläpp av bl.a. ammoniak och kväveoxider).

Figur 5:15. Kväveoxidutsläppen är desamma oavsett tillagningsform; produktionen betyder mest men lastbilskörning, förpackningar och hemtransport står för en viss andel.

Figur 5:16. Här syns tydligt att livsmedelskedjan har sin största relativa miljöpåverkan i råvaruledet (jordbruket) och vid hantering av restprodukterna (hushållssoporna). För de flesta andra produkter är det tvärtom brukarledet som alstrar mest miljöbelastning.

5.5.2 Mat och hälsa

Matens betydelse för folkhälsan är tudelad: Dels finns det ett frisk- och främjandeperspektiv på mat; den kan vara en förutsättning för god hälsa. Dels finns ett risk- och preventionsperspektiv; matvanor kan också, som bekant, medverka till ohälsa

Sjukdomspanorama

Om man undantar infektionssjukdomarna svarar hjärt-kärlsjuklighet, diabetes, övervikt/fetma, cancer och respiratoriska sjukdomar enligt WHO för 59 procent av den årliga mortaliteten i världen och 46 procent av den globala s.k. sjukdomsbördan. Ett fåtal faktorer, i stor utsträckning påverkningbara, är orsak till en majoritet av de kroniska sjukdomarna – höga blodfetter (främst serumkolesterol), högt blodtryck, övervikt/fetma, rökning och alkohol.

I ett globalt perspektiv beräknas högt blodtryck svara för 13 procent av den totala mortaliteten (16 procent av sjukdomsbördan förekom i Europa) och högt serumkolesterol svara för 8 procent (18 procent

av sjukdomsbördan fanns i Europa). Högt BMI (> 25) svarar för 8–15 procent av sjukdomsbördan i Europa främst genom en ökning av diabetes typ 2, hjärtkärlsjukdom och vissa cancerformer. I ett globalt perspektiv beräknas en för låg konsumtion av frukt och grönsaker svara för 19 procent av cancer i magtarmkanalen, 31 procent av ischemisk hjärtsjukdom, 11 procent av stroke och 5 procent av den totala mortaliteten (15 procent av sjukdomsbördan fanns i Europa).

Förebyggande åtgärder

De faktorer som orsakar de kroniska sjukdomarna är i stor utsträckning möjliga att påverka. Man har uppskattat att 70 procent av tjocktarmscancer och stroke, 75–80 procent av hjärtkärlsjukdomarna och över 90 procent av diabetes typ 2 skulle kunna undvikas genom livsstilsförändringar. Dessa livsstilsförändringar innefattar förändrade matvanor, ökad fysisk aktivitet, icke-rökning och modest alkoholkonsumtion.

Kostens roll

De mest aktuella konsensusdokumenten rörande matens inverkan på hälsa/ohälsa presenteras i WHO World Health Report 2002 och WHO "Diet, nutrition and the prevention of chronic diseases", mars 2003. Drygt 60 procent av mortaliteten för europeiska kvinnor resp. drygt 50 procent av mortaliteten för europeiska män kan förklaras av riskfaktorer kopplade till matvanor (høgt blodtryck, høga blodfetter, övervikt och lågt intag av frukt och grönsaker). Ytterligare 6–7 procent kan förklaras av fysisk inaktivitet. Dessa riskfaktorer svarar för drygt 30 procent (fysisk inaktivitet inräknad ca 34 procent) av förlorade friska levnadsår, DALY.

Matens inverkan på olika sjukdomar innefattar ofta många olika kostfaktorer eller kostrelaterade faktorer. T.ex. kan uppkomsten av hjärt-kärlsjukdomar påverkas av bl.a. fettyp, folat, antioxidanter och övervikt. Enligt WHO:s expertgrupps rapport från 2003, över styrka i bevisning rörande olika kostfaktorer och sjukdom, kan bevisningen indelas i "övertygande, troligt samband, möjligt samband och otillräckligt med data". Enligt expertgruppen finns

det ett samband (övertygande + troligt) mellan ett antal kostfaktorer och vissa kroniska sjukdomar:

- **Minskad risk:**

Frukt och grönsaker minskar risken för hjärt-kärlsjukdomar, vissa cancerformer, diabetes typ 2 och övervikt.

Kostfiber minskar risken för hjärt-kärlsjuklighet, diabetes och övervikt.

Alkohol i måttliga mängder minskar risken för hjärtinfarkt.

Omättat fett (enkel- och fleromättat) minskar risken för hjärt-kärlsjuklighet.

(Fysisk aktivitet minskar risken för hjärt-kärlsjukdomar, vissa cancerformer, diabetes typ 2 och övervikt.)

- **Ökad risk:**

Energitäta livsmedel (främst fett- och sockerrika) ökar risken för övervikt/fetma.

Mättat fett + transfett (kallas hårt fett) ökar risken för hjärt-kärlsjuklighet och vissa cancerformer.

Alkohol ökar risken för stroke.

Salt och saltad mat ökar risken för hjärt-kärlsjukdom och vissa cancerformer.

Övervikt och fetma ökar för risken hjärt-kärlsjukdom, vissa cancerformer och diabetes typ 2.

För låg konsumtion av ”skyddande faktorer” som t.ex. frukt och grönt kan också uppfattas som en ökad risk

Ekonomiska aspekter på kostrelaterad ohälsa

De direkta kostnaderna (främst sjukvårdskostnader) för hjärt-kärlsjukdomar, typ 2 diabetes, vissa cancerformer och fetma/övervikt är mycket stora och beräknas öka de närmaste årtiondena. Om enbart direkta kostnader tas med står hjärt-kärlsjukdomarna för 20 procent av alla institutionskostnader och 18 procent av läkemedels-

kostnaden i Sverige. De svarar för 12 procent av totalkostnaden för alla sjukdomar, vilket gör dem till den tredje mest kostsamma sjukdomskategorin. Sjukvårdskostnaderna för fetma beräknas till 2–6 procent av totala sjukvårdskostnaderna i i-länder. Dessa beräkningar är förmodligen en underskattning av de verkliga kostnaderna då inte alla fetma-relaterade problem inkluderats i beräkningarna. Om indirekta kostnader såsom uteblivna inkomster, skatter m.m. inkluderas blir kostnaderna ännu större.

Det finns få studier om kostnadseffektiviteten av preventiva insatser. De som finns rörande hjärt-kärlsjukdom indikerar att hälsofrämjande insatser på befolkningsnivå är mer kostnadseffektiva (£ 14–560/vunnet levnadsår) än andra insatser såsom screening, rådgivning inom primärvården och förskrivning av mediciner.

Hälsofrämjande och preventiva insatser

De svenska näringsrekommendationerna (SNR) som bygger på de nordiska näringsrekommendationerna (NNR) är ett konsensusdokument baserat på grundläggande näringsforskning, epidemiologisk forskning och på det aktuella läget (hälsoläge + konsumtion). De senaste nordiska rekommendationerna antogs i juni 2004 och de nya svenska förväntas komma 2005. SNR och NNR stämmer väl överens med WHO:s rekommendationer från 2003, baserade på WHO:s expertgrupps genomgång av den vetenskapliga litteraturen.

5.6 Strategier för hållbar livsmedelskonsumtion

5.6.1 Modell "Första-steget-maten", FSM

"Första-steget-maten" presenterades 1999 av Centrum för tillämpad näringslära, Samhällsmedicin, Stockholms läns landsting. Här finns riktlinjerna för hur livsmedelskonsumtionen kan förändras så att den ger större hälso- och miljövinster.

Det handlar om näring, miljö och toxikologi, men också etiska aspekter. FSM vilar på tre grundpelare:

1. Bra proportioner i maten
2. Miljöanpassad produktion
3. Förbättrade/minskade transporter

Det innebär större andel närproducerad och säsonganpassad mat, ekologiska livsmedel och frilandsodlade grönsaker än idag. Men också en förskjutning mot spannmål, frukt och grönsaker genom att mängden ”utrymmesprodukter” (se nedan) och en del animaliska livsmedel minskas.

Jämfört med konsumtionen i slutet av 1990-talet innebär ”Första-steget-maten” för en vuxen genomsnittskvinna/genomsnittsman:

- mer bröd, mjöl och flingor. Bröd har ökat med ca 50 procent till 6–8 brödskivor per dag, alltså i praktiken bröd till varje måltid. Frekvensen flingor/gryn har fördubblats och innebär sex portioner per vecka
- en ökning av potatisätandet till sju portioner per vecka, oförändrad pasta- och minskad riskonsumtion. Pasta äts tre gånger så ofta som ris, vilket jämfört med dagens konsumtion innebär en förskjutning från ris till pasta
- en betydande ökning av frukt och grönsaker till ca två portioner frukt/bär varje dag (mer svensk frukt, men bara hälften så mycket juice). Två rejäla portioner grönsaker och rotfrukter varje dag och därtill mindre mängder till smörgås och liknande. Mer grövre grönsaker och rotfrukter (i första hand inhemska) och betydligt mindre av salladsgrönsaker, som ofta är växthusodlade. Grönsaksvalet är liksom fruktvalet anpassat efter i första hand den svenska säsongen, men även efter den europeiska. Den totala mängden frukt och grönsaker är ca ½ kg per dag
- tiofaldig ökning av torkade baljväxter (torkade ärtor och bönor, i första hand inhemska). Innebär 1 ½ rejäl portion varje vecka och dessutom ärtor och bönor till sallader
- en minskning av den totala köttmängden till ca ¾ av dagens konsumtion. Nötköttkonsumtionen ligger kvar på dagens nivå; lammköttkonsumtion fördubblas medan dagens gris- och kycklingkonsumtion halveras. I princip allt nöt/lamm som äts bör vara svenskt och betes/grovfoderkött, och så mycket som möjligt bör vara naturbeteskött. Inget importkött ingår
- inga större förändringar i konsumtionen av fisk, däremot en förskjutning mot mer fet fisk och skaldjur men mindre mager fisk. Detta innebär fet fisk 1 gång per vecka (så närproducerad som möjligt)
- inga större förändringar av äggkonsumtionen

- inga större förändringar av mängden mjölk/fil/yoghurt. Innebär 3–4 dl mjölk, fil och yoghurt per person och dag, inklusive mjölk till kaffe/te och matlagning. Mindre mängd ost
- oförändrad mängd matfett till smörgås och matlagning. En förskjutning har gjorts mot mer flytande matfetter till matlagning. Om alla livsmedelsval görs helt enligt FSM finns det förutsättningar att, ur näringssynpunkt, få plats med enbart fetare matfett typ smörgåsmargariner, om inte måste lättmargarin ingå
- en halvering av ”utrymmesprodukterna”: läsk, vin, godis, choklad, grädde, chips, dessertost, glass, kaffe (energirika livsmedel med lite vitaminer och mineraler)

Kostförändringen enligt Första-steget-maten		+ = ökning - = sänkning	
Bröd	+ 50 %	Kött och chark	- 25 %
Flingor, gryn	+ 50 %	nöt, betes/grovfoder	++
Potatis	+ 40 %	nöt, ren kraftfoder	- 100 %
Pasta	± 0	nöt, blandfoder	-
Ris	-	lamm	+ 100 %
Frukt och grönsaker	+ 60 %	gris	- 50 %
grönsaker	+	kyckling	- 50 %
rotfrukter	++	Fisk och skaldjur	± 0
salladsgrönsaker	-	fet fisk	+
frukt	+	mager	-
juice	- 50 %	skaldjur	+
Baljväxter	+ 10 ggr	Ägg	± 0
Matfett	± 0	Mjölk, fil mm	± 0
rapsoolja, flyt. marg.	+	Ostvaror	-
smör mm	- 100 %	fet	--
lättmargarin	--	mager	+
smörg.margarin 80 %	++	”Utrymmet”	- 50 %

Hälso- och miljövinster

En omläggning av konsumtionen enligt Första-steget-maten, FSM bör kunna ge betydande folkhälso- och miljövinster och därmed också vara ekonomiskt intressant för både hushållen och samhället i stort.

HÄLSOVINSTERNA

- **Minskad övervikt**

FSM har en låg energitäthet till följd av den stora mängden vegetabilier och den låga fetthalten (relativt dagens konsumtion), vilket minskar risken för ”överkonsumtion” av energi. Den ansenliga mängden vegetabilier ger också maten en stor volym, vilket har betydelse för en effektiv mättnadsreglering. Kolhydrater som finns rikligt i vegetabilier ger också god mättnadseffekt. En minskad risk för övervikt minskar även risken för sjukdomar som typ 2 diabetes och högt blodtryck.

- **Minskning av hjärt- och kärlsjukdomarna**

FSM innehåller mindre hårt fett (mättat fett + transfett) jämfört med dagens konsumtion, vilket minskar risken för kranskärlsjukdom. Första-steget-maten innehåller betydligt mer kostfiber än vad som konsumeras idag, vilket är positivt med tanke på hjärtkärlsjukdom. Den stora mängden frukt och grönsaker bör medföra betydande mängder antioxidanter och andra ämnen, vilka kan vara betydelsefulla för förebyggande av hjärtkärlsjukdom. Den ökade mängden fet fisk är också positiv med tanke på hjärtkärlsjukdom.

- **Minskad cancerfrekvens**

Det är troligt att FSM vad gäller flera cancerformer innebär en minskad risk. Det är däremot ingenting som indikerar att Första-steget-maten skulle öka risken för någon form av cancer. Hela kostomställningen – med en ökad kolhydrathalt och fiberhalt i kombination med en minskad fetthalt, ackompanjerad av ett stort intag av frukt och grönsaker – är förändringar som i den vetenskapliga

litteraturen anses vara positiva. En minskad risk för övervikt är också betydelsefull ur cancersynpunkt.

MILJÖVINSTERNA

- **Klimatpåverkan från livsmedelskedjan bör minska**

Hälften av dagens gris- och kycklingmängder har ersatts av baljväxter, vilket minskar fossilenergianvändningen och därmed utsläppen av växthusgaser, framför allt genom ett minskat behov av foderspannmål. Ett skifte från importerade eller växthusodlade grönsaker till mer inhemska frilandsodlade rotfrukter spar fossilenergi.

Mer av närproducerade varor medför mindre transportutsläpp: större andel inhemska rotfrukter och grönsaker, mer potatis, mer svenskodlad pastaråvara, enbart inhemskt kött, mer närproducerat bröd, om möjligt mer närodlad fisk och musslor etc. En stor del av dagens konsumtion av "utrymmesmat" (livsmedel som inte behövs ur näringssynpunkt) som ofta är relativt processad, ersätts med mer icke-processade basvaror som spannmålsprodukter, potatis, inhemska rotfrukter och frilandsodlade grönsaker. Även detta bör medföra en nettominskning av fossilbränsleanvändningen.

- **Försurningen från livsmedelskedjan bör kunna minska**

Utsläppen av försurande ämnen blir mindre som en följd av ovan nämnda minskning av fossilbränsleanvändningen.

- **Kväve från livsmedelskedjan till vatten och luft bör kunna minska**

Mängden kväve till vatten bör bli lägre med en mindre andel kött, då mindre areal för foder behövs och färre djur alstrar gödsel. Om nötproduktionens omställning sker så att ökningen av betesdjur äger rum framförallt i skogsbygderna, blir kväveläckaget från djuren betydligt mindre. Nedfallet av gödande kväveoxider blir mindre som en följd av ovan nämnda minskning av fossilbränsleanvändningen. Det är ovisst om övergången till större andel ekologiskt lantbruk i sig minskar kvävebelastningen. Dock bör det stimulera

till en bättre regional balans mellan djurhållning och växtodling, vilket bör minska problemen i de idag djurtäta områdena.

- **Marknära ozon från livsmedelskedjan bör kunna minska**

Bildningen av marknära ozon blir mindre som en följd av ovan nämnda minskning av fossilbränsleanvändningen, i synnerhet genom minskade transporter.

- **Användningen av kemiska bekämpningsmedel minskar**

En större andel ekologisk produktion minskar användningen av kemiska bekämpningsmedel. Detta innebär även en minskad belastning på hälsa och miljö i de oftast mer utsatta länder vi importerar från (t.ex. kaffe, te, kakao, tropiska frukter, ris)

- **Natur- och kulturmiljö och biologisk mångfald gynnas**

Ett skifte från "kraftfodernöt" mot betes/grovfoderdjur gynnar natur- och kulturmiljövärdena. Betande nöt och lamm är en förutsättning för att bevara ett levande odlingslandskap med beteshagar och en stor artrikedom. Djuren kan dessutom beta på arealer som inte går att odla på och konkurrerar då inte med annan odling. Enligt Naturvårdsverket behövs aktiv beteshävd med djur på drygt 400 000 hektar naturlig och kultiverad betesmark för att vi skall kunna nå riksdagens miljömål för odlingslandskapet och den biologiska mångfalden.

Med utgångspunkt från gängse djurtäthet och slaktkroppsvikt innebär detta en konsumtion av svenskt beteskött motsvarande ungefär den totala nötköttkonsumtionen idag

- **Åkermarken bör kunna förbättras**

En ökad vallodling och stallgödselanvändning ger mer mullhaltiga åkerjordar än idag.

Billigare matkasse med FSM

Folkhälsoinstitutet och Livsmedelsverket har i en rapport redovisat överslagsberäkningar där de genomsnittliga livsmedelsutgifterna i dagens konsumtion jämförs med kostnaderna för att äta enligt FSM, "Första-steget-maten". Rapporten (januari 2005) visar att matkostnaderna per person och år sannolikt minskar med ca 3000 kronor eller 15 procent.

Den totala livsmedelskostnaden per person och år idag är ca 20 000 kr per person och år. Enligt FSM skulle den bli ca 17 000 kr. FSM innebär dock att vissa livsmedel ökar sin andel av kostnaden:

- spannmål och potatis från ca 1 600 kr idag till ca 2 300 kr
- frukt och grönsaker från ca 2 600 kr idag till ca 4 500 kr

En förutsättning för att konsumenten skall tjäna på förslaget är därför att konsumtionen/kostnaden av sådant som inte behövs ur näringssynpunkt, så kallade "utrymmesmaten" (godis, läsk, glass osv.) halveras, från nära 8 500 kr idag till ca 4 000 kr. En förändring av konsumtionen enligt FSM visar sig ge utrymme för mer än en fördubbling av konsumtionen av ekologiska varor – och detta utan att totalkostnaden blir högre än idag.

Resultaten visar alltså att en hållbar livsmedelskonsumtion inte behöver vara förenad med högre livsmedelsutgifter och att konsumenten, genom att minska på "utrymmesmaten", kan spara mycket pengar. En övergång från dagens konsumtion till FSM innebär för konsumenten inte bara ekonomiska vinster utan även hälsomässiga och miljömässiga fördelar.

Kräver politiska beslut

För att FSM skall kunna genomföras krävs förändringar på både samhälls- och individnivå. Förslaget förutsätter också en delvis ny inriktning på jordbruket. Vidare måste livsmedelsindustrin arbeta med produktutveckling så att de föreslagna förändringarna passar in i ett "modernt" samhälle. Konsumenten måste vid köptillfället ha möjlighet att göra ett medvetet val dvs. konsumenten måste ha kunskaper och tillgång till information för att bedöma olika livsmedel.

Ät S.M.A.R.T!

”Ät S.M.A.R.T.” är ett numera vida spritt utbildnings- och informationsmaterial som argumenterar för FSM utifrån fem nyckelbegrepp:

Större andel vegetabilier

Mindre utrymme för ”tomma kalorier”

- *bra proportioner*

Andelen ekologiskt ökas

Rätt köttval, rätt grönsaksval

- *miljöanpassad produktion*

Transportsnålt

- *Smarta/samordnade transporter*

5.6.2 Modell ”Grön diet”

Livsmedelsverket konstruerade på uppdrag av Naturvårdsverket en kostmeny, baserad på 2/3 vegetabiliskt protein och 1/3 animaliskt protein.

Energianvändningen enbart i jordbruksledet beräknas därvid minska med 30 procent jämfört med den målbild som användes. Köttkonsumtionen är så låg att allt kött i stor utsträckning måste komma från mjölkkor (för att säkerställa en bas för mjölkkonsumtionen). Den resterande delen av köttkonsumtionen härrör antingen från betande nötkreatur eller från lamm, så att målet för biologisk mångfald åtminstone delvis skall kunna uppnås. Detta betyder i sin tur att ”Grön diet” inte kan innefatta vare sig gris- eller kycklingkött.

De miljövinster för Första-steget-maten (se ovan) som är kopplade till ökad konsumtion av vegetabilier och därmed en lägre energianvändning, bör gälla även för ”Grön diet”. Dieten är således fördelaktig ur energisynpunkt men mindre effektiv när det gäller att hävda hagar och ängsmarker.

”Grön diet” ger mer vitamin C och fiber än dagens konsumtion; däremot minskar tillförseln av vitamin D och B12 samt selen. Järn och zinkinnehållet är relativt högt eftersom ”Grön diet” innehåller en daglig portion baljväxter. Animaliskt protein stimulerar upptaget av järn och zink i kroppen. Då mängden animaliskt protein är

lägre i ”Grön diet” kan upptaget av dessa ämnen alltså bli mindre. Dessutom är biotillgängligheten av mineraler lägre från vegetabilier än från animalisk föda. De hälsoeffekter som tidigare redovisades för ”Första-steget-maten” gäller också för ”Grön diet”, med undantag för det som nu nämnts.

Sammantaget innebär ”Grön diet” betydligt större förändringar för konsumenten än ”Första-steget-maten”

5.6.3 Mitt förslag: FSM bör stå modell för det fortsatta arbetet med hållbar livsmedelskonsumtion

- Regeringen bör snarast inbjuda studieförbund, SVT och bl.a. idrotts-, konsument- och miljörelserna till överläggningar om hur frågorna om hälsa, miljö, välfärd och en ”smartare livsmedelskonsumtion” kan kommuniceras och diskuteras på ett lustfyllt och intresseväckande sätt, i huvudsak med utgångspunkt från ansatserna i FSM, ”Första steget-maten” (kap. 5.6.1) Kunskapsförsörjningen sker genom samverkan med forskarsamhället och berörda myndigheter
- Regeringen bör aktivt verka för att upphandling och beredning av måltider i stat, kommuner och landsting baseras på riktlinjerna i FSM (kap. 5.6.1), kompletterade med det underlag till handlingsprogram för ”Bra mat och fysisk aktivitet” som utarbetats av Livsmedelsverket och Folkhälsoinstitutet.

5.7 Hela livsmedelskedjan måste vara hållbar

All påverkan från livsmedelskonsumtion är en produkt av två faktorer:

1. Vad som konsumeras
2. Hur det som konsumeras produceras

Båda faktorerna är nödvändiga att förstå och förändra för att nå en mer hållbar livsmedelskonsumtion. Sannolikt är det den första punkten som har störst utvecklingspotential och därmed är viktigast att förändra, men kunskap om den andra punkten är nödvändig för att kunna välja eller styra konsumtionen i riktning mot ökad hållbarhet.

5.7.1 Resurseffektiv och miljöanpassad livsmedelsproduktion

Miljöpåverkan och resursförbrukning relaterat till mat orsakas, som vi redan sett, till mycket stor del i primärproduktionen (jordbruk, fiske, vattenbruk). Detta är tydligast för animaliska produkter som kött, fisk och mejeriprodukter. Den självklara slutsatsen av detta är att jordbruket, oavsett var det bedrivs, måste bli resurseffektivare. Vi måste producera mer per insatt resurs och per miljöpåverkan. Det är en stor utmaning och ett viktigt område. Men en minst lika viktig slutsats, om än inte lika självklar, är att effektiviteten i kedjan efter gården fram till konsumenten är kritisk. Om man tänker sig att 50 procent av råvaran som lämnar jordbruket av en eller annan anledning blir svinn, vilket inte är ett orimligt antagande, kommer ju det slutliga kilot mat som verkligen äts upp att ha orsakat miljöpåverkan av att producera två kilo i jordbruket. Har dessutom svinnet skett sent i kedjan, som i vårt eget kylskåp, har än mer resurser gått till spillo – då har ju maten dessutom processats och transporterats helt i onödan. Alltså är råvarueffektivitet i hela kedjan en central fråga för uthållig livsmedelsproduktion. Dessutom är ökad råvarueffektivitet en ekonomiskt viktig aspekt.

Denna syn på resurseffektivitet bygger på att resursen odlingsmark är begränsad. Så är helt klart fallet i ett globalt perspektiv. Arealen produktiv mark per capita har länge minskat och trenden att minskningen kommer att fortsätta är tydlig; vi blir fler människor på jorden och arealen åkermark snarare minskar än ökar på grund av erosion, ökenspridning och bebyggelse. Dessutom kommer de nödvändiga minskningarna av växthusgasutsläpp att innebära ett ökat behov av bioenergi, något som är mycket arealkrävande och ytterligare ökar konkurrensen om odlingsmark.

Råvarueffektiviteten i livsmedelskedjan är dock kopplad till andra miljöpåverkande aktiviteter än enbart primärproduktionen. Nedan beskrivs vissa centrala kopplingar inom och mellan länkarna i livsmedelskedjan, huvudsakligen de med betydelse för råvarueffektiviteten, från jordbruket/fisket och framåt.

- **Jordbruk och fiske**

De hållbarhetsaspekter som är mest relevanta för jordbruket är övergödning, växthusgasutsläpp, biologisk mångfald och djuromsorg. För fisket handlar det om biologisk mångfald (nyttja hållbara bestånd och minimera bottenpåverkan och bifångster) och att minimera

växthusgasutsläpp. Arbetsmiljö är naturligtvis också viktigt. Råvarans tekniska kvalitet, som form och hanterbarhet, dess sensoriska kvalitet och mikrobiella status (att den kan förvaras utan att förstöras) har mycket stor påverkan på svinnet i senare led.

Ett viktigt effektiviseringsarbete i jordbruket och fisket är att leverera precis det som kunderna vill ha: rätt kvantitet av rätt kvalitet i rätt tid. Överskottsproduktion, som är en potentiell svinnkälla, kan emellertid inte alltid åtgärdas i ett led i livsmedelskedjan. Det går inte att producera lättmjölk utan att det samtidigt blir en del kött och grädde. I fisket går det inte att bara fiska de arter som har högst kommersiellt värde, man får även bifångstarter med lägre värde och en hel del som måste kastas. På liknande sätt förhåller det sig med spannmålsodling; för att odlingen ska vara effektiv, både miljö- och resursmässigt, krävs bland annat en varierad växtföljd vilket ger en blandning av produkter med olika efterfrågan. En annan sida av "kundanpassad jordbruksproduktion" är att det finns etiska aspekter på hur och hur hårt vi ska avla våra djur för att öka avkastningen och även om man kan styra produktens sammansättning med fodret måste utfodringen göras med djurens välfärd för ögonen, utan risker för djurhälsan.

- **Livsmedelsindustrin**

De flesta jordbruks- och fiskeriprodukter processas industriellt innan de når konsumenten, och även om den inte förädlas så förpackas nästan all mat. Till skillnad från jordbruket är energianvändningen den mest relevanta hållbarhetsaspekten. Men även arbetsmiljön är viktig. Produktionsplaneringen inom industrin är avgörande för råvarueffektiviteten: mycket svinn orsakas av produktbyten i en produktionslinje med därpå följande rengöring. Detta accentueras av de ökande kraven på frånvaro av allergener i mat. Samtidigt är en hög hygienisk och smakmässig kvalitet väsentliga för att produkterna inte ska kasseras senare i kedjan. Ett seriöst och systematiskt kvalitetsarbete är centralt även med tanke på konsekvenserna av dålig hygien; det är varken ekonomiskt, mänskligt eller miljömässigt acceptabelt att folk blir sjuka av maten. När alla dessa aspekter på råvarueffektivitet beaktas kan man konstatera att en storskalig industri oftast har högre råvarueffektivitet. Priset man får betala är normalt sett ökade transporter och här finns alltså en hållbarhetsmässig "trade-off" att göra.

- **Förpackningar**

Förpackningarna svarar för en mycket stor del av miljöpåverkan i livsryckeln för vissa livsmedel. Både tillverkningen av materialet och avfallshanteringen spelar roll. Samtidigt är förpackningar nödvändiga för att bibehålla en hög kvalitet och undvika svinn genom kedjan. Det är alltså en avvägning i varje enskilt fall hur mycket och vilken sorts förpackningsmaterial som ska användas. Dessutom är förpackningens utformning viktig, eftersom en förpackning som inte går att tömma innebär stort svinn. Som exempel kan nämnas att upp till 10 procent av en yoghurt kan vara kvar i förpackningen när man bedömer den som tom.

Med en smartare design av förpackningar kan svinnnet minska kraftigt. Val av förpackningsmaterial är också viktigt, liksom möjligheterna att återvinna materialet. Förnyelsebara förpackningsmaterial är en intressant utveckling: en förpackning som kan komposteras eller rötas kan hanteras tillsammans med livsmedelsavfallet, vilket gör att även kladdiga förpackningar kan återvinnas. Med en smartare förpackningsdesign och transportlogistik kan också lastningsgraden och därmed effektiviteten i transportererna öka.

- **Handeln**

Inom detaljhandeln är bristande kunskap om framförallt klimatkraven hos potatis, frukt och grönsaker en orsak till att många ton produkter går till spillo. Kyl- och frysförvaring och butiksexponering anpassade till dessa produkter skulle minska svinnet i butik. En lägre leveransfrekvens skulle innebära att industrin kan planera sin produktion på ett råvarueffektivare sätt, genom att satsarna och serierna inom industrin då kan öka (se ovan). Med glesare leveranser ökar emellertid risken att produkterna blir för gamla med ökat svinn till följd, särskilt om placeringen av butiker och bostäder begränsar hushållens möjligheter att agera, främst vad gäller frekvensen på inköpsresor.

- **Storkök och restauranger**

En stor del av vår mat äts ute. Svinnet i storkök kan påverkas av kunskap om svinnets betydelse för ekonomi och miljö. Att anpassa portionsstorleken efter individ är ett bra sätt att minska svinnnet.

Liksom inom industrin är ett strukturerat hygienarbete viktigt. Genom planering av utbudet kan sannolikt svinnet minska.

- **Hushållen**

Hushållen svarar för en stor del av matens miljöpåverkan under dess livscykel. Mycket mat slängs utan att den är dålig, men uppenbarligen är det alltför billigt att slänga och istället köpa ny mat. Samtidigt är det självfallet inte bra att äta sig sjuk på gammal mat, så kunskap är viktig, inte minst om hygienfrågor. Några aspekter där hushållen kan påverka svinnet är val av förpackning och korrekt förvaring.

En viktig faktor är tillagning och förvaring. De kräver mycket energi på grund av bristande teknik men kanske framför allt bristande kunskap. Med en bättre planering skulle maten kunna utnyttjas bättre, liksom energin som går åt i matlagningen.

En annan och oerhört viktig sak gäller hushållens val av livsmedel. Det är stor skillnad på olika råvarors miljöpåverkan och det är konsumenten som bestämmer vad som ska produceras. Om man exempelvis skulle äta vegetariskt en dag i veckan (förutsatt att den vegetariska rätten har producerats på ett bra sätt) eller minska storleken på biffen på tallriken skulle stora miljövinster kunna göras.

- **Transporter**

Hemtransporter av maten är ett viktigt område. Resmönster för privatpersoner är en komplex fråga som hänger samman med bebyggelsestruktur och arbetssituationen och bör behandlas gemensamt med dessa frågor. Transporten kan troligen effektiviseras genom hemtransporter organiserade av en transportör.

De transporter som sker mellan jordbruk och industri samt industri och handel har i de allra flesta livscykelanalyser inte haft någon avgörande betydelse för resultaten. Transporter i dessa led innebär oftast att tillverkningen kan specialiseras med därpå följande svinnminskning (se ovan om industrin). Transporter medför dock påverkan som inte ingår i hittills utförda livscykelanalyser, som buller, olycksrisker och infrastrukturförändringar med ökade barriäreffekter i våra samhällen.

- **Avfallshantering**

Det är viktigt att det livsmedelsavfall som ändå uppstår hanteras på ett klokt sätt. Kan det användas som foder är detta ett resursmässigt bra alternativ, annars bör växtnäringen återföras till jordbruket. Växtnäringsåterföring sker troligen bäst efter att avfallet utnyttjats för biogasframställning. Detta ger både ett högvärdigt bränsle och en bättre gödselprodukt än exempelvis kompost. Förpackningar bör återvinnas, om det kan ske på ett effektivt sätt.

5.7.2 Vägar till ökad hållbarhet i svensk jordbruksproduktion

Svenskt jordbruk och svenskproducerad mat håller – med de brister som kan finnas – god internationell klass vad gäller matkvalitet, miljö, djursorg och landskapsvård. Branschen arbetar sedan länge med att minska sin energiförbrukning och miljöbelastning. *En fortsatt hög andel svenskproducerade baslivsmedel på våra matbord underlättar och påskyndar möjligheterna att uppnå de miljö- och hälsopolitiska målen för en hållbar utveckling i Sverige. Det betyder även att transporter av livsmedel kan minskas, med positiva effekter för bl a klimatmålet.*

För att ytterligare stärka en långsiktigt positiv utveckling bör det vara ett jordbrukspolitiskt mål att till år 2020 stimulera till nyttjande av förslagsvis två miljoner hektar åker för vallodling samt hela den kvarvarande arealen naturbetesmark för mjölk- och nötköttproduktion. Det är viktigt att understryka att Sverige har goda agrara förutsättningar att mer extensivt producera mjölk och nötkött med hjälp av större andel gräsfoder, mindre inslag av spannmål och helt utan importerat kraftfoder av typen GMO-soja (GMO=genmodifierade organismer)

En omläggning av detta slag skulle sannolikt medföra en rad miljö-, folkhälsomässiga och ekonomiska vinster.

Det skulle minska nötköttproduktionens andel av klimatpåverkande gaser och snabbare reducera jordbrukets näringsläckage och användning av kemiska bekämpningsmedel. Samtidigt skulle det hålla marker öppna som annars under de närmaste tio, femton åren kommer att växa igen med sly eller beskogas. Det handlar om kulturlandskap som representerar betydande, stundom omistliga hållbarhetsvärden:

- Sociala – trivsel, skönhet, rekreation, turism
- Biologiska – mångfald, friskt mullkapital
- Ekonomiska – levande landsbygd, turism

För folkhälsan och sjuk- och hälsovårdens ekonomi skulle detta samtidigt innebära betydande vinster. Ny forskning visar nämligen att kött från djur som uppfötts på gräs innehåller proportionellt sett mer av de nyttiga omega 3-fettsyrorna än motsvarande från djur som äter spannmål. Orsaken är att örter och gräs är särskilt rika på omega 3-fett, vilket bl.a. fungerar som växternas "frost-skyddsmedel". Frön innehåller dock betydligt mindre omega 3, därav den låga halten av fett i djurens spannmålskost. Omega 3-fett minskar risken för hjärt- och kärlsjukdomar, fetma, ögonsjukdomar, Alzheimers demens och sannolikt även vissa typer av cancer.

Kött från betande djur innehåller också 3–6 gånger mer av antioxidanten E-vitamin än djur som utfodras med kraftfoder

Svenskt Sigill

Svenskt Sigill grundades av Svenska Lantmännen och Cerealia-koncernen för att skapa en standard för hög miljöhänsyn, kvalitet och livsmedelssäkerhet i spannmålsproduktionen. Svenskt Sigill ägs från år 2001 av LRF och 2003 anslöt sig GRO, (Gröna näringens riksorganisation), med sitt Svenskodlat-koncept. Under 2004 har regler för produktion av nötkött, mjölk, kyckling och honung utarbetats, och målet är att även gris- och äggproduktionen skall få möjlighet att ansluta sig.

Idén med Svenskt Sigill är att skapa ett långsiktigt hållbart lantbruk som möter konsumenternas och marknadens krav. Svenskt Sigill ger fem löften till konsumenterna:

Säkra livsmedel:	Höga krav, strikta regler, provtagningar och analyser ger säkra och trygga råvaror. Råvaran kan spåras tillbaka till gårdarna genom noggrann dokumentation.
God djuromsorg:	En ansvarsfull djuromsorg, med höga krav på djurens miljö och skötsel, ger friska och välskötta djur som mår bra.
Öppna landskap:	Svensk produktion, skyddade miljöer och betande djur ger levande och öppna landskap.
Miljöansvar:	Planering, precision och skyddsåtgärder ger mindre läckage av ämnen som övergöder naturen, mindre risker med bekämpningsmedel och en lägre förbrukning av jordens resurser.
Fristående kontroll:	Ett oberoende kontrollföretag ser till att regler följs och att den höga kvaliteten säkras. Planerade kontroller och stickprov bidrar till råvaror som uppfyller Svenskt Sigills löften.

Svenskt Sigill-märket garanterar svenska råvaror och har därför stor betydelse för det svenska kulturlandskapet. Den producent som ansluter sig åtar sig att producera enligt certifieringssystemet IP Lantbruk (IP=Integrerad Produktion) Så länge reglerna i systemet uppfylls kan kvalitetsmärket Svenskt Sigill användas. Produktionsreglerna bygger på svensk lag och internationella standarder för jordbruksproduktion (Eurep GAP standarden). Två viktiga utgångspunkter för reglerna är att nivån måste vara tillräckligt hög för att leva upp till Svenskt Sigills löften; de måste också vara realistiska utifrån dagens produktion.

Svenskt Sigillmärkning förutsätter kvalitetssäkring av produktionen. Det innebär förebyggande arbete för att nå bättre i stället för att åtgärda brister i efterhand. Inom IP Lantbruk och Svenskt Sigill kvalitetssäkras till exempel hygien, skötseln av kor och kalvar, hantering av kemikalier och gödsel, hantering av foder osv. En viktig kvalitetssäkring är den oberoende kontrollen som garanterar att uppsatta regler följs. Revisionen består av en årlig egenkontroll,

och en andrapartskontroll vart tredje år. Detta kombinerat med att ett oberoende certifieringsorgan årligen kontrollerar systemet för andrapartskontrollen, och även stickprovskontrollerar ca 10 procent av gårdarna, borgar för trovärdighet.

Foderproduktionen är en väsentlig del i djurhållningens bidrag till en uthållig livsmedelsproduktion från såväl positiv som negativ synpunkt. Ett positivt exempel är naturbeten som bevarar den svenska biologiska mångfalden; negativt är odling av soja i länder, där detta innebär nedhugning av oersättlig regnskog och hög bekämpningsmedelsanvändning.

Konsumentmärkning av foder är beroende av system för öppen deklaration av ingående råvaror i foderblandningar, spårbarhet och kvalitetssäkring. Det finns redan idag krav på att köparen av fabriksblandat foder ska få upplysning om ingående råvaror och inblandningsprocent i foderblandningar (öppen deklaration). I dag finns också krav på märkning av foder avseende GMO (genmodifierade organismer).

De nya EG-förordningar som träder i kraft 2005 kräver spårbarhet ett led framåt och ett led bakåt i livsmedelskedjan. I spårbarheten ingår foder som en väsentlig del främst av livsmedelshygieniska skäl. Konsumenten kommer då att kunna få information om fodrets sammansättning och ursprung. Därmed skulle kött och mjölk kunna marknadsföras som producerat på endast svenska foderråvaror, viss andel grovfoder eller på foder som inte innehåller GMO-soja. Förutsättningen för detta är dock att fodrets ursprung och sammansättning kvalitetssäkras, vilket idag sker inom Svenskt Sigill och KRAV.

5.7.3 Mina förslag om ekomaten på marknaden

En viktig insats för den hållbara livsmedelskonsumtionen är att statsmakterna ger Sveriges lantbrukare det stöd som krävs för att de inte otillbörligt skall drabbas av konkurrensnedvridning och minskande marknadsandelar för baslivsmedel (genom bl.a. de lågpriskedjor som nu alltmer etableras i Sverige).

Parallellt med att den svenska livsmedelsproduktionen stärks på bredden, är det emellertid angeläget att också stimulera den särskilda ”ekomaten”. Ekologisk produktion – definierad igenom EU:s stödsystem – främjar i hög grad de nationella miljökvalitetsmålen och inkluderar etiska värden som djurvälstånd och global

solidaritet. Människor upplever också en hälsosam tillfredsställelse av att äta mat som är ekologiskt producerad. Kemiska bekämpningsmedel drabbar heller inte producenterna och ev rester av sådana ämnen i livsmedlen minimeras.

I takt med ökad globalisering växer intresset för närproducerat, hälsa, trygghet och solidaritet. Miljöintresset finns förankrat hos många och de djuretiska frågorna blir allt viktigare. Mycket talar för att marknaden för och konsumtionen av mat med mervärden som ekologiskt och rättvisemärkt kommer att öka.

Konsumtionsmål för ekomat

Idag utgör den ekologiska maten endast 2-3 procent av den totala matkonsumtionen i Sverige, trots att 16 procent av arealen får EU-stöd för ekologisk produktion.

Hittills har de svenska statliga målen för ekologiska livsmedel handlat om själva produktionen. År 2010 skall, enligt Jordbruksverkets nya förslag till regeringen, 15 procent av jordbruksmarken, tio procent av antalet mjölkkor, ungnöt, lamm och värphöns samt en procent av produktionen av griskött och matfågel finnas i certifierad ekologisk produktion.

Men om det skall gå att öka arealen ekologiskt odlad mark måste det finnas avsättning för produkterna. Och för att konsumenterna ska öka sin konsumtion av ekologiskt måste de erbjudas både volym och en bredd av produkter. Alla delar i kedjan från jordbruket till handeln måste gå mot samma mål.

Det är därför enligt min mening dags för ett *offentligt konsumtionsmål för ekologisk mat*, kopplat till kommande mål för primärproduktionen. Ett sådant påverkar, genom volym och därmed prisnivåer, även den privata konsumtionen av ekologiska livsmedel.

Jag föreslår att 25 procent av all offentlig konsumtion av livsmedel – i stat, kommuner och landsting – år 2010 skall komma från certifierad ekologisk produktion.

Ett sådant konsumtionsmål kommer att sätta ett positivt tryck på förädlings-, handels- och restaurangleden med ökad tillgänglighet och produktutveckling i sikte. Olika typer av stimulerande åtgärder bör också sättas in, exempelvis omställningsstöd för förädlingsföretag och restauranger, stimulans till utveckling av ekologiskt i grossistledet och medel till utbildning och information.

Ekomaten i handeln

De dominerande aktörerna inom detaljhandeln blir färre och större och internationaliseras. Butikerna utformas efter några få affärskoncept och lågpriskonkurrenter som Lidl kommer in. När det gäller vad som ska finnas på hyllorna kan en viss förskjutning av makten från livsmedelsförädlingen mot handeln ses i och med att de egna varumärkena ökar i betydelse.

Att dagligvaruhandeln i Sverige satsar på ekologiskt är en av de stora framgångsfaktorerna för den ekologiska konsumtionen. Ett brett sortiment av ekologiska produkter erbjuds dock inte av alla butiker utan framför allt av kvalitetsprofilerade butikskedjor vilka står för en mindre del av försäljningen av mat i Sverige. Tillgången på ekologiskt i butik varierar mycket mellan olika delar av landet, även inom samma butikskedja.

Ekomaten och konsumenten

Bland konsumenterna är det en liten grupp som står för en stor del av den ekologiska konsumtionen. Vem den typiska ekokonsumenten är går dock inte att bestämma utifrån vare sig kön, ålder, inkomst, geografi eller utbildning enligt flertalet undersökningar. En målsättning måste vara att stimulera fler att köpa mer ekologiskt. Vad som påverkar kundens val i butiken är framför allt priset, tillgängligheten, kunskapen, och vanan.

- **Priset**

Den *ekonomiska* dimensionen av hållbar utveckling står idag i konflikt med den ekologiska dimensionen i frågan om *ekologiska* livsmedel. Enligt en undersökning av Temo under 2004 samt studier av Carlsson-Kanyama m.fl. 2001 anges priset som det i särklass största hindret mot att köpa mer ekomat. I praktiken har det visat sig att många tror att ekologiskt är dyrare även då så inte är fallet. Prisskillnaden ligger enligt Konsumentverkets undersökningar på cirka 35 procent.

Huvuddelen av de merkostnader som den ekologiska maten har i förhållande till den konventionella uppkommer i jordbrukarledet genom t.ex. lägre avkastning och högre foderkostnader, men merkostnader uppkommer också i senare led i form av t.ex. högre

kostnader för lagring, separata linjer och transport (SLI Rapport 2001:1). Huvuddelen av dessa merkostnader kan inte handeln påverka. Däremot har handeln en central roll för att stimulera producenter att våga satsa på ekologisk produktion, garantera uppköp, förmedla konsumenters intresse av produkterna, god varuhantering och erbjuda attraktiv hyllplats och adekvata marknadsföringsåtgärder.

Konsumentverket har i sina kontakter med andra aktörer inom livsmedelsområdet sett möjligheter till olika åtgärder inom handeln för att minska prisskillnaden mellan konventionella och ekologiska varor. Sådana åtgärder kan exempelvis vara:

- Kampanjpriser på ekologiska livsmedel.
- Fast prispålägg istället för procentuellt pålägg (något som enligt handeln i många fall redan är genomfört).
- Att de stora detaljhandelsblocken sätter press gentemot sina egna lågprisalternativ att öka utbudet av ekologiska livsmedel. Konsumentverket har uppmärksammat att även om det ekologiska utbudet ökar generellt varierar utbudet mycket mellan olika butiker, vilket innebär att konsumenten i princip gjort sitt val om ekologiska livsmedel eller inte redan vid valet av butik.

Merpriset för ekologiska produkter varierar starkt mellan olika varor, vid olika tidpunkter och mellan olika butiker och olika orter i Sverige. EU:s östutvidgning kommer troligen att ge tillgång till mer ekologiska produkter till relativt sett lägre priser.

Konsumenter möts ständigt av en pridfokusering i den offentliga debatten och i marknadsföringen. Det handlar hela tiden om att maten måste bli billigare utan tal om vilken kvalitet vi får för pengarna. Men konsumenter kan välja en produkt som kostar mer om den har ett mervärde som är känt. Enligt en undersökning som LUI gjorde på uppdrag av LRF och Ekologiska Lantbrukarna 2001 sade sig 6 procent av konsumenterna definitivt välja en ekologisk produkt framför en annan, även om den ekologiska är dyrare. En betydligt större potential finns dock. I samma undersökning menade 40 procent att de kanske – eller troligtvis – väljer en ekologisk produkt under samma omständigheter. I den allmänna debatten är det viktigt att börja koppla priset på maten till kvalitet och hur den är producerad. Här har politiker och andra debattörer en ansvarsfull roll att spela.

- **Tillgängligheten**

En studie av Björkman 1994 visade att prissänkning i kombination med skyltning och exponering gav bästa resultatet för en ökad efterfrågan. Lättillgänglighet, strategisk placering och utseende är verktyg för att göra konsumenter uppmärksamma på det ekologiska utbudet liksom ett sätt att bryta invanda köpmönster (vanans roll i köpögonblicket). Handeln är den aktör som har makten över placeringen av varor inom butiken. Satsningar som t.ex. Bonde i butik, där information om ekologiska varor och smakprover erbjuds kunderna, har också visat sig vara goda sätt att öka kundernas intresse och försäljningen av ekologiska produkter.

Strukturförändringar och öppningar inom handeln som medger större flexibilitet gentemot nya leverantörer kan ge ökad möjligheter för lokala och ekologiska livsmedel.

Den ekologiska produktutvecklingen måste följa konsumtionsmönstren och köpvanorna. Det måste finnas ett brett utbud av ekologiska produkter som svarar upp mot olika tycke och smak. Dagens jäktade konsumenter köper alltmer färdiglagat och halvfabrikat. För att den ekologiska produktutvecklingen ska komma igång på allvar krävs en hel del praktisk hjälp och stöd till livsmedelsindustrin.

Det är även dags för omställning i restaurangbranschen. Det borde vara en självklarhet att kunna välja ett ekologiskt alternativ från menyn. Dagens konsumenter äter alltmer ute, i synnerhet på lunchen och då är de ekologiska alternativen sällan tillgängliga.

Den offentliga upphandlingen av livsmedel har en stor potential som kan driva fram ökade volymer. Många kommuner har beslutat om mål för sin upphandlingen av ekologisk mat. En möjlighet som kommuner nappat på är att registrera KRAV-godkända livsmedel och successivt byta ut de konventionella. På grund av sparkrav inom kommunerna är merkostnaden emellertid ett stort hinder.

Ett övergripande mål för den offentliga upphandlingen av ekologiska livsmedel är alltså helt nödvändigt. Statens övriga insatser bör bestå i att stimulera utvecklingen genom att skjuta till medel för utbildning och för erfarenhetsutbyte som underlättar anbudsproceduren vid upphandlingen av ekologiska och andra miljöanpassade produkter. Medel behövs också för att täcka merkostnaden, men för att det ska bli en långsiktighet bör dessa vara kopplade till någon form av premie för uppnådda miljömål.

Staten kan också bidra genom att föregå med gott exempel. Ett förslag är att myndigheterna får i uppdrag att genomlysna sin verksamhet utifrån vad de gör för att underlätta och stimulera en hållbar konsumtion, samt be dem välja ut minst tre åtgärder för genomförande.

Tillgänglighet av ekologiska produkter i såväl restaurang som handelsled kräver stora volymer. En satsning på storskalighet är därför nödvändig. Samtidigt är det viktigt med extra stöd till småskaliga producenter för att de ska kunna starta sin verksamhet, hitta avsättning, bidra till mångfalden och kunna växa. För små producenter är det svårt att ordna lagerhållning och distribution därför behövs en utveckling av regionala grossister och marknadstorg. Småskaliga producenter kan behöva samarbeta för att få upp volymen då de säljer sina produkter. Och den offentliga upphandlingen kan i ett sådant sammanhang bli en viktig draghjälp i och med att den ger en trygghet i kontrakterade uppköp. Handeln som också behöver stora volymer kan då haka på och öppna upp för regionala uppköp.

Det skulle också vara av stor betydelse om staten betalade certifieringskostnaderna för små producenter inom såväl primärproduktion som förädling. Detta skulle också vara mer rättvist ur konkurrenssynpunkt eftersom danska producenter slipper dessa kostnader. Stödet skulle kunna gälla såväl småskalig ekologisk produktion som annan kvalitetscertifiering. Om små lokala producenter blir fler och får möjlighet att växa stimulerar det också sysselsättningen och ger ökade skatteinkomster.

I grossistledet finns det idag några få stora aktörer. För att få fart på den ekologiska matlagningen inom restaurangbranschen är det nödvändigt att få dessa att tillhandahålla ett ekologiskt sortiment i lager till ett rimligt pris. Idag är det svårt för restauranger, offentliga såväl som privata, att få tag i ingredienser till matlagningen. Det får vänta på leveranser och priset är ofta högt.

Ett sätt att ta tag i problemen, identifiera flaskhalsar och lösa dem är att samla marknadsaktörer i hela kedjan inom olika produktområden för att stimulera till bindande överenskommelser om konkreta åtgärder för att öka den ekologiska konsumtionen.

- **Kunskapen**

För att en konsument ska vilja betala mer för en produkt måste mervärdet vara tydligt. Enligt undersökningen Maten i Sverige 2002 känner 94 procent av alla konsumenter igen KRAV-märket, medan 75 procent anser att en KRAV-märkt produkt är bättre för miljön och 66 procent att den är bättre för djuruomsorgen. Enligt studien "Svenska konsumenters inställning till ekologiska baslivsmedel" (Magnusson 1998) är en majoritet av konsumenterna positivt inställda till att välja ekologiska produkter (mellan 46–67 procent beroende på produkt). Samtidigt visar studien att andra inköpskriterier anses viktigare, såsom god och hållbar. Statistik från dagligvaruhandeln liksom en rad konsumentundersökningar bekräftar att attityderna inte alltid åtföljs i konkreta köpbeteenden.

Mer preciserad kunskap om mervärdena saknas ofta och flera undersökningar visar att bristen på kunskap är en bidragande faktor till varför människor inte köper ekologiskt. Information och marknadsföring är sålunda viktig. Särskilt viktigt är det att det finns information i butiken, på hyllkanter och på förpackningar, att exponeringen är god och att kunskapen hos butikspersonalen är bra.

För butikspersonal finns idag utbildningen Bondens Ekologi som med statligt stöd utbildar butikspersonal i gårdsmiljö under en halvdag. KRAV har också en kort utbildning för personalen i de KRAV-anslutna butikerna. Men det skulle behövas betydligt mer utbildning och i en form som fungerar trots den stora omsättningen av personal och trots att förhållandena i butiken ofta är sådan att det är svårt att gå ifrån arbetet ens en timme. Ett ekologiskt körkort för butikspersonal som en del i ett körkort i hållbar konsumtion kunde vara en väg, kanske med statligt stöd till såväl butikskedjan som utbildaren.

Barn och ungdomar är morgondagens konsumenter. Att de tillägnar sig kunskap om vad ekologisk mat är för något är mycket viktigt. I skolans undervisning om hållbar utveckling bör därför information och diskussion om den ekologiska maten vara lika självklara som sophanteringen. Så är inte fallet idag. Av särskild vikt är att ekologisk mat får en central plats i hem- och konsumentkunskapen trots att budgeten för inköp av råvaror till matlagningen är liten. Skolan måste kunna föregå med gott exempel. Statliga öronmärkta medel som täcker merkostnaden skulle stimulera utvecklingen (om Hemkunskapen sid kap. 9).

- **Vanorna**

När människor handlar i butiker sker det ofta enligt invanda mönster. Det är därför som nya produkter brukar lanseras med avsmakningar och tydlig exponering. Ekologiska produkter lanseras sällan på detta sätt. Stora företag med många produkter där huvudparten är konventionella satsar inte gärna på lansering av de ekologiska eftersom utdelningen blir för liten jämfört med de konventionella storsäljarna. Små producenter vars huvudsakliga produktion är ekologisk har i sin tur inte råd med marknadsföring. I Danmark finns goda exempel där staten gått in med stöd till utbildning av demonstratörer. Marknadsföringskampanjer för mjölk och kött har där också genomförts i tv. I dessa fall har staten och en hel bransch stått för medlen och projekten har styrts av en bred grupp. Liknande breda satsningar med tydlig betoning på mervärdet i ekologiska produkter skulle behövas också i Sverige.

Konsumenternas del i omställningen mot en hållbar utveckling beskrivs i flera sammanhang som central. Det styrmedel som ofta anges för att förändra konsumenters beteende i en hållbar riktning är information. Information som ensamt styrmedel har dock visat sig ha begränsade effekter, speciellt i mer komplexa beteendemönster där effekterna är långsiktiga och inte knutna till den enskilde individen, exempelvis många av miljöfrågorna. Exempelvis framhåller Grankvist att köp av vardagliga produkter ofta styrs av vanor (TemaNord 2003:540). Information som styrmedel bör därför ske *tillsammans* med andra verktyg för att ha störst verkan.

Enligt Solér 1997 är det angeläget att i köpögonblicket tydliggöra just kopplingen mellan produkt och miljön. För detaljhandels del, som innehar arenan under köpögonblicket, innebär detta att ge konkreta exempel på hur konsumentens val har betydelse för miljön. För detta behövs också mer av forskning.

Det vore inte omöjligt att öka försäljningen av ekologiska livsmedel till låt säga 15–30 procent. Men det kräver insatser på bredden, med konsumenten i fokus genom hela produktionskedjan:

- Trenderna inom livsmedelsområdet går mot allt mer förädlad och bekväm mat. Ur ett hållbarhetsperspektiv är tillgängligheten av miljöanpassade livsmedel viktig även i denna kategori. Produktutveckling för miljöanpassade alternativ inom detta område är därför önskvärt.

- Generellt är en breddning av utbudet av ekologiska livsmedel viktigt. Om de ekologiska livsmedlen ska attrahera fler konsumenter och nya grupper av konsumenter, måste ekologiska alternativ finnas i många produktgrupper och då inte minst bland mer förädlad mat.
- Flaskhalsar i ledet mellan produktion och försäljning, exempelvis kö till slakterier, för små volymer för detaljhandelskedjorna, distributionsproblem m.m., är kända utvecklingshinder för ekologiska livsmedel. Helhetssyn och samverkan mellan aktörer i kedjan är ofta avgörande för att lösa denna typ av problem.
- För konsumenterna behövs en ökad kunskap om effekterna för miljön av ökad konsumtion av ekologiska livsmedel liksom en ökad kunskap om kopplingen mellan miljö och hälsa, exempelvis om och i så fall på vilket sätt ekologiska livsmedel har mervärden inom hälsoområdet. Idag är hälsa tillsammans med miljö en av de viktigaste orsakerna till konsumtion av ekologiska livsmedel.
- Storhushåll har också en roll som drivande motor genom att de kan efterfråga större volymer och även ge en större inköpssäkerhet genom avtal än privata konsumenter (särskilt de offentliga storköken genom sina uppbundna upphandlingar). Denna ökade säkerhet kan ge incitament till ökade produktionsvolymer, vilket även kommer detaljhandeln och privata konsumenter till del.

5.8 Handelskedjorna om sin roll för en mera hållbar livsmedelskonsumtion, bilaga 3

6 Hållbart boende

6.1 Mina förslag i korthet

- Regeringen bör föreslå ett övergripande mål om halvering av energiförbrukningen i bostäder till 2030.
- Regeringen bör verka för obligatorisk energimätning i flerbostadshus. En särskild förordning bör utformas med precisering av boendekonsumenternas rättigheter och de villkor fastighetsägaren/hyresvärden måste uppfylla för att mättekniken skall kunna installeras.
- Regeringen bör stimulera till effektivisering av den kommunala fjärrvärmeproduktionen.
- Regeringen bör verka för en effektivare elanvändning genom att introducera ett system med enbart rörliga kostnader.
- Regeringen bör erbjuda 30 procent bidrag ("energi-ROT-bidrag") till privata energieffektiva investeringar, t.ex. i isoleringsteknik, värmepumpar, lågemissionsfönster mm. Alternativt bör man överväga att ge lån med lägre ränta och längre avskrivningstid, ett system som används i Tyskland för att t.ex. stödja byggnation av hus utan värmesystem.
- Regeringen bör införa energiklassning av fastigheter och differentiera fastighetsskatten på grundval av fastighetens energiprestanda.
- Regeringen bör för nybyggda bostäder, och i samband med ROT (renovering, ombyggnad, tillbyggnad) införa normer för maximal energiförbrukning per kvm.
- Regeringen bör tillsammans med aktörerna i byggbranschen påskynda marknadsintroduktionen av energieffektiva koncept av typen "hus utan värmesystem", både vad gäller småhus och flerbostadshus.
- Regeringen bör öronmärka förstärkt medelstöd för energirådgivning i kommunerna och i andra lämpliga former.

6.2 Hållbart boende – kriterier och styrmedel

Ett ekologiskt, socialt och ekonomiskt hållbart boende förutsätter prisvärda bostäder, präglade av resurseffektivitet, återvinningsbara och helst miljömärkta material och en tilltalande estetisk och social komfort.

Regering och riksdag försöker styra mot angelägna mål genom en omfattande lagstiftning och de ambitioner som uttrycks i folkhälso-, miljömåls- och konsumentpolitiken.

Miljömålet ”God bebyggd miljö” slår bl.a. fast att senast år 2010 skall fysisk planering och samhällsbyggande grundas på program och strategier för

- hur ett varierat utbud av bostäder, service och kultur kan utformas så att bilanvändningen kan minska och förutsättningarna för miljöanpassade och resurssnåla transporter kan förbättras
- hur kulturhistoriska och estetiska värden skall tas tillvara och utvecklas
- hur grön- och vattenområden i tätorter och tätortsnära områden skall bevaras och utvecklas och andelen hårdgjord yta inte ökas
- hur energianvändningen skall effektiviseras, hur förnybara energiresurser skall tas tillvara och hur utbyggnad av produktionsanläggningar för fjärrvärme, solenergi, biobränsle och vindkraft skall främjas

Andra miljökvalitetsmål som berörs är klimatmålet samt målen för giftfri miljö och frisk luft

6.3 Grundfakta om förvaltande och nybyggnation

I Sverige finns det f.n. mer än 4 miljoner hushåll. Deras konsumtion i betydelsen dagligt boende tar hela bostadsbeståndet med dess 4,3 miljoner bostäder i bruk.

2003 såldes 54 000 småhus. Mer än 60 000 personer lämnade sin bostad och utvandrade; ännu fler flyttade inom landet. I de flesta fall sker bostadsbytena direkt mellan hushållen.

I jämförelse med det totala bostadsbeståndet och den stora rörligheten är det årliga tillskottet av bostäder genom nybyggnation tämligen obetydligt. År 2003 producerades 20 000 bostäder med en

yta av 2,5 miljoner kvm, motsvarade ca 0,5 procent alla bostäder. Även om nyproduktionen lokalt och på marginalen kan ha stor betydelse tar det, med denna takt, flera decennier innan den skapat väsentligt nya förutsättningar för boendekonsumtionen som helhet.

Däremot har *förvaltningen av det redan byggda* stor betydelse för möjligheterna till en hållbar boendekonsumtionen. Fortlöpande köp, försäljning, uthyrning etc. ger en anpassning till efterfrågan och utbudet av boende. ROT-åtgärder (reparationer, ombyggnad, tillbyggnad) moderniserar beståndet, fysiskt och funktionellt. Takten har dock under det senaste decenniet varit låg; detta skall ställas mot Boverkets bedömning att behovet av ROT är 65 000 bostäder per år.

Hela tiden pågår emellertid ett mera småskaligt underhåll med stora inslag av "gör det själv", och en daglig fastighetsdrift som har långt större betydelse för hållbart boende än vad man i politik och byggsektor vanligen tycks tro.

Flera av de förslag jag väcker i detta avsnitt syftar till att lyfta fram förvaltandets betydelse och skapa den kunskapsbank och kompetens som behövs i sammanhanget. Det är inte minst viktigt i ett konsumentperspektiv.

6.4 Boendet berör hållbarhetens tre dimensioner

De sociala och ekonomiska förhållandena i boendet speglar samhället i stort. Växande ekonomiska klyftor har lett till hårt segregerade boendemiljöer, med t.ex. innerstäder och attraktiva kustsamhällen där endast de välbeställda har råd att bo. I skalans andra ände finns spegelbilden av denna segregation med en koncentration av låginkomsttagare och invandrare som ännu inte hittat sin plats i samhället.

Däremellan finns hela systemet av stora och små tätorter samt bostäder spridda över glesbygden. Även där finns en social och ekonomisk gradering, låt vara inte lika tydligt segregering. Regional omfördelning av befolkningen skapar lokalt såväl bostadsbrist som bostadsöverskott, med stigande och fallande ekonomiska värden som följd.

Boendekonsumenterna är organiserade i och har stöd av organisationer som Hyresgästerna, Handikapporganisationerna, pensionärernas PRO respektive SPF, Villaägarna, HSB, Riksbyggen, Bostadsrätts-

föreningarnas Centralorganisation m fl. De har stöd av olika lagar, t.ex. om hyresrätt, bostadsrätt, konsumenters rättigheter. Lagarna har givetvis bäring på boendekonsumenternas situation i största allmänhet och kommer att diskuteras i ett senare avsnitt.

6.4.1 Brister i social hållbarhet

Trots allt detta stöd kring boendet kvarstår väsentliga brister. Boendekostnadernas andel av hushållens budgetar har stigit under senare år. Priserna för nybyggda bostäder är sådana att många hushåll utestängs från önskvärda förbättringar av bostadsstandarden. I det stora beståndet av flerbostadshus – karaktäristiskt för Sverige jämfört med övriga EU – är den fysiska tillgängligheten delvis låg. Områden med trevåningshus, som kan erbjuda goda miljöer och välplanerade lägenheter, saknar oftast hiss. Med en ökande andel äldre, och en massiv satsning på kvarboende och vård i hemmet, är detta ett växande problem. Många äldre riskerar att bli helt instängda i sin bostad, liksom handikappade med rörelsehinder.

Till detta skall jag återkomma i slutbetänkandet. Här kommer jag enbart att ägna mig åt den ekologiska sidan av hållbarheten.

6.4.2 Bostaden och energin

Ett ekologiskt hållbart boende har givetvis många olika vardagsnära aspekter: Hur är min bostad byggd och utrustad, ingår t.ex. material som är tveksamt eller direkt olämpligt med tanke på miljö, hälsa, arbetsmiljö och global rättvisa? Hur mycket värme och el använder jag, och från vilka energibärare kommer de? Hur hanterar jag hushållets restprodukter – organiska hushållssopor, grovsopor, miljöfarligt avfall?

Många av dessa frågeställningar har både en samhällelig och privat sida. De berör ekonomi och regelverk men också människors attityder, medvetenhet, värderingar och ”vanor”.

Andra handlar uteslutande om graden av aktiv samhällsplanering och ytterst om politiska beslut vad gäller bostadsområdenas lokalisering och övergripande utformning.

I detta delbetänkande fokuserar jag helt på energifrågan, relaterad främst till riksdagens klimatmål. Andra effekter av utsläpp av ämnen från energiomsättningen i bostäder, t.ex. försurning,

övergödning och ohälsa, kommer därför endast att beröras summariskt.

Effektivare energianvändning bör vara en huvudambition, inte minst för boendepolitiken framöver. Det leder till positiva miljöeffekter, minskad ohälsa samt minskade kostnader för både offentliga och privata sektorn; i många fall blir det ”pengar över” för välfärd och investeringar.

Socioekonomin avgör resursförbrukningen

Hela den socioekonomiska skalan, från låginkomst- till höginkomstgrupper, återspeglas i boendets ekologiska hållbarhet, i belastningen på miljön och naturresurserna.

Äldre par eller singlar med enbart grundpension, hyreslägenhet, kolonilott som sommarnöje och vana att resa kollektivt – men utan resurser för årliga charterresor till ”värmen” i Medelhavet, Västindien eller Sydostasien – rymmer mer än väl inom ramen för en långsiktig ekologisk hållbarhet.

Höginkomstfamiljer däremot – med två goda inkomster, rymlig förortsvilla eller innerstadslägenhet, året-runt-fritidshus, stor motorbåt, barn som kräver biltransporter, två bilar varav en SUV, fjällresor och minst en årlig resa till ”värmen” – belastar miljö och naturresurser långt utöver vad som kan rymmas inom ramen för samma långsiktiga ekologiska hållbarhet.

Här en sammanställning av statistiska uppgifter som har med boende att göra

Faktaruta

Bostadsyta miljoner kvadratmeter	1970	-75	-94	2003
Småhus	165	200	290	300 ¹⁾
Flerbostadshus FH	135	149	170	175 ¹⁾
Totalt	300	249	460	475

¹⁾ fördelningen av tillskottet från 1994 på de två huskategorierna är skattad.

Antal bostäder, tusental	3 200	3 535	4 222	4 300
		därav småhus		1 935
		i flerbostadshus		2 365
Bostadsyta per bostad, kvadratmeter	93	98	108	109
		i småhus		150
		i flerbostadshus		76

Bostadsyta per invånare, kvadratmeter	37,1	42,5	52,2	52,9
--	------	------	------	------

Energiåtgång, kWh per kvadratmeter uppvärmd bostadsyta

Småhus, värme, varmv o hushållsel	345	275	206	176
		varav hushållsel	32	35
Flerbostadshus	340	315	217	206
		varav hushållsel	50	40 ²⁾

²⁾ Statens energiverks schablonvärden sänkta 2003 efter enkät.

Bostadsbyggandet i landet 2003	Antal nya bostäder	Total bostadsyta	Yta per bostad i snitt
Småhus	8 1431	645 000 kvm	202 kvm
Flerbostadshus	11 943	909 000 kvm	76 kvm
Totalt	19 986	2 553 000 kvm	127 kvm

Något om befolkning och hushåll

1999 8,86 milj var bosatta i Sverige. 1,52 milj var äldre än 65 år. 0,98 milj var utrikes födda.
Många "singlar" ökar behovet av lägenheter.
338 000 män och 428 000 kvinnor var skilda. 10 9000 var änklingar och 438 000 änkor.

2030 beräknas 9,5 milj vara bosatta i landet och 2,25 milj vara äldre än 65 år.

Vilken roll spelar då boendekonsumtionen i det stora ekologiska sammanhanget? Den är både betydande och komplex. För att göra bilden enkel och slagkraftig inriktar jag mig alltså i fortsättningen på den faktor som i det sammanhanget är i särklass störst och viktigast, nämligen användningen av energi i boendet. Vilken i sin tur har betydelse för klimatfrågan.

6.4.3 Energiförbrukning och klimatpåverkan

Klimatet på jorden har alltid växlat, av rent naturliga orsaker. Men alltsedan industrialismens genombrott, då människan började använda fossila bränslen – först kol, sedan även olja och naturgas – bidrar vi till den s.k. växthuseffekten och en global uppvärmning. Från början av 1900-talet fram till idag har mänsklig verksamhet alstrat en höjning av planetens medeltemperatur vid jordytan med 0,6–0,8 grader.

Om den nuvarande utvecklingen fortsätter kommer jordens medeltemperatur kring 2100 sannolikt att vara ca 6 grader högre än idag, med alarmerande effekter på miljö, hälsa och ekonomisk stabilitet i många områden i världen. Allt enligt IPCC, den internationella panelen av klimatforskare.

Bästascenariot, endast 2 graders höjning, förutsätter troligen att utsläppsökningen av koldioxid och andra växthusgaser från människans samhällen ”slår i taket” senast kring 2015 och därefter övergår i en stadig minskning. 2050 måste utsläppen ha reducerats med uppskattningsvis 60 procent, vilket kräver omfattande förändringar, dels genom effektivare användning med ny teknik i t.ex. bostäder och transportsektor, dels genom tillförsel av icke-fossil energi utan klimateffekter.

Det s.k. Kyotoprotokollet i klimatpolitiken framstår som början till en global räddningsaktion, trots att USA, den största utsläpparnationen, ännu inte skrivit på, ratificerat, det (2004). Förhoppningar knyts också till de ännu osäkra möjligheterna att lagra koldioxid i jordens inre.

Ökad användning av förnybar, icke-fossil energi framställs inte sällan som den trollformel som kan lösa alla problem. Förnybarhet är emellertid ingen garanti för gränslös tillgång, annat än när det gäller solenergin; men där sätter tekniken och ekonomin för överblickbar tid ganska snäva gränser.

I övrigt förutsätter all förnybarhet att vi håller vår konsumtion inom gränserna för jordens produktionsförmåga. Det gäller även bioenergin ur skogsråvarorna flis och pellets; i ett globalt perspektiv över några decennier med växande välstånd kommer trä att bli en bristvara. Ändå finns en outtalad tro på biproduktionens gränslöshet som bas för en växande massa- och pappersindustri, ökad användning som bränsle till uppvärmning, så småningom också till elproduktion, stora volymer drivmedel för miljöbilar samt en dramatiskt ökad användning som byggmaterial.

Allt detta är dock orealistiskt – såvida man inte samtidigt påskyndar en långtgående satsning på att i varje sammanhang utveckla en mycket *effektiva användning* av naturresurserna, inte minst av de förnybara. Detta gäller i högsta grad användningen av energi i bostäderna. Här har vi i Sverige varit relativt framgångsrika.

6.4.4 Minskad klimatpåverkan från svenska bostäder

I Sverige förbrukas årligen totalt cirka 400 miljarder kilowattimmar energi. Två femtedelar används i bostäder och lokaler, därav 60 procent till uppvärmning och varmvatten och 40 procent till belysning, hushållsmaskiner, datorer, teve.

Denna energiförbrukning ger naturligtvis ett visst bidrag till den globala uppvärmningen. Men klimatpåverkan har minskat. Dels beror det på att energianvändningen i bostadsbeståndet räknat per kvadratmeter boyta, har halverats i perioden 1973–2003. Dels hänger det samman med andelen fossila bränslen sjunkit med 70 procent de senaste trettio åren.

- I villor och småhus har oljan i många fall ersatts med elvärme och värmevärmepumpar. Elen kommer från kärnkraft och vattenkraft, som inte har några koldioxidutsläpp; en mindre andel importerar dock från koleldade kraftverk i Danmark och på kontinenten.
- Flerbostadshus har fjärrvärme på 75 procent av den uppvärmda ytan – ungefär 1,8 miljoner lägenheter – med endast 8 procent olja som energikälla. 135 000 småhus är också anslutna till fjärrvärmenäten, liksom drygt 50 procent av landets kontors- och affärslokaler. Biobränslen i form av ved, pellet, flis, lutar är numera det vanligaste bränslet.

Nybyggda hus är betydligt energieffektivare än gårdagens: En 70-talsvilla förbrukar cirka 250 kilowattimmar (kWh) per kvadratmeter; samma typ av hus från 1990-talet drar endast hälften så mycket energi. Utvecklingen går snabbt vidare, det finns småhus som förbrukar maximalt 60–70 kWh per kvadratmeter eller mindre än så (6.5.2).

6.4.5 Effektiviseringen i flerbostadshus har avstannat

Effektivare energianvändning är ett smart sätt att med ganska enkla medel öka både den ekonomiska och ekologiska hållbarheten.

Energiförbrukningen per kvadratmeter har alltså totalt sett minskat kraftigt de senaste trettio åren, tack vare bättre isolering, fönster, värmväxling m.m. Det gäller både småhus och bostäder i flerbostadshus.

Sedan år 1994 är bilden dock något splittrad. Medan småhusägarna fortsatt att effektivisera sin energianvändning i samma takt – om än inte med den nya teknikens fulla potential – har energiförbrukningen per kvm bostadsyta i flerbostadshus legat i stort sett stilla.

Byggbranschen brukar anse att energiförbrukningen rätt och slätt styrs av ekonomin. I småhuset betalar de boende själva alla kostnader för sin energiförbrukning, medan däremot folk i flerbostadshusen betalar samma genomsnittskostnad och därför kan ”slösa” obegränsat med energi för uppvärmning och varmvatten. Givetvis spelar ekonomin roll. Men erfarenheten visar också att energiförbrukningen kan halveras genom engagemang och små tekniska förändringar. Ett småhus är ett komplext litet ”klimatsystem” där värmeisolering, solvärme, vindar, växlande yttre temperaturer, radiatorsystem, termostater, fläktar, belysning, vitvaror och människors kroppar samverkar över årstidernas växlingar till att skapa det rådande inomhusklimatet. En del boende ägnar tid, intresse och kompetens åt att trimma detta klimatsystem så att det fungerar med mycket liten energiomsättning.

Lägenheten i ett flerbostadshus präglas av likartade klimatfaktorer. Skillnaden är att de boende här har liten eller ingen möjlighet att konkret påverka dem. Vanliga radiatorer går sällan att reglera annat än till ”stängd” eller ”öppen”, även om det finns ett vred men en fingraderad skala. Ventilationen kan inte varieras. Kranar och duschmunstycken tillhandahålls av hyresvärden som också svarar

för tätning av fönster m.m. Själva intrimningen av klimatsystemet i huset eller bostadsområdet ligger helt utanför de boendes inflytande.

Här finns med andra ord en kunskapsklyfta som försvårar en effektiv förvaltning. De boende vet inte hur deras del hänger samman med systemet i stort, och hyresvärden/fastighetsägaren vet inte hur hans åtgärder påverkar de enskilda bostäderna. Med sådan brist på samverkan mellan människa och teknik blir energiförbrukningen självklart större än i småhusen.

Statistiken skiljer inte mellan flerbostadshus med hyresrätt respektive bostadsrätt. I flerbostadshus ägda av bostadsrättsföreningar är maktförhållandena och möjligheterna att skapa sammanhängande kunskap annorlunda och bättre än i hyreshus. Föreningarna är emellertid ofta stora, och förvaltningen i praktiken anförtrodd åt HSB eller Riksbyggen.

6.4.6 Energimätning för värme och varmvatten i flerbostadshus

Med undantag för det begränsade och dyra beståndet av lägenheter i innerstäderna bebos flerbostadshusen i stor utsträckning av låg- och medelinkomsttagare, invandrare, ungdomar och pensionärer med små pensioner. Mer än andra behöver dessa grupper förbilliga sitt boende, bl.a. genom effektivare energianvändning och därmed lägre värmekostnader. Med stigande priser på el och olja blir detta än viktigare.

För att detta skall bli möjligt måste de boende kunna mäta sin energiförbrukning i lägenheten. Själva fastigheten måste också förses med lämplig teknisk utrustning så att det verkligen går att styra energianvändningen. Idag saknas oftast både tekniken och den nödvändiga kompetensen hos fastighetsägaren/hyresvärden för att åstadkomma detta. Värmesystemen kan och måste trimmas så att de fungerar optimalt, vilket i allmänhet resulterar i en betydande sänkning av energiåtgången. Det är sedan från denna lägre nivå som effekten av individuell energimätning i lägenheterna skall bedömas. Även själva mättekniken behöver utvecklas.

Analysen visar sålunda att energimätning som isolerad åtgärd är meningslös. Krav på mät- och reglerteknik bör emellertid skrivas in i Boverkets Byggregler, BBR, både för nybyggnad och vid ROT, renovering, ombyggnad, tillbyggnad. För att det någorlunda snabbt skall kunna införas i alla bostäder behöver det dock även regleras

vid sidan av BBR. Bestämmelserna bör utformas så att de boende kan tvinga hyresvärden att trimma värmesystemet i fastigheten och förse de enskilda lägenheterna med lämplig teknik för att påverka energiåtgång och inneklimat.

6.4.7 En förklaring till: Flerbostadshusen som värmesänka

Brist på kunskap och möjligheter till en tekniskt fullgod mätning och styrning av energiåtgången i lägenheterna är alltså ett skäl till att ingen ytterligare energieffektivisering har skett i flerbostadshusen sedan mitten på 1990-talet.

Ett annat, mer formellt skäl, är att kraven på energihushållning i denna typ av boende ungefär samtidigt skruvades ner. Resultatet har blivit att förbrukningen varit i stort sett oförändrad trots stigande energipriser.

En tredje, uppseendeväckande men för de flesta troligen okänd, orsak är flerbostadshusens roll i elpolitiken och för avvecklingen av kärnkraften.

Sambanden ser i korthet ut så här:

På 1970-talet etablerades idén att den framtida elproduktionen – efter kärnkraften – till stor del skulle baseras på vad som kallas ”kommunal kraftvärme”. Den innebär att el produceras i stora kommunala hetvattenanläggningar med biobränslen som energikälla. Tekniken är emellertid så ineffektiv att bara ca 35–40 procent av energiinnehållet i bränslet blir till el, Resten, ca 60 procent, skickas ut i fjärrvärmenäten och förser tätortsbebyggelsen med värme. På teknikernas språk heter det att bostadshusen fungerar som ”värmesänka” för denna tänkta elproduktion. För att producera mycket el behövs stora ”värmesänkor”, dvs. många flerbostadshus med tillräckligt stor energiförbrukning.

När folkomröstningen 1980 ledde till beslut om att på sikt avveckla kärnkraften fick dessa idéer luft under vingarna. Kommunerna förfogade över betydande maktmedel för att genomdriva dem. De allmännyttiga bostadsföretagen kunde direkt beordras att ansluta sig till fjärrvärmen. Med den omfattande kommunala elproduktion som förväntades var det ett mål i sig att hålla uppe värmeförbrukningen i den bebyggelse som successivt anslöts till

fjärrvärmenäten. I vissa kommuner hade man dessutom tillgång till spillvärme från basindustrin, något som gjorde värmehushållning ännu mindre intressant.

Problemet är dock att kärnkraften ännu inte avvecklats. Tvärtom planerar ägarna, bl.a. statliga Vattenfall, omfattande investeringar som skall ge avsevärt ökad elproduktion i befintliga anläggningar. Samtidigt har vindkraften etablerat sig som en viktig komponent i elsystemet och solelen tycks vara på väg.

6.4.8 Onödiga extrakostnader för de boende

Det mesta talar alltså för att den kommunala kraftvärmens elkomponent inte kommer att förverkligas i stor skala under de närmaste decennierna (om ens någonsin). Detta innebär i sin tur att de boende i flerbostadshusen inte endast fått betala för onödigt mycket energi under de gångna tjugo åren. Om ingenting görs kommer dessa stora hus – som normalt sett borde vara de mest energieffektiva – att även framdeles förbruka mer energi per kvm bostadsyta än småhusen. Över ett halvsekel kommer det att handla om stora mängder energi, och därmed betydande ”extrakostnader” för de boende.

Ett ytterligare argument för den här handlingslinjen har man fått i det faktum att de stora värmecentralerna med vittförgrenade fjärrvärmenät lämpar sig väl för eldning med biobränslen och avfall. Det betyder att man hamnat ”på rätt sida” när det gäller utsläpp av koldioxid till atmosfären. Dock kan detta i sig inte försvara ett ”slöseri” med energi. Tvärtom skulle ju en större effektivitet i energianvändningen i de anslutna husen ge samma värmekomfort med mindre bioenergi eller tillåta att samma mängd bioenergi räckte till att ersätta olja i ännu fler bostadshus.

Ett likartat resonemang gäller för de fjärrvärmenät som använder spillvärme från tung industri för uppvärmning. För närvarande används visserligen bara en del av all spillvärme som alstras. Men på lite sikt och med en radikal politik för ekologisk hållbarhet måste man anta att dessa industrier kommer att effektivisera sin egen energianvändning så att spillvärmens minskar.

Situationen i ett nötskal ges av följande siffror: Sedan 1994 har energianvändningen per kvm bostadsyta i flerbostadshus varit konstant. Om effektiviseringen i stället fortsatt i samma takt som under perioden 1970-1994 hade energiförbrukningen idag varit 40 kWh lägre per kvm

bostadsyta eller 7 TWh/år mindre i hela beståndet av flerbostadshus. Den energimängden räcker till normalförbrukning i en halv miljon lägenheter. Med dagens byggtakt motsvarar det trettio års nyproduktion av bostäder.

Teoretiskt skulle dessa 7 TWh möjliggöra ca 4–5 TWh årlig elproduktion i kraftvärmeverk. Som redovisats i det föregående tyder mycket på att den elproduktionen inte blir av. Slutsatsen blir att flerbostadshusen inte endast har förbrukat stora mängder energi i onödan under de år som gått. De kommer också att fortsätta med detta, år efter år, om inte regelsystem och inriktning förändras. Och det är de boende som får betala.

Så kan det rimligen inte få fortgå; utvecklingen måste hejdas och vridas i riktning mot ökad ekologisk och ekonomisk hållbarhet. Fjärrvärmeanvändningen i bebyggelsen bör effektiviseras, om så krävs med hjälp av skatter, utsläppsrätter och/eller miljöprövning av anläggningarna enligt en skärpt lagstiftning som även inkluderar resurshushållning. Samtidigt bör de boendes rätt till energimätning/energistyning trimning av fastighetens energisystem regleras genom BBR och på annat sätt. Boendekonsumenterna måste ges möjlighet att förhindra att de även framgent får betala en del av en samhällets tänkta elförsörjning med sina privata värmekostnader.

6.4.9 Effektivare elanvändning – genom enbart rörligt pris

Elförbrukningen skulle minska om vi konsumenter betalade enbart ett rörligt pris. Det skulle bli en ren, kraftfull signal i marknaden och ett incitament för ändrade beteenden och investeringar i eleffektiva lampor, hushållsmaskiner, vitvaror och annan teknik. Dessutom skulle det på sikt minska behovet att bygga ut distributionsnäten. Dagens system, med 10–30 procent nätavgift minskar konsumenternas intresse av elsparande. Regeringen bör ta initiativ till en reformering av systemet, baserat på enbart rörlig prissättning.

6.4.10 Räntefria lån och bidrag för energieffektiva investeringar

Staten bör erbjuda 30 procent bidrag ("energi-ROT-bidrag") till privata energieffektiva investeringar, t.ex. i isoleringsteknik, värmewäxlare, lågemissionsfönster mm.

Alternativt kan man pröva att ge lån med lägre ränta och längre avskrivningstid, ett system som används i Tyskland för att t.ex. stödja byggnation av hus utan värmesystem.

6.4.11 Fastighetsklassning och differentierad fastighetsskatt

Miljövarudeklarationer av fastigheter är önskvärt, men kommer att ta lång tid att genomföra. Ett första steg kan vara att jämföra befintliga fastigheters energiprestanda med varandra. En sådan metod kan skapa en positiv "tävlingskultur" mellan olika fastighetsförvaltare där de offentliga förvaltarna skulle ta på sig ledartröjan.

Byggnadsdeklarationsutredningen – utredningen om genomförande av EU-direktivet om byggnaders energiprestanda – och *The International Performance Measurement and Verification Protocol* är några initiativ som kan ge kunskaper till ett sådan enhetlig bedömningsmetod.

Efter att fastigheterna energideklarerats bör staten differentiera fastighetsskatten utifrån energiprestanda. Det skulle bli ett pedagogiskt och positivt styrmedel. Skattetekniskt bör det vara fullt möjligt, då det handlar om att korrigera skatteunderlaget med givna nyckeltal när taxeringsvärdet är fastställt.

För att visa på de stora potentialerna för energieffektivisering bör regeringen skyndsamt verka för att göra Riksdagshuset och Regeringskansliet till föredömen och "pedagogiska demonstrationsobjekt". Statens övriga fastigheter bör också åtgärdas, med ett ambitiöst energieffektiviseringsmål på kanske 1-2 procent minskad energiförbrukning per år. Miljövårdsberedningen har föreslagit att 80 procent av statens fastigheter skall ha en lägre energianvändning än 150 kWh/m² år 2008.

6.4.12 Bygga-bo-dialogen och energin

Regeringens miljövårdsberedning inbjöd i slutet på 1990-talet ett 20-tal företag och några kommuner till en dialog om energisnålt och miljövänligt byggande. Hösten 2000 presenterades en gemensam plattform med visioner, långsiktiga mål och strategier för en hållbar utveckling. Efter diverse fördjupning och finputs finns nu ett förslag till avtal mellan regeringen och branschen med bl.a. sju konkreta mål, där de två första handlar om energi och klimat:

- Senast år 2025 sker uppvärmning och varmvattenberedning med endast begränsade inslag av fossila bränslen. Senast 2015 täcks mer än hälften av energibehovet av förnyelsebara energikällor.
- Användningen av köpt energi i byggsektorn minskar med minst 30 procent till 2025 jämfört med år 2000. Energianvändningen är lägre 2010 än år 1995.

6.4.13 Stimulans för energismarta produkter

Regeringen bör arbeta aktivt för att utveckla det Europeiska märkningssystemet med klassning av produktprestanda (A-G). Systemet måste vara dynamiskt och kunna revideras periodiskt för att fungera (detta förfarande tillämpas t.ex. i Italien och Storbritannien).

Om de energismarta produkterna också är billigast på marknaden stärker det märkningen och ger en snabbare introduktion av ny teknik. I likhet med tidigare differentierad inköpsskatt för bilar bör en differentierad inköpsavgift införas för vitvaror. Det innebär att de energislukande vitvarorna fördyras medan de energismartaste alternativen blir billigare. Det intäktsneutrala avgiftssystemet bör utgå från det klassningssystem som idag finns att tillgå. Om man inte vill införa intäktsneutrala avgifter kan man också nyttja de differentierade momssatserna för att gynna de energismarta alternativen.

6.4.14 Offentlig energieffektiv upphandling

Den offentliga upphandlingen av energieffektiva varor bör ha som mål välja produkter som motsvarar den bästa kvartilen (fjärdedelen) i marknadsens utbud. Staten bör gå före med tydliga mål. Genom regleringsbrev bör regeringen tillse att denna typ av upphandling sker i myndigheter och offentliga bolag.

6.4.15 Skärp reglerna, sätt maxnormer för energiförbrukning

Vid nybyggnation av småhus och flerfamiljshus – och även vid ROT – skulle bindande normer för maximal energiförbrukning vara ett verkningsfullt redskap för att främja energieffektiv teknik.

Normerna skulle successivt skärpas i takt med uppgraderingen av ”bästa teknik”. För ett nytt småhus skulle normen förslagsvis kunna vara max 80 kWh per kvm boyta, och införas i bygglovet. I sammanhanget måste nämnas att kravet på värmeåtervinning har tagits bort för byggnader som värms med minst 50 procent förnybar energi. Detta är oacceptabelt eftersom också förnybara resurser måste hanteras effektivt; kravet bör därför snarast återinföras.

Våra svenska byggregler är numera generellt ganska svaga och måste därför revideras och skärpas. Kontrollen av efterlevnaden måste också bli betydligt bättre. Återinför den kommunala byggnadsinspektionen och förstärk den kommunala tillsynen genom tydligare regler i PBL. Vid nybyggnation bör ett bygglov innebära att den bästa kvartilen av marknadens produkter nyttjas när det gäller produkter som påverkar fastighetens energiprestanda (enligt principen för offentlig upphandling). Garantitiden på nybyggda hus bör efter tysk modell förlängas till tio år.

6.4.16 Konsumenten behöver energirådgivning

Om konsumtionen av energi skall bli långsiktigt hållbar måste värme- och elkunder få tillgång till högklassig energirådgivning. Kommunerna bör tillföras extra medel för att kunna stärka och bredda sin energirådgivning.

6.4.17 Konsumentverkets service till de boende

Den energiförbrukning som konsumenterna direkt kan styra är hushållselen och energin som används för uppvärmning av bostaden. Här finns möjligheter till besparingar om de får kunskap om energieffektivare beteenden och om tillverkarna kan förmås att ta fram effektivare och mer miljöanpassade produkter. Viktiga verktyg i detta arbete utgörs av produkttester, marknadsöversikter samt märkning av energikrävande apparater.

Tester

Genom att prova och jämföra olika hushållsapparater och varors prestanda, kan Konsumentverket göra hushållen uppmärksamma på för- och nackdelar med olika produkter ur energi- och miljösynpunkt, samt hur ändrat beteende kan påverka förbrukningen. Arbete pågår redan idag men behovet ökar eftersom allt fler produktgrupper kräver energi, till exempel inom hemelektronik- och kommunikationsområdet. Här saknas information om hur dessa produkter påverkar energiförbrukningen både för det enskilda hushållet och samhället i stort.

Resultat från provning av produkter avsedda för uppvärmning av småhus är starkt efterfrågade då många nya tekniker tas i bruk när hushåll övergår från olja och el till bergvärme och biobränsle. Testresultaten visar till exempel att insättning av ackumulatortank vid eldning med ved och biobränsle ger stora miljövinster samt att det är stora skillnader mellan olika braskaminers miljöfarliga utsläpp vid såväl full som låg effekt. Även provning av produkter som har betydelse för husets klimatskal, såsom dörrar, fönster med mera, visar att det finns potential för att marknaden kan förbättras. Utökade resurser skulle möjliggöra att fler produkter och produktgrupper testas.

Konsumentverket utvecklar löpande nya provningsmetoder, främst för att förbättra standarder som ligger till grund för energideklarationer och miljömärkning. Eftersom metoderna används vid såväl tillverkarnas egna laboratorier som av kontrolllaboratorier är relevans och reproducerbarhet särskilt viktigt. Att efterlikna den praktiska funktionen hos en hushållsapparat med en provningsmetod som ställer höga krav på tillförlitlighet och reproducerbarhet kräver omfattande experiment och upprepade mätningar. Genom Konsumentverkets medverkan i en kommitté under EU-kommissionens DG TREN (direktoratet för transport och energiområdet) kommer verkets provningsresultat att ingå som grund för kravnivåer vid internationell energimärkning av hushållsapparater. I detta standardiseringsarbete förväntas fler produktgrupper tillkomma.

Konsumentverket arbetar även med det nya Ecodesigndirektivet för energiförbrukande produkter liksom med IPP (integrerad produktplanering). I detta sammanhang kan provningar ge viktig kunskap om utveckling av produkter och standarder.

Energideklarationer

Konsumentverket har undersökt i vilken utsträckning konsumenterna känner till den obligatoriska energimärkningen av hushållsapparater. Bara 52 procent av dem som köpt nya apparater de senaste fem åren har fått information om energideklarationen. Endast 33 kommuner genomför tillsyn av att energimärkningen efterlevs i butikerna. Konsumentverket vill utvidga kontrollerna, göra dem rikstäckande och offentliggöra resultaten för att långsiktigt förbättra efterlevnaden av den obligatoriska energimärkningen på marknaden.

Det europeiska systemet för energideklarationer och -märkning förväntas i framtiden utökas med fler produktgrupper. Särskilt intressant är att diskussioner pågår om att vidga produktgrupperna till att omfatta även passiva men energipåverkande komponenter i klimatskalet som fönster, dörrar m.m.. De utökade produktgrupperna väljs ut på basis av en förväntad stor energibesparingspotential och kommer på så sätt bidra till energieffektiviseringsarbetet inom EU. Samtidigt kommer detta att leda till växande krav på tillsyn på nationell nivå.

Marknadsöversikter

Konsumentverkets Köpguide är en av de tre mest välbesökta delarna på verkets webbplats, med en ökning av antalet besökare från cirka 20 000 per månad år 2001 till cirka 90 000 personer per månad år 2004. Miljöfaktorer ges stort utrymme bland de parametrar som presenteras. Guiden omfattar idag 10 produktgrupper, främst inom sektorn hushållsapparater, men även bilar och elleverantörer. Det finns stora utvecklingsmöjligheter att bygga på Köpguiden med ytterligare produktgrupper vilket är starkt efterfrågat men mycket resurskrävande. Det finns även stor potential att med hjälp av databasen se hur produkterna har utvecklats ur miljö- och energiperspektiv sedan guiden tillkom 1999.

6.5 Hus utan värmesystem

6.5.1 Bygg för ett hållbart Sverige – idag

Bebyggelsen svarar f.n. för drygt 40 procent av Sveriges totala energiförbrukning och en mycket stor del av övrig resursanvändning. 85 procent av energin under byggnadens livscykel används i bruksskedet; endast 15 procent åtgår för tillverkningen av byggnadsmaterial och under själva byggandet.

Antag att en konventionell villa drar 12 000 kWh per år för uppvärmning, och att den ”håller” i femtio år. Det innebär en förbrukning under hela livscykeln av 600 000 kWh + 15 procent för byggandet = 690 000 kWh. Detta ger i sin tur ett koldioxidutsläpp på 187 ton, om huset eldas med olja. Ett hus ”utan värmesystem” (6.5.2) förbrukar under samma tidsperiod 90 000 kWh och dess koldioxidutsläpp uppgår till endast 24 ton..

På femtio års sikt behöver energi- och speciellt elanvändningen i byggnader minska med 40–50 procent. Detta går att uppnå, men förutsätter långsiktigt tänkande och nya krav på byggbranschen.

Det vi bygger idag har lång livslängd. Av de bostäder som kommer att finnas år 2050 är minst 90 procent byggda före år 2000. Husen kommer dock att förnyas med jämna mellanrum, renoveras och byggas om. Detta måste göras på ett så energieffektivt sätt som möjligt, med material och metoder, som har låga drifts- och underhållskostnader. En optimering av byggnadsutformningen måste ske genom en samtidig värdering av funktionskrav, tekniska lösningar, kostnader, energianvändning, komfort och miljö i ett långsiktigt perspektiv.

I syfte att minska utsläppen av växthusgaser är det väsentligt att bygga energisnåla bostäder som har en så liten påverkan på miljön som möjligt. Detta uppnås bäst genom att utforma husen så att man får ett bra inomhusklimat året om *utan att behöva ett särskilt uppvärmningssystem*. Och genom att man utnyttjar förnyelsebara energikällor för den övriga energitillförseln.

6.5.2 Lindås visar vägen

I Lindås utanför Göteborg har Egnahemsbolaget uppfört radhus utan värmesystem i ett projekt som finansierats bl.a. av fd Byggnadsrådet och nuvarande Formas.

Husen i Lindås är byggda efter en "filosofi" som utvecklats under många år.

Här har den allra bästa tillgängliga tekniken för att minska energiförlusterna använts, tillsammans med en omsorgsfull planering och projektering samt ett byggnadsarbete av hög kvalitet. Detta har sammantaget inneburit att husens värmeförluster är så små, att personvärme, instrålad solenergi och värme från belysning och hushållsapparater räcker till för att värma husen även under kalla vinterdagar utan att ett särskilt värmesystem är nödvändigt.

Husen är byggda med god ekonomi. Extrakostnaderna för bättre isolering, bättre fönster, ventilationsvärmväxlare etc. har "betalats" av det inbesparade värmesystemet. Den begränsade uppvärmning som behövs om – ifall man inte nöjer sig med 20 grader inomhus – kan tillföras genom en elvärmare i tilluften.

Även vid jämförelse med bostäder i varmare klimat, t.ex. i Syd-europa är husen i Lindås faktiskt mycket energisnåla. Det beror antagligen på att det konventionella nybyggandet i Sverige håller hög standard när det gäller energihushållning; steget från "energisnålt" till att bygga hus utan särskilt värmesystem är därmed inte så långt.

6.5.3 Hinder för energieffektivt byggande

Sverige har tidigare haft stränga bestämmelser vad gäller energianvändning i bebyggelsen.

I ett internationellt perspektiv är vi fortfarande ganska duktiga. Dock tyder många tendenser i utvecklingen på att vi idag tar mindre hänsyn till energihushållning och långsiktighet. I de senaste årens byggande råder andra ideal än att skapa rum och hus för funktion, att skydda för väder och vind samt att åstadkomma ett bra inomhusklimat för dem som är verksamma eller bor i byggnaden. Till följd av låga energipriser kan vi alltför med relativt små kostnader värma byggnader på vintern och kyla dem på sommaren och därmed t.ex. bygga med obetänksamt mycket glas och utan särskilt energieffektiva lösningar.

Därtill kommer att kvalitetsansvaret och kontrollen nästan uteslutande överförts till byggherren. Kompetensen inom byggnadsnämnderna och myndigheterna att granska ritningar och handlingar innan husen byggs har försämrats; man ger allt oftare avkall på regelverket och tillåter ett byggande långt från de regler som gäller.

Den svenska byggindustrin tycks ännu inte på bred front vara intresserad av att använda sig av möjligheten att bygga hus utan särskilt värmesystem. Det är anmärkningsvärt, eftersom kunskapen och de tekniska möjligheterna funnits länge. Värmeväxlare med hög verkningsgrad, fönster med lågt U-värde och projekteringshjälpmedel såsom datorprogram för simulering av inomhusklimat har existerat på marknaden i minst tio år. Byggekostnaden är inte högre. Orsaken till denna relativa tröghet bör sökas i byggindustrins konservatism och i det bristande samarbetet konsulter sinsemellan och mellan konsulter och byggare. Själva systemet för upphandling av byggandet är måhända ett hinder för ett naturligt samarbete.

Detta gäller sammantaget inte endast byggherrar och entreprenörer utan i hög grad arkitekter, VVS-konsulter och konstruktörer. Själva systemtänkandet lärs ännu inte ut på högskolor och universitet. Därför utförs inte längre spetsprojekt på detta område i Sverige, men väl i Frankrike, England, Holland och framför allt i Tyskland. Tyskarna har hittills (2004) byggt mer än 6000 lägenheter som i olika former uppfyller den s.k. "Passivhausnormen", med en uppvärmningsenergi på mindre än 15 kWh per kvm och en total energianvändning inkl hushållsel och energi för tappvarmvatten på maximalt 45 kWh per kvm.

Emellertid återfinns en nyorientering hos delar av branschen, se bilaga 3, där företrädare för de stora svenska byggföretagen aviserar intressanta initiativ.

6.5.4 Hur undanröjer vi hindren?

För att uppnå hållbara byggnader i ett långsiktigt perspektiv krävs att alla aktörer inom byggprocessen samverkar. En annorlunda planerings- och projekteringsprocess med samarbete mellan olika discipliner i processen måste skapas.

Det krävs extra stor noggrannhet och kunskap av de inblandade i byggskedet. Samtliga måste äga grundläggande insikter om de byggnadsfysikaliska villkoren. Det gäller allt från konsulter, inköpare, arbetsledare till hantverkare. Man måste se till helheten och veta i vilket samhälle den skall fungera och under hur lång tid; kanske handlar det om åtskilliga generationer.

Ett utvecklat svenskt kunnande om hur man bygger "hus utan värmesystem" bör ge stora möjligheter till export av färdiga

fabrikstillverkade hus, men också av rena kunskapstjänster. I takt med att kostnaderna för energi stiger runt om i världen kommer efterfrågan på dessa produkter och erfarenheter att öka snabbt.

6.5.5 Hållbart i alla tre dimensionerna

Miljömässigt är det lätt att se vinsterna med energieffektivisering och särskilt ”hus utan värmesystem”. De ökar möjligheterna att minska utsläppen av klimatförändrande koldioxid.

Det är också socialt hållbart. Att bo i ett hus utan värmesystem är som att bo i vilket hus som helst, okomplicerat och robust. En ”bruksanvisning” förklarar husets principer, med information om uppbyggnad, material och skötselinstruktioner för vitvaror, värmeväxlare och solvärmesystem.

Ekonomiskt är det synnerligen hållbart. Ett hus utan värmesystem har något högre byggkostnad men i genomsnitt 15–20 000 kr (2004) lägre driftskostnader per år. Motsvarande gäller naturligtvis för boende i hyreslägenheter och bostadsrättshavare. Värdet på ett hus utan värmesystem borde också rimligen bli högre än för ett konventionellt hus.

För samhällsekonomin är detta en pluspost. Genom energihushållning kan energi och pengar frigöras till andra samhällssektorer, vilket ökar välfärden.

6.5.6 Initiativ på gång

Själva konceptet ”hus utan värmesystem” kan även i viss utsträckning tillämpas i flerbostadshus. I Tyskland, Österrike och Schweiz har det byggts ett flertal lägenheter men även i Sverige ligger några projekt i startgroparna (2004):

- Finnvedsbostäder i Värnamo och Eksta Bostads AB i Kungälv kommer inom kort att producera hyreshus med hög komfort och låg energianvändning.
- Skanska kommer att bygga flerbostadshus i Falkenberg
- Hestra Parkstad i Borås kommer att byggas ut med ett 60-tal lägenheter i radhus och höghus.
- Diskussioner pågår med ett flertal kommunala bostadsföretag i Alingsås, Göteborg och Stockholm.

Energimyndigheten har startat ett projekt för att initiera byggandet av hus utan värmesystem. Avsikten är att ekonomiskt stödja initialkostnader såsom simuleringar av inomhusklimat, utbildning av byggherrar, konsulter, entreprenörer och byggnadsarbetare. Dessutom stödjer man funktionskontroll, tryckprovning av byggnaden och information.

Västra Götalandsregionen har också tagit initiativ till att sprida kunskapen och få igång fler byggen med hus utan värmesystem. Målet är att åtminstone fem nya projekt skall sättas igång under 2005.

I Karlstad kommer Karlstad Bostads AB troligen inom kort att bygga ett höghus, där hänsyn är tagen till låg energianvändning och bortrationalisering av uppvärmningssystemet.

6.6 Vi kan vardagsspara mer än vi tror

Energieffektivisering där vi bor och arbetar är alltså bra för klimatet – och dessutom direkt lönsamt för företag, kommuner, hushåll och hela samhällsekonomin. Det är inte bara Systemet och somliga företag, kommuner och sjukhusförvaltningar som upptäckt det. Exempelen är hur många som helst.

Regeringens delegation för energiförsörjning i Sydsverige (DESS) gjorde 2000–2003 en massiv kampanj på temat ”Släck efter dig”. Den bestod av information och rådgivning till 960 000 hushåll och alla skolor i regionen. Budskapet kablades ut i tidningar, på bio och genom en 52-sidig energisparbok och gick ut på att varje medborgare med enkla medel kan och bör effektivisera sin dagliga energianvändning.

Utvärderingen visade att rekordmånga sydsvenskar uppmärksammat kampanjen. 56 procent hade också gjort ”någon form av energibesparande beteendeförändring”. Om man antar att dessa 540 000 hushåll i Sydsverige vart och ett gjorde några få åtgärder upptäckte DESS att man skulle ha sparat 0,6 miljarder kilowattimmar el i hushållen, bl.a. genom att byta till lågenergilampor, sänka inomhus-temperaturen och avstå från standby för TV/video/dator. Koldioxidutsläppen skulle därmed ha minskat med uppemot 500 000 ton. Räknat på hela landet betyder det 2,5 miljoner ton mindre koldioxid som påverkar klimatet.

Användningen av el har ökat på senare år, främst på grund av den växande floran av hushållsapparater och elektronisk utrustning.

Detta har betydelse för klimatkussionen, särskilt i ett EU-perspektiv, eftersom merparten av elströmmen på kontinenten kommer från anläggningar som drivs med kol, olja eller naturgas. Sverige är ett markant undantag med sin kraftiga dominans av vattenkraft och kärnkraft.

Elmarknaden blir ju dock alltmer avreglerad och sammankopplad; svenska hushåll kan idag köpa sin ström från ett kraftbolag i Portugal eller något annat land på kontinenten. Detta innebär att även den svenska elförsörjningen måste granskas i ett klimatperspektiv.

Därför är det intressant att kyl- och frysskåp, tvättmaskiner, torktumlare, brödrostar, elvispar och annan eldriven utrustning gradvis blivit alltmer energieffektiv och därmed mer "klimatmiljövänlig". Ett exempel: Om alla svenska hushåll de närmaste åren valde marknadens allra energisnålaste kyl- och frysteknik skulle vi minska elanvändningen med 0,6 miljarder kilowattimmar, motsvarande den årliga förbrukningen i en medelstor stad.

Mest häpnadsväckande är utvecklingen när det gäller belysning. IKEA:s förre miljöchef Russel Johnson medverkade för några år sedan i företagets satsning på lågenergilampor till kunderna. Målet för 2004 var 35 miljoner sålda lampor, och Johnson har räknat fram de positiva klimateffekter som uppnås om man lyckades.

Antag att varje lampa sparar 40 watt eleffekt och brinner i medeltal 1 000 timmar per år. Om man utgår från att de europeiska koldioxidutsläppen i genomsnitt är 0,35 kg per kilowattimme energi ger alla dessa lågenergilampor en total minskning av utsläppen på cirka 500 000 ton koldioxid. Denna siffra skall jämföras med 590 000 ton, som var de samlade koldioxidutsläppen från IKEA-koncernens gods transporter och övriga energianvändning år 2001.

Men lågenergibelysning ger inte bara goda miljöeffekter utan också en ekonomisk vinst. För varje 60 watts glödlampa som ersätts med en lågenergilampa sparar konsumenten cirka 40 kronor per år på elräkningen. Lampan är dyrare, men inköpriset kan sparas in på mindre än ett år. Lågenergilamporna har dessutom 8–10 gånger längre livslängd än en vanlig glödlampa.

Men kalkylen kan drivas vidare. Antag att det finns ca 200 miljoner hushåll i de nuvarande femton EU-länderna. Säg sedan att vart och ett av dessa hushåll ersätter fem glödlampor med lika många lågenergilampor. Det skulle betyda 14 miljoner ton mindre koldioxid som påverkar klimatet – varje år! Sveriges årliga totala utsläppsnivå är cirka 56 miljoner ton (2003).

Hittills har medaljen dock haft en trist baksida: Varje lågenergilampa innehåller cirka 4 mg kvicksilver. En enda tesked av denna tungmetall kan förgifta en medelstor sjö och orsaka skador på naturen och i sista hand också människans hälsa. Om alla glödlampor som årligen säljs i Sverige byttes mot lågenergilampor skulle mängden kvicksilver i omlopp öka med tre hundra kg; det är en femtedel av det totala utsläppet under ett år. Globalt förbrukas årligen mer än 15 miljarder glödlampor. Om de gradvis skall ersättas med lågenergiteknik – vilket ju vore oerhört bra ur energi- och klimatsynpunkt – så måste de samtidigt befrias från kvicksilvret.

Tekniskt finns redan lampor – om än inte på marknaden – utan kvicksilver, där glasväggen beskjuts med elektroner från en så kallad kolkatod. I väggen finns ett fint pulver som lyser, luminiscerar, när det träffas av elektronerna.

7 Hållbara transporter

7.1 Mina förslag i korthet

- Regeringen bör föreslå tillfälligt höjda skrotpremier i kombination med koldioxiddifferentierad registrerings(försäljnings)avgift för att förändra den svenska bilparken i riktning mot lättare och mer bränslesnåla fordon
- Regeringen bör stärka och påskynda introduktionen av fordonsgas med bl.a. ökat KLIMP-stöd, samt säkerställa en långsiktig skattebefrielse för biogas och träbaserat etanolbränsle
- Regeringen bör införa tillståndsprövning enligt miljöbalken för s.k. externhandel (stora köpcentra utanför tätorterna)
- Regeringen bör utreda förutsättningarna för att introducera spårbilsystem
- Regeringen bör främja kommunala satsningar på ecodriving och mobilitetskontor samt stödja konsumentägda bilpooler

7.2 Kriterier och styrmedel

Ett ekologiskt, socialt och ekonomiskt hållbar transportsystem skall präglas av prisvärda och resurseffektiva fordon, miljömässigt förbättrade drivmedel med en växande andel icke-fossila produkter samt en väl utbyggd, attraktiv och prisvärd kollektivtrafik.

Regering och riksdag försöker styra mot angelägna mål genom lagstiftning och de ambitioner som finns uttryckta i miljö-, folkhälso- och konsumentpolitiken.

Bland de miljömål som särskilt berörs är Begränsad klimatpåverkan, Frisk luft, Bara naturlig försurning, Ingen övergödning samt God bebyggd miljö.

7.3 Transporttrender

Människor och varor är ofantligt mycket rörligare idag än för bara en generation sedan. Det hänger ihop med den snabba ekonomiska utvecklingen. Den årliga BNP-ökningen var i snitt 2,2 procent i perioden 1975–2000, dvs. under den tid då resandet ökade dramatiskt. ”Mobilitet” har, på gott och ont, blivit en omistlig dimension i välfärden, i människors ambition att utveckla det goda livet. De som har tjockast plånbok reser i allmänhet mest. Men andra faktorer spelar också in; i många delar av vårt relativt glesbefolkade land är det t.ex. svårt att klara sig utan egen bil.

Svenska medborgare färdas ca 50 procent mer nu än för tjugofem år sedan, mätt som antal personkilometer. Inte bara långväga, på semester och i tjänsten. Utan också till och från jobbet, skolan, dagis, butiken, doktorn. I snitt gör vi tre kortare resor per dag, 40–50 km (män förflyttar sig längst och tar gärna bilen; kvinnor väljer oftare kollektivtrafik)

Även om vi också nyttjar tåg, tunnelbana, flyg och båt är det vägtransporterna som ökar mest; 90 procent av det totala resandet äger rum med bil och buss. Idag finns det drygt fyra miljoner personbilar i Sverige, 45 procent fler än 1975. Alltså nästan en bil på två invånare, vilket gör oss till ett av världens biltätaste länder.

Livsmedel, material och energiråvaror är också ständigt ute och ”åker”. Godstransporterna har de senaste tjugofem åren ökat med 35 procent. Men de har dessutom flyttats upp från vattnet till vägen; 1975 gick 43 procent av godset på fartyg, idag körs 42 procent på lastbil. Följaktligen har antalet lätta lastbilar stigit med 35 procent 1990–2000. Den tunga trafiken, långtradarflödet, har också ökat rejält.

Det mobila samhället stärker sannolikt det vi numera brukar kalla ”den sociala hållbarheten”. Människor kan umgås gränsöverskridande, sociala nätverk knyts, förståelse och ömsesidighet främjas.

7.4 Ökande klimatutsläpp

Men den höga rörligheten har också sitt pris. Människor skadas och dödas i trafiken. Den *ekologiska* hållbarheten, miljön, har tagit stryk av alla utsläpp – genom försurning, övergödning, allergier, bullerskador och klimatpåverkan.

Trafikens växthusgaser handlar nästan uteslutande (96 procent) om koldioxid från förbränning av bensin och diesel.

Industri och bebyggelse har på trettio år minskat sin energianvändning, bl.a. genom effektivare teknik. Förnybara bränslen har i många fall ersatt oljan. Men transportsektorn har haft en rakt motsatt utveckling och istället *ökat* förbrukningen med 60 procent mellan 1970 och 2000. Det handlar nästan uteslutande om fossil energi: bensin, diesel, naturgas, fotogen. Dieselförbrukningen har ökat uppemot hundra procent och bensinkonsumtionen med 45 procent. Det alstrar mycket avgaser. Transporterna står idag för 40 procent av de totala svenska koldioxidutsläppen från fossila bränslen; enbart vägtrafiken släpper ut 25 procent, privatbilismen 19 procent. Inom transportsektorn svarar vägtransporterna för ca 70 procent av koldioxidutsläppen.

7.5 Regeringens mål

Regeringens etappmål är att transportsektorns koldioxidutsläpp år 2010 skall ha stabiliserats på 1990 års nivå. Till år 2020 föreslår SIKKA (Statens Institut för KommunikationsAnalys), att koldioxidutsläppen skall ha minskat med minst 10 procent jämfört med år 1990. I praktiken ökar dock utsläppen nu så kraftigt att målet 2010 blir utomordentligt svårt att nå; om inga åtgärder vidtas beräknas överskridandet 2010 motsvara det samlade utsläppet från den tunga lastbilstrafiken.

7.6 Strategier för en mera hållbar konsumtion av transporter

De ohållbara trenderna måste vändas genom en målmedveten satsning på en kombination av flera strategier:

- Bygg ut, rusta upp och förvalta kollektivtrafiken väl, i tätorterna men också över långa avstånd. Stöd utbyggnaden av bilpooler
- Sanera trafiken i våra större städer genom miljöstyrande avgifter ("trängselavgifter")
- Öka andelen lätta och bränslesnåla bilar i fordonsparken, däribland andelen moderna, partikelrenade dieslbilar.

- Ersätt så långt möjligt bensin och diesel med förnybara bränslen som inte har någon klimatpåverkan: biogas, etanol, metanol, dimetyleter och andra gaser och vätskor. Öka andelen kommunala miljöbilar och premiera dessa fordon med gratis parkering etc
- Effektivisera och reducera den tunga trafiken med miljö-differentierad kilometeravgift

Tillsammans kommer dessa åtgärder att kunna ge effekt. Samtidigt ökar dock vägtrafiken för närvarande med minst 1,5 procent per år, främst beroende på allt större långtradarflöden. Det riskerar att äta upp de goda effekter man vinner genom nya fordon och bränslen.

Därför måste det till en sjätte, kompletterande, åtgärd: Förändrade vardagsbeteenden när det gäller resor och transporter, inte minst med bil

7.6.1 Mindre törstiga fordon

På några årtionden har bilindustrin med hjälp av bl.a. modern elektronik lyckats producera allt bränslesnålare fordon. Det finns idag personbilar som förbrukar 5 liter per 100 km, alltså i princip halva tanken, jämfört med för tjugo år sedan. Och trenden är löftesrik, på lång sikt kan man komma ner i en förbrukning på 3 l, kanske ännu lägre. Varje droppe fossilbränsle som sparas in genom effektivare förbränning betyder lägre klimatpåverkan från trafiken.

EU-kommissionen har tre punkter i sin strategi för att minska koldioxidutsläppen från nya personbilar:

1. Avtal med bilindustrin, där tillverkarna förbinder sig att minska utsläppen med förbättrad fordonsteknik (i genomsnitt ca 5,8 liter bensin per 100 km för nya personbilar 2009; en minskning med ca 25 procent 1995–2009)
2. Marknadsinriktade åtgärder för att påverka konsumenterna att välja mer bränsleekonomiska bilar
3. Förbättrad konsumentinformation om bilars bränsleekonomi

Det svenska Vägverket har i sin "Klimatstrategi för vägtransportsektorn" (2004) anvisat en rad åtgärder – varav huvuddelen bör vara ekonomiska incitament – som skyndsamt måste vidtas för att i görligaste mån uppnå Sveriges klimatmål. Huvudstrategierna är tre: Energieffektivisering i hela sektorn, storskalig introduktion av

förnybara bränslen för vägtransporter samt förändrad efterfrågan på transporter inklusive ökad samverkan mellan transportslag.

Sverige har alltjämt Europas törstigaste (och näst äldsta) bilpark, med en hög andel tunga fordon med en genomsnittlig bränsleförbrukning på drygt 8 l per 100 km. Nybilsförsäljningen under år 2004, ca 250 000 fordon, representerar sammantaget ca 20 procent högre bränsleförbrukning och koldioxidutsläpp än EU:s motsvarande genomsnitt. Ett tungt fordon av typen ”stadsjeep”, SUV, har kanske fyra gånger större koldioxidutsläpp än den mest energieffektiva småbilen.

Det är av dessa skäl mycket angeläget att på kort och längre sikt förändra sammansättningen av den svenska fordonsparken. Det bör ske genom mera korrekta prissignaler på marknaden, som även inkluderar energiförbrukning/miljöbelastning i konsumentens kostnad vid köp och drift; allt enligt den vedertagna PPP-principen om att den som förorenar betalar kostnaden för detta.

En av de mest prioriterade åtgärderna i sammanhanget är att premiera köp av energieffektiva personbilar genom en koldioxid-differentierad registrerings(försäljnings)skatt respektive fordons-skatt. Detta bör kombineras med en tillfälligt höjd skrotningspremie. Skatten på förmånsbilar skall relateras till koldioxidutsläppet. Stat, kommun och landsting bör vara föredömen, med energieffektiva fordon, transporttjänster och resepolities, samt genom att via upphandling driva på så att bränslesnåla bilmodeller tas in på svenska marknaden.

Bilhallar, bilreklam m.m. måste följa gällande riktlinjer för konsumentinformation och stimuleras att främja bränslesnåla produkter.

7.6.2 Hållbara bränslen

Effektivare motorer är alltså på kort och medellång sikt en huvudstrategi för att minska transporterens klimatpåverkan. Till detta kommer en annan, kompletterande metod: Att förse motorerna med bränslen som har lägre eller inget innehåll alls av fossilt kol. Här behövs en mängd olika alternativ, alltifrån en växande andel diesel- och gasfordon till bifuel- och hybridfordon (som kan köras på olika bränslen respektive bränslen och el).

Dieselbränslen är energitätare än bensin – man kommer längre på en tank diesel – och ger därför ifrån sig ca 20 procent mindre

koldioxidutsläpp per körd km. Diesels miljöproblem har främst varit knutna till utsläppen av små partiklar som tar sig in i människans kropp och ökar risken för cancer, hjärt- och kärlsjukdomar, astma och annan ohälsa. Pressade av EU:s nya stränga avgaskrav 2005 har bilföretagen dock uppgraderat tekniken ytterligare, bl.a. med särskilda filter som stoppar och bryter med de allra minsta partiklarna.

Alla dessa förbättringar gör att dieselbilen ur klimatsynpunkt blivit ett intressant övergående alternativ till bensinfordonen.

Naturgas är ett fossilt bränsle men har ca 25 procent lägre koldioxidutsläpp än bensin. Det ger inte heller ifrån sig kolväten och partiklar. Naturgasbussar finns i flera svenska städer. Gasen är också en viktig råvara för att producera metanol, lastbilsbränslet DME (dimetyleter) och – mest spännande – vätgas för framtidens helt avgasfria bränslecellfordon.

Biobränslen är drivmedel som framställs ur skog, jordbruksgrödor eller biologiskt avfall. När de förbränns bildas förstås också koldioxid, men dessa utsläpp står i balans med de gröna växterna, suggs upp av dem och bidrar inte långsiktigt till den globala uppvärmningen:

- Biogas är kanske det allra renaste bilbränslet. Den består av metan, samma slags molekyler som i naturgasen, men har ingen klimatpåverkan. I Västsverige, med landets största tillgång till naturgas i pipeline, blandas naturgas och biogas till en "grön gas"-mix.
- Metanol, träspnit, är energitätare och därför betydligt intressantare som bilbränsle än kusinen etanol. Den är dock dessvärre mycket giftig.
- Etanol produceras idag i Sverige både från skogsråvara och spannmål. Den ger relativt små övriga miljövinster om man ser till hela livscykelkedjan (LCA) från jord till bil. Endast etanol ur skogsråvara har en acceptabel LCA. Vägverket bedömer (2004) att låginblandning av etanol i bensin är den enda åtgärd som till 2010 kan få någon märkbar effekt på koldioxidutsläppen.
- Rapsmetylester har liten volym, är från övriga miljösynpunkter ganska ointressant och bygger dessutom på odling av oljeväxter som ofta kräver kemisk besprutning mot skadainsekter.

Totalt i landet ökade antalet miljöfordon under 2002 med 5 000, till 9 700. Våra tre största städer och en rad mindre kommuner har satsat stort på miljöbilar: bibränslefordon, elbilar, hybridfordon (el+bränsle), bifuelbilar (flera bränslen) samt renare bensin- och dieslbilar.

Här skall nu biogasen särskilt lyftas fram som ett ur många aspekter intressant bränsle för framtiden.

Biogas som fordonsbränsle

Biogas kan i samverkan med naturgas (metan i bägge fallen) – och som en brygga till den förväntade framtida vätgas/bränslecell-epoken – utvecklas till det kanske mest intressanta fordonsbränslet utan klimatpåverkan.

Sedan halvårsskiftet 2004 gäller EU:s biodrivmedeldirektiv som rekommenderar medlemsländerna att öka användningen av förnybara fordonsbränslen till två procent år 2005 och 5,75 procent år 2010. För att uppfylla målet år 2010 krävs bl.a. en ökad användning av biogas för fordon.

Fordonsgasbranschen har, med stöd av beräkningar från Lunds Universitet, satt som mål att användningen av biogas för fordon år 2010 skall vara 1 040 GWh, vilket innebär att biogasen bidrar med ca 1,5 procentenheter till EU-direktivets mål på 5,75 procent. Till detta skall läggas koldioxidreduktionen från en ökad ersättning av bensin med naturgas.

Beräkningarna visar att användningen av biogas för fordon kan uppgå till 3,6 TWh år 2020 och att den totala potentialen för biogasframställning i Sverige är över 14 TWh, under förutsättning att även växande gröda utnyttjas.

Frågan om biogas för fordon kan dock inte betraktas isolerat från användningen av naturgas i fordon, som ersättning för bensin och diesel. Fordonsgas kan bestå av naturgas eller biogas eller en blandning av dessa. Oavsett blandningsförhållande mellan naturgas och biogas har fordonsgasen samma egenskaper. I genomsnitt är 45 procent av fordonsgasen i Sverige biogas.

Genom ”gröngasprincipen” kan biogas erbjudas konsumenterna vid samtliga tankställen för fordonsgas. Principen bygger på att vid tankning av naturgas avräknas och tillförs samma mängd biogas till energisystemet. Principen motsvarar den som gäller för miljömärkt el på elmarknaden.

Priset på fordonsgas är lägre än priset på bensin, vilket innebär att användarna av gashybridfordon har starka incitament att använda fordonsgas istället för bensin. Priset på fordonsgas i konsumentledet är 7,00 kronor per bensinliterekvivalent (FordonsGas Väst, nov 2004).

2004 fanns 46 publika gastankställen i främst södra och västra Sverige, exklusive depåer för tankning av bussar, varav ca tio tillkommit det senaste året. Även i de östra delarna av landet har det byggts tankställen, och nu satsas också på att få igång infrastrukturbyggandet i mellersta och norra Sverige. Många städer introducerar nu biogasdrivna bussar vilket med automatik skapar möjligheten till ett publikt tankställe.

I dagsläget finns 4 625 fordon som använder gas, varav ca 4 000 är personbilar inklusive taxi. I de flesta fall är det kommunerna som gått före genom att välja miljöfordon till den egna fordonsslottan. På senare tid har även privata företag blivit alltmer intresserade av att välja gasfordon, framförallt då som tjänstebilar (förmånsbilar). När dessa bilar sedan säljs som begagnade hamnar de ofta hos privatbils kunder. Eftersom priset på gasen är lägre, och andra förmåner såsom friparkering även gäller för begagnade gasbilar, är detta ett bra sätt att hålla upp andrahandsvärdet på gasbilarna.

På fordonssidan ökar antalet varianter även i Sverige. Detta beror på utvecklingen på den internationella marknaden framförallt i Tyskland. GM, Ford, Daimler Chrysler, VW, PSA-koncernen och Fiat tillverkar och säljer personbilar för fordonsgas i Europa. I hela världen finns 3,3 miljoner fordon för fordonsgas. Fiat Punto är en variant som nu går att köpa i Sverige och som bedöms bli en mycket populär bil inom de kommunala fordonsslottorna. Även Mercedes har lanserat en gasbil.

Målsättning för användning av biogas för fordon

För att uppnå målet på 1 040 GWh fordonsgas år 2010 planerar fordonsgasbranschen att investera i ytterligare 115 tankställen, vilket innebär att det år 2010 kommer att finnas 165 publika tankställen för fordonsgas. Dessutom kommer det att finnas cirka 30 depåer för tankning av bussar och fordonsslottor.

Hur mycket bensin och diesel som biogasen ersätter i varje fordon beror på fordonstyp. Omräknat till personbilsenheter motsvarar målet "1 TWh biogas" 16 000 gasfordon år 2010, varav

1 600 bussar, 625 tunga lastbilar och 14 000 personbilar inklusive taxi.

Det finns goda skäl att anta att varje fordon som kan drivas med fordonsgas ersätter en avsevärd mängd bensin eller diesel. En gasbil kostar mer men har lägre rörlig kostnad och används därför i fordon som körs långt. Fordonsgas kan dessutom användas året runt oavsett temperatur. Dessutom är fordonsgas billigare än bensin och diesel. Därför är ett relativt litet antal gasfordon tillräckligt för att ersätta 1 TWh bensin och diesel med biogas.

Miljöfördelar med fordongas:

- Bidrar till minskat oljeberoende och ger ökad diversifiering på fordonsbränslemarknaden
- Bidrar till lägre koldioxidutsläpp
- Bidrar till bättre luftkvalitet – särskilt i tätorter – genom lägre halter av partiklar, NO_x, reaktiva kolväten, marknära ozon.
- Bidrar till minskat buller i gatumiljön vid användning i bussar
- Har jämfört med andra alternativ goda LCA-värden när det gäller samtliga föroreningar
- Har jämfört med andra alternativ goda utsläppsvärden vid användning i fordon
- Är ett standardiserat bränsle med kända miljöegenskaper
- Biogas produceras lokalt – bidrar till ökad självförsörjning
- Minskat metanläckage i jordbruket
- Minskat behov av konstgödsel
- Bättre utnyttjande av avfall och restprodukter i enlighet med avfallshierarkin. Från 2005 är det förbjudet att deponera organiska restprodukter. Biogasproduktion är därvid ett intressant användningsalternativ.

Andra fördelar:

- Många andra länder satsar på fordonsgas – den finns i princip överallt
- Många biltillverkare tillverkar och säljer gasfordon
- God tillgång på bränsle
- Framställning av biogas kan öka i Sverige

- Konkurrenskraftigt pris till konsument

Regeringen bör främja fordonsgasen genom bl.a. följande:

- Fortsatt skattebefrielse för biogasen och bevarad skattenivå på naturgas som fordonsbränsle.
- Fortsatt möjlighet till KLIMP-stöd för investeringar i produktion, uppgradering och distribution av fordonsgas.
- Stöd till uppbyggnad av ”strategisk infrastruktur”.
- Skattereduktionen för förmånsbilar skall vara likställd mellan gashybridbilar och elhybridbilar; reduktionen bör öka till 40 procent.
- Den statliga miljöbilsdefinitionen skall inte utesluta idag tillgängliga fordon på marknaden som kan använda fordonsgas.
- Klassning av gasdrivna lastbilmotorer i den bästa miljöklassen skall möjliggöras.
- Vägverket underlättar skyltning till tankställen för fordonsgas.
- Miljöbilar undantas från förmånsbeskattnings för parkering betald av arbetsgivaren.

7.6.3 Hållbar körning

Numera vet de flesta bilister att körsättet spelar roll för bränsleförbrukningen. Den som kör en bensindriven bil 2000 mil om året med en medelförbrukning på 0,9 liter per mil, ”tjänar” uppemot fyra tusen kronor om året. Koldioxidutsläppen reduceras med 2,3 kg för varje liter man slipper använda.

Regeringen bör verka för informationskampanjer om sparsamt körsätt till allmänheten respektive obligatorisk utbildning i detta moment i körskolorna.

7.6.4 Kollektivtrafik och konsumentägda bilpooler

Svenska folkets konsumtion av kollektivtrafik, regionalt och lokalt, steg från 1 miljard resor 1993 till 1,1 miljard 2001. En ökning med tio procent eller 100 miljoner flera resor på åtta år.

Mellan regionerna sker 30–40 miljoner kollektivresor per år. När det gäller resor längre än tio mil ser fördelningen av transportslag

ut på följande sätt; procentsiffrorna baseras på antal personkilometer (Källa: Svenska Lokaltrafikföreningen):

Bil	68,3 %
Flyg	12,1 %
Tåg	12,1 %
Buss	6,1 %
Övriga	1,4 %

Kollektivtrafiken bidrar till att minska bilåkandet och därmed utsläppen av koldioxid som påverkar klimatet. Det gäller särskilt de rälsbundna transporterna, eftersom ju tågen i Sverige till nästan hundra procent drivs med el från vatten- och kärnkraft. Under 1990-talet lockades alltfler bilister över till spårbundna alternativ. Pendeltågstrafiken ökade, främst i befolkningstäta områden som Västra Götaland, Skåne, Bergslagen och Stockholmsregionen. Snabbtåget X2000 konkurrerade framgångsrikt med både bil och flyg, främst på linjerna från Stockholm till Göteborg, Malmö, Karlstad och Sundsvall. Mälardalsbanan har blivit en succé liksom Kustpilen mellan Malmö och Karlskrona.

Tågresandet kan komma att öka med uppemot 40 procent till 2010, för att därefter växa marginellt till 2020, allt enligt siffror från SIKKA, Statens Institut för KommunikationsAnalys. Men bil och flyg blir också populärare. Bilen kommer 2010 att svara för 78 procent av persontrafiken, mot 6 procent för tåget. 2020 har förspåranget ökat; 81 procent bil, 5 procent tåg.

För perioden 2004–2015 har riksdagens avsatt 101,5 miljarder kronor för nya spårdragningar, nya lok och vagnar, signalsystem, terminaler och miljöförbättrande åtgärder i hela det statliga järnvägsnätet och i regional tågtrafik.

Långväga busstrafik, främst helgtrafik, har visat sig lönsam. Låga biljettpriser får annars inbitna bilförare att ställa sitt fordon hemma i garaget. Däremot är det betydligt mindre lönsamt att driva busstrafik i många landsbygdsregioner med alltför tunt resandeunderlag. Bussarna är dimensionerade för att transportera stora volymer skolbarn morgon och kväll, men är oftast för stora och bränsleslukande för linjekörningen mitt på dagen.

Kollektivtrafiken i tätorterna spelar också en viktig roll för en god luftmiljö och för att dra ner på koldioxidutsläppen som påverkar klimatet. I praktiken handlar det ju mest om bussar, där alltfler rullar på icke-fossila bränslen, t.ex. i Stockholm (etanol), Göteborg (naturgas) och Linköping (biogas). Spårvägen i Göteborg och Stockholms tunnelbana är avgasfri och används av stora grupper resenärer.

Bilpooler är en variant av kollektivtrafikidén. Hushåll, grupper av enskilda eller företag kan tillsammans bilda en ekonomisk förening och skaffa sig ett antal små och stora fordon. Medlemmarna i poolen bokar, nyttjar och betalar för den tid de använder bilarna. Det visar sig att kostnaden blir lägre, samtidigt som miljöskadorna, t.ex. klimatpåverkan, minimeras genom effektivare utnyttjande och därför att bilstorleken anpassas efter varje särskilt behov. Det finns många bilpooler med tusentals medlemmar i Europa.

Regeringen bör genom gynnsamma skatteregler och stöd till utbildning och marknadsföring stimulera till bl.a. fler konsumentägda bilpooler, och till en samverkan mellan dem och den lokala kollektivtrafiken.

7.6.5 Effektivisera den tunga trafiken

Ökningen av de tunga vägtransporterna (sannolikt med 40 procent till 2010) är en starkt bidragande orsak till att transportsektorn av allt att döma kommer att misslyckas med att uppnå sitt klimatmål 2010.

Effektiviseringen av lastbilsmotorernas bränsleförbrukning sker ej heller i den takt som vore önskvärd. Våra dagliga livsmedel är numera i hög grad mobila och har färdats åtskilliga mil innan de landar på vårt bord.

Följande överslagsberäkning gjordes för Åland av Agenda 21-kontoret i Mariehamn, på basis av uppgifter från Beijerinstitutet: En internationell frukost med kaffe, juice från Florida, ett äpple från Nya Zeeland, svenskt bröd och ost har – räknat på de enskilda komponenterna – i genomsnitt rest 3600 mil, varav hälften med båt. Det innebär en energianvändning på 5,8 kilowattimmar per kg frukost eller ca 5,8 dl oljebaserade bränslen. Den ”lokala” frukosten har färdats cirka 10 långtradarmil och därmed bara förbrukat 1,25 ml bränsle.

Livsmedelstransporterna är en sektor där samhället kan och måste göra rejäla energi- och utsläppsminskningar. De stora matkedjorna har delvis åstadkommit detta, bl.a. med hjälp av modern GPS-teknik. Men i grunden måste transportapparaten effektiviseras och tvingas tillämpa mera av kombinationstrafik väg-tåg-båt, bl.a. genom den miljödifferenterade kilometerskatt inom EU på tunga fordon som nu övervägs.

7.6.6 Gör etablering av externhandel (stormarknader utanför tätorterna) tillståndspliktig

Utvecklingen i flertalet länder i OECD går mot en mera bil-orienterad dagligvaruhandel i form av s.k. externa handelscentra utanför tätorternas stadskärnor (definitionen baseras på en minsta total fastighetsyta av 2000 kvm). F.n. finns i Sverige ca 1 miljon kvm sådan externhandel med dagligvaror. 59 av landets kommuner har planer på etablering av ny externhandel och /eller utökning av befintliga anläggningar; tillskottet beräknas till 40 procent eller ca 340 000 kvm. Drivkraften för detta är främst branschens krav på stordriftsfördelar och ökad lönsamhet.

Utvecklingen är mer eller mindre oacceptabel, från både ekologisk och socialt-kulturell hållbarhetssynpunkt. En studie från Chalmers (Effekter av externbaserad handel, särskilt dagligvaruhandel, på trafikarbete och miljö, Hagson, 2003) visar bl.a. följande:

- Externa handelsetableringar har på kort tid minskat cykling/gående till matbutiken, och lett till en kraftigt ökad bilanvändning med växande energiförbrukning och koldioxidutsläpp som följd. En ökning av utsläppen med 200–1 100 procent anges för de ca 29 procent av befolkningen som på senare år systematiskt bytt från ”närbutik” till extern stormarknad för sina dagligvaruinköp
- Externa handelsetableringar betyder större och färre butiker; förlorarna är dels de ursprungliga stadskärnorna och förortsbutikerna, dels landsbygdshandeln. Glesbygdsverket redovisar att 300 mindre orter förlorade sin sista livsmedelsbutik i perioden 1996–2001. Inte minst icke-bilburna äldre, sjuka och handikappade människor drabbas socialt och ekonomiskt av denna utveckling

Till skillnad från andra nordiska länder har Sverige inte klart reglerat utbyggnaden av extern handel. Norge, Danmark och Finland har en lagstiftning som i princip sätter stopp för etablering av större köpcentra utanför tätorterna; även Frankrike har officiellt en restriktiv hållning.

I Sverige har kommunerna planmonopol enligt PBL, plan- och bygglagen och skulle därför rent teoretiskt kunna besluta om etableringar via tillståndsgivning för markanvändning. Kommunledningarna utsätts dock för starka påtryckningar från lokala handels- och byggintressen och kan därvid även spelas ut mot varandra.

En politik för ekologiskt hållbara transporter – och för att värna en socialt hållbar utveckling i hela landet – bör omfatta bl.a. följande åtgärder:

- Regeringen verkar för att externhandel skall bli tillståndspliktig enligt miljöbalken.
- Regeringen bör, enligt norsk modell, föreslå ett tillfälligt stopp för utvidgad externhandel så att rådrum skapas

7.6.7 Befria storstäderna från trafikinfarkt

Att bygga ut kollektivtrafiken och erbjuda täta turer, komfort och modesta priser på buss, spårvagn och tunnelbana är eftersträvsvärt. Men man måste också, tyvärr, göra det lite dyrare och ”besvärligare” för bilisten i stadskärnorna. Annars rusar utvecklingen vidare mot en ytterligare förvärrad ”trafikinfarkt”, med igenkorkade infarter och citykärnor med dålig framkomlighet och lägre medelhastigheter än vad cyklister och kanske till och med gångtrafikanter kan prestera.

Miljöstyrande avgifter – trängselavgift/framkomlighetsavgift – är en god metod för att lösa detta problem. Idén är, som bekant, att sanera stadskärnor på onödig privatbilism genom ett elektroniskt zonbaserat avgiftssystem. När biltrafiken sålunda tunnas ut ökar framkomligheten för kollektivtrafiken; samma antal bussar kan göra fler och snabbare turer. Buller, avgaser, olyckor, stress och ohälsa minskar medan citykärnans attraktionskraft ökar. Detta gynnar i sin tur handel och turism. Totalt beräknas Stockholm ”tjäna” 4–8 miljarder årligen på att införa miljöstyrningsavgifter (*Källa: Handelskammaren*).

Hur mycket koldioxidutsläppen skulle minska med en miljöstyrningsavgift i våra svenska storstäder finns det inga säkra siffror på; bilköerna skulle dock elimineras om bara 2–3 procent av fordonen försvann. Men vi vet att det är just i sådana här miljöer med tillgång till välfungerande kollektivtrafik – och inte i glesbygden – som man med smarta åtgärder kan och bör kapa ansemliga mängder utsläpp. Avgiften utlöser två goda, samverkande effekter: Den minskar bilkörningen i centrum. Och drar in ansemliga medel till förbättrad kollektivtrafik, som i sin tur lockar över ytterligare bilister till buss och tunnelbana.

7.6.8 Mobilitetskontor ger smartare trafikanter

Alltfler inser att det inte räcker med ny teknik för att lösa trafikens miljöproblem. Vi måste också lära oss sälla bort onödiga transporter och resa på ett mera effektivt sätt vilket kräver förändrade beteenden och attityder.

Många kommuner satsar därför på att ge företag och medborgare så kallat trafikantstöd, ”mobility management”. Somliga har till och med inrättat särskilda ”mobilitetskontor” dit man kan vända sig för att få information om de billigaste och snabbaste förbindelserna med buss, tåg och tunnelbana. Om cykelbanor och bilpooler, miljöfordon och samordnade godstransporter. Om videosammanträden, distansarbete mm

Lund var först ut med mobilitetskontor i Sverige och har blivit en förebild för andra, t.ex. Varberg, Malmö, Kalmar, Karlstad, Gävle och Vetlanda. Lundby Mobility Center på Hisingen i Göteborg öppnades våren 2003. Det ligger i en stadsdel som nu expanderar mycket snabbt och där man, för att undgå trafikinfarkt, snarast måste hitta smarta lösningar.

Regeringen bör främja utvecklingen av sådana lokala trafikantstöd

7.7 Framtidens hållbara transporter

7.7.1 Spårbilssystem

För en hållbar framtid är det mycket angeläget att vi utvecklar och implementerar helt nya transportlösningar. Lösningar som undviker bilismens nackdelar, men bibehåller dess fördelar.

Sådana lösningar kan vara småskaliga, anrops- och automatikstyrda spårbilsystem ("spårtaxi") som går på en bana/spår 5–6 m ovanför marken. Det innebär att behovet av markyta för en viss trafikvolym blir avsevärt lägre än för nuvarande väg- eller järnvägs- trafiksystem. Små, lätta fordon för 3–5 personer möjliggör smäckra, lätta och billiga spårssystem. Automatikstyrda fordon innebär dels att kostnaden för förare bortfaller, dels att man kan köra fordonen med mycket täta tidsmellanrum, ca 2 sekunder. Två passagerare per vagn varannan sekund ger samma kapacitet som ett tåg med 1 800 passagerare varje halvtimme.

Eftersom systemet är förarlöst kan trafik upprätthållas dygnet runt, till glädje för dem som arbetar mycket sent eller börjar arbetet mycket tidigt. Vagnen väntar på resenären i stället för, som idag, att resenären måste vänta på T-banetåget/pendeltåget/bussen. Vagnen går så snart resenären är redo. Ingen tidtabell, ingen eller obetydlig väntetid. Resan går direkt till önskad destination, längs den snabbaste vägen i linjesystemet, utan stopp eller byten. Små, tätt belägna stationer, innebär korta gångavstånd till avresestationen respektive från stationen vid slutdestinationen. För att möjliggöra direkttrafik har stationerna separata stationspår. Vagnarna kan ta bagage, barnvagn eller rullstol. Medelhastigheten "dörr till dörr" i stadsmiljö är 25 km/tim för spårbilsystem; jämför dagens bussar med 13 km/tim och spårvagnar med 17 km/tim.

Tekniken finns – flera projekt på gång

Investeringskostnaden per km bana är tack vare småskaligheten – lätta vagnar med få passagerare per vagn – väsentligt lägre än för spårväg, T-bana eller motorväg. I de förprojekteringar som hittills gjorts av spårbilsystem ligger kostnaderna runt 20–50 procent av kostnaderna för våra nuvarande trafiksystem. Eftersom spårbilsystemen inte har några förare och spärrvakter blir driftkostnaden också betydligt lägre.

All teknik som behövs för att bygga spårbilsystem finns redan. Det finns också ett flertal olika förslag till systemlösningar, bl.a. ett par svenska system – FlyWay och SkyCab. Provbanoer finns på ett par platser i världen; i Cardiff, Storbritannien och i Minneapolis, USA. Spårbilsystem har på senare år projekterats för en rad svenska kommuner, bl.a. Göteborg, Linköping, Gävle, Sigtuna/Arlanda, Umeå.

I Norge finns långt framskridna planer på ett spårbilsystem på Fornebu-området (Oslos f.d. flygplats), där det nu har etablerats industri, framförallt IT-företag (t.ex. projektets initiativtagare Telenor), kontor och bostäder. Norska regeringen skall bidra med 600 miljoner NOK till att realisera detta projekt (FlyBy). Ett stort koreanskt stålföretag, POSCO, ingår i ett konsortium tillsammans med Telenor, Statkraft och Interconsult för att tillsammans utveckla systemlösning och teknologi.

Huddinge kommun deltar tillsammans med Cardiff, Almelo (Holland), Ciampino (Italien) i ett EU-projekt (EDICT) för s.k. PRT-system (Personal Rapid Transit). Huddingedelen av EDICT-projektet, en spårbilbana mellan Skärholmen City och Kungens kurva och Heron City med totalt 12 km spår och 12 stationer, redovisades nyligen vid ett uppmärksammat seminarium. Investeringskostnaden har kalkylerats till 55 Mkr per km bana vilket är en tredjedel av kostnaden för Tvärbanan. Driftkostnaden för spårbilbanan har uppskattats till 0,90–1,00 kr per personkilometer jämfört med SLs driftkostnad 1,47 kr per personkm.

Restiden mellan Skärholmen och Kungens Kurva minskar från 14 till 8 minuter (en minskning med 41 procent) inkl gångtid med spårbilbana. Restiden från Stockholms City till Kungens Kurva kan minskas med 26 procent från 65 till 46 minuter (inkl. gång- och väntetider).

Spårbilprojekt har under många år studerats eller projekteras f.n. i ett stort antal städer i olika delar av världen. Men de handlar hittills bara om lokala trafiknät, typ Huddinge eller Fornebu. Det har uppskattats att enbart i Sverige har satsningarna på sådana projekt de senaste 20 åren kostat 200 miljoner kr, varav en stor del är kommunala skattemedel.

En av anledningarna till att etablering av spårbilsystem inte lyckats ännu är att det i de flesta fallen är enskilda innovatörer eller entreprenörer som tagit kontakt med en kommun. Ingen av parterna har haft tillräckliga resurser och uthållighet att genomföra ett pionjärprojekt.

”Spårbilnät”

På samma sätt som järnvägen för ca 150 år sedan började med lokala banor för att sedan successivt knyts ihop till ett landsomfattande järnvägsnät kan man förutse att initialt lokala spårbilnät

med tiden kommer att knytas ihop till landsomfattande spårbinät. Man kan tänka sig stamlinjer av typen "Götalandsbanan" Stockholm-Göteborg söder om Vättern, som kan gå den genaste vägen genom skogarna och över bergen, utan behov av dyra tunnlar. Reshastigheten på en sådan fjärrbana kan bli omkring 200 km/tim, då med sammanhållna fordonståg. Restiden Stockholm-Göteborg bedöms bli mindre än 2 timmar 45 minuter. Hastigheterna i de lokala och regionala näten blir dock lägre, 40 km/tim respektive 70 km/tim.

Som ovan nämnts finns det redan ett flertal olika förslag till systemlösningar.

I flera av dem går vagnarna ovanpå spåret (balken). Men det finns också lösningar med vagnarna hängande under spåret. I ett danskt förslag ser vagnen ut som en personbil, som kan köras på väg eller på spår. Man kan då själv äga bilen. Spårbiltekniken kan även användas för godstransporter, "spårlastbilar", varvid banan naturligtvis måste dimensioneras för att kunna bära betydligt större laster än spårbilar för persontransporter.

Det är därför ytterst viktigt att man från början beaktar behovet av standardisering av spårbilssystemen. Vi måste lära av erfarenheterna från utbyggnaden av järnvägsnätet för 100–150 år sedan för att undvika kostsamma misstag som t.ex. olika spårvidder.

Ett annat exempel i nutid är de problem som uppstod när järnvägen skulle dras över Öresundsbron; olika elsystem, skilda signalsystem och perrongnivåer för de danska tågen jämfört med de svenska.

De av riksdagen beslutade investeringarna och underhållsåtgärderna i traditionella järnvägs- och vägsystem uppgår under ett decennium till över 300 miljarder kr. Åtminstone några av dessa miljarder borde användas till börja projektera och bygga framtida transportsystem som reducerar eller eliminerar alla de problem som dagens transportsystem för med sig.

Vi står inför en utveckling som borde passa väl för svensk industri. Sverige har internationellt sätt mycket goda förutsättningar inom de kompetensområden som krävs för innovativa kollektivtransportsystem:

- Fordonstillverkning
- Tele- och mobilkommunikation
- Automatisering och styrsystem
- Trafikanalys och -planering

Om vi inte själva driver utvecklingen blir vi hänvisade till att importera de system som nu utvecklas i andra länder. Goda idéer går inte i längden att hejda. Frågan är inte om, utan var och när de första innovativa transportsystemen sätts i drift. Sedan kommer vi att undra varför ingen gjorde det tidigare.

Regeringen bör utreda frågan om spårbilsystem i Sverige, och investera i ett modellprojekt, för utvärdering och eventuell vidareutveckling i större skala.

7.7.2 Vätgasbilen

För närvarande finns det ca 500 miljoner bilar i världen. Men antalet ökar snabbt; med samma biltäthet som USA skulle enbart Kina ha drygt 900 miljoner fordon. Om sextio, sjuttio år är antalet bilar på klotet kanske uppe i 1,8 miljarder. Med dagens teknik skulle det leda till mycket stora koldioxidutsläpp och en påtagligt ökad global uppvärmning.

De flesta hoppas därför på ett kommersiellt genombrott för den så kallade bränslecellen. Det är något helt annat än en förbränningsmotor och fungerar ”som ett batteri som inte mattas av så länge bränsletillförsel pågår”. Bränslecellen – som drivs med vätgas eller vätebärare som metanol, etanol, naturgas eller bensin – har inga rörliga delar, är tystgående och mycket ren (släpper bara ifrån sig vattenånga).

Bränslecellen är också en synnerligen effektiv kraftkälla, med en verkningsgrad på 60 procent eller mer. En personbil kan köra cirka 35 mil på 50 liter flytande väte, motsvarande tolv liter bensin. Många bilföretag har visat upp prototyper och testbilar, t.ex. General Motors (GM), Toyota, Peugeot, Fiat, Honda, Mitsubishi, Volkswagen, BMW. Ford, GM, DaimlerChrysler och Toyota.

Åtskilliga problem återstår dock att lösa innan den nya tekniken kan göra sitt förväntade segertåg, t.ex. lagringen av vätgasbränslet; här laborerar man med gas i trycktankar, nedkyld gas, gas i metallhydrider, som metanol eller kanske borax, ett mineral som kan utvinnas ur uttorkade saltsjöar.

En annan knäckfråga handlar om hur vätgasbränslet självt skall kunna produceras i tillräckligt stor mängd utan att man använder fossila bränslen och därigenom indirekt bidrar till ökade koldioxidutsläpp. Är det miljömässigt acceptabelt att göra så kallad elektro-

lys av vatten, med el från kärnkraftreaktorer? Eller skall vi sätta vår tillit till el från solceller?

Ett tredje problem handlar om platina, ädelmetallen som tjänstgör som katalysator och driver på processen i bränslecellen. Vissa bedömare anser att det kan bli brist på platina redan strax efter 2030, medan andra menar att alternativ har hunnit utvecklas innan dess. Avgörande är förstås också hur priset för den nya tekniken kommer att utvecklas.

Kanske får vi vänta på bränslecellbilarna ännu tio år. Troligen kommer de inledningsvis att finnas i städernas armador av taxibilar, bussar och utryckningsfordon, där man enklare kan lösa tillgängligheten på mackar med rätt bränsle. I Sverige finns ett litet antal vätgasbussar i drift.

Regeringen bör förstärka stödet till svensk bränslecellforskning samt praktiska projekt som initierats, t.ex. inom ramen för Energiteknikcentrum i Ale kommun.

8 Tillväxt, hållbar välfärd, livstillfredsställelse

8.1 Mina förslag i korthet

- Regeringen bör initiera, stärka och tillgodogöra sig synpunkterna från en bred offentlig debatt om sambanden mellan global rättvisa, svensk ekonomisk tillväxt, hållbar utveckling och en djupare livstillfredsställelse
- Regeringen bör uppmärksamma, stödja samt sprida erfarenheter av den verksamhet som utvecklas inom ramen för regionala och lokala modellprojekt av det slag som pågår i t ex landstinget Dalarna och Uddevalla kommun, och som syftar till att skapa en långsiktigt hållbar utveckling utifrån ett brett miljö-, kultur- och hälsofrämjande perspektiv

8.2 Djupare välfärd

Under de senaste femtio åren har konsumtionen enligt gängse mått tredubblats. I första hand kan det tillskrivas teknikutvecklingen, i bred mening. Dessutom beror det på ett ökat utnyttjande av energi och andra naturresurser – vi använder fler “energislavar” för att höja vår levnadsstandard – och en globalisering av ekonomin som utnyttjar låglönearbete.

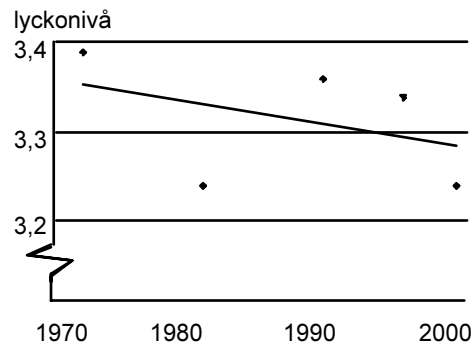
Inom ramen för denna tredubbling har konsumtionen ändrat innehåll och inriktning eftersom förutsättningarna skiftat. Materiell konsumtion har gynnats av relativt sett sjunkande priser medan person-till-person-tjänster blivit dyrare. Därigenom har social konsumtion – vård, omsorg och skola – missgynnats eftersom skattenivån och därmed de tillgängliga resurserna inte hållit jämna steg med behoven. Denna ändrade inriktning har också ökat naturresursförbrukningen. Mätetalen för konsumtionen är osäkra eftersom dess innehåll skiftat karaktär. Även vardagslivets förändrade vanor

och skiftande fördelning mellan inköp och eget arbete påverkar det som registreras som konsumtion.

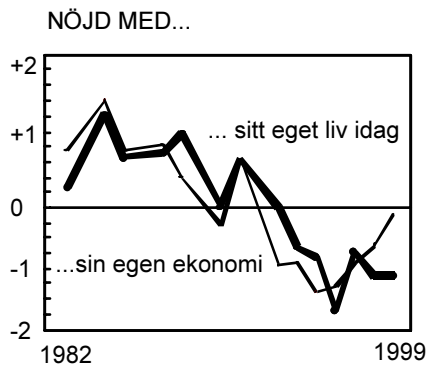
8.2.1 Sjunkande livstillfredsställelse

Ett växande konsumtionsutrymme betyder framsteg i form av bättre möjligheter att tillgodose behov och önskningar. Docent Christer Sanne vid KTH, Kungl Tekniska Högskolan i Stockholm, lyfter emellertid fram studier som visar att det trots ökad konsumtionsvolym finns en stark individuell besvikelse, rentav ett missnöje med utvecklingen, åtminstone under de senaste tjugo, trettio åren.

Figur 8:1. Rapporterad genomsnittlig lyckonivå från fem studier i Sverige 1972–2000

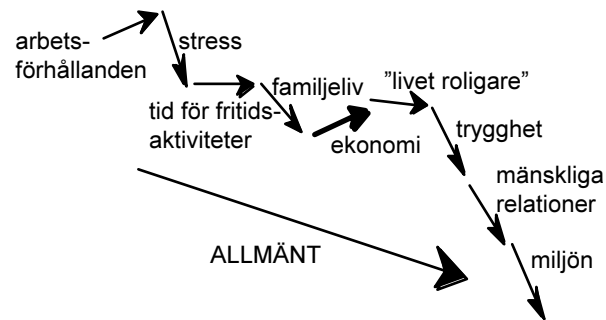

Figur 8:2. Livstillfredsställelse i Sverige 1982–1999. Efter FSI, Forskningsgruppen för Samhälls- och informationsstudier

En sammanställning av “lyckostudier” för Sverige från 1972 till idag – var man anser sig stå på en 4-gradig lyckoskala – visar en svagt fallande trend, se figur 8:1. En annan serie undersökningar om livskvalitet bygger på ett frågebatteri med ett tiotal livsområden, och en helhetsbedömning, se fig 8:2. Även här är tendensen negativ; den sammanfaller även med uppfattningen om den egna ekonomin utom under de senaste åren. Båda dessa trender (och särskilt den senare) kan naturligtvis förklaras som ett utslag av växande anspråk eftersom de ekonomiska resurserna har ökat avsevärt; de är dock mer snedfördelade idag vilket kan vara ett skäl till missnöje (se vidare nedan).

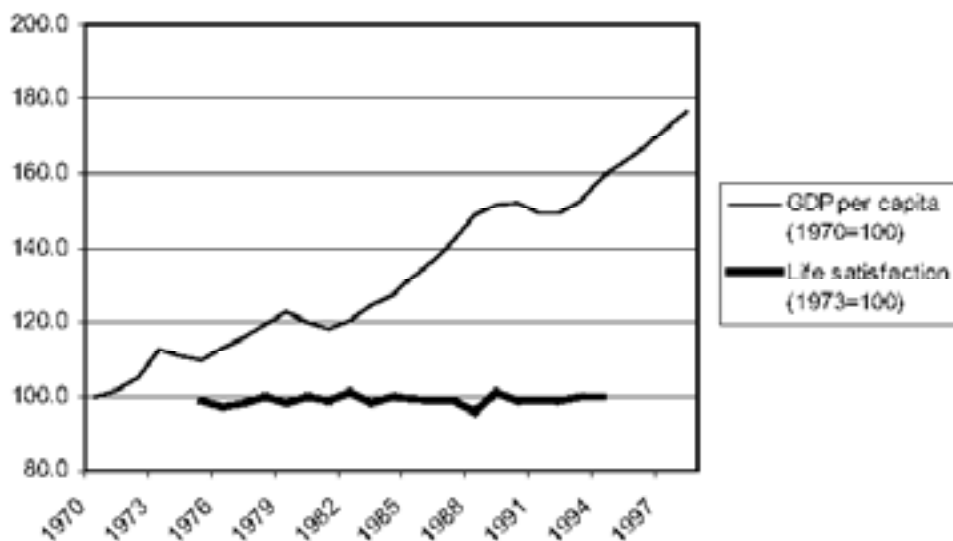
Figur 8:3. Så har livet förändrats på 30 år (1965–1995) Tolkning av ett opublicerat enkätmaterial från TEMO

En tredje undersökning – om hur människor bedömer att livet förändrats de senaste trettio åren – visar att man ser positivt på utvecklingen i några avseenden, däribland ekonomin, men negativt i de flesta andra, se figur 8:3. En sammanfattande åsikt är att utvecklingen varit negativ.

Detta hänför sig till den allmänna samhällsutvecklingen. En mer specifik fråga är om konsumtionsökningen – eller den ekonomiska tillväxten – leder till en ökad tillfredsställelse med livet. Här är resultatet av en brittisk studie:

Figur 8:4. Förändring i BNP och tillfredsställelse med livet i Storbritannien (Donovan and Halpern, 2002) Diagrammet visar att BNP stigit kraftigt sedan 1970-talet medan tillfredsställelsenivån envist ligger kvar på samma nivå.

Välfärdsmätningar – som utgår från objektiva mått på individers levnadsförhållanden – visade på tydliga och ganska samfälliga förbättringar fram till ungefär 1975. Trenderna därefter pekar däremot åt olika håll. Kopplingen mellan å ena sidan konsumtion och å andra sidan livstillfredsställelse och välfärdsindikatorer förefaller kort sagt att vara ganska svag i samhällen av vår typ. Det finns tecken på att många människor känner sig främmande för fenomen som hyperkonsumtion och tempot i vardagslivet: sjukskrivningar och kulturella uttryck för missanpassning och protester.

Detta är viktiga frågor för politiken, värda att begrunda och med direkt anknytning till ämnet för denna utredning om hållbar konsumtion och den höga förbrukningen av naturresurser. Problemställningarna kan och bör kopplas till varandra.

8.2.2 Moralisk och politisk utmaning

Att reflektera över hur man ska kunna dämpa konsumtionen och/eller delvis förändra dess innehåll är såväl en intellektuell som moralisk och politisk utmaning.

Forskning, både kring konsumenters beteende och om ekonomins och politikens sätt att fungera, ger många ledtrådar till hur det borde vara möjligt att påverka konsumtionen i en mer hållbar riktning.

Samtidigt leder sådana analyser till svåra avvägningar. Många forskningsrapporter har konsumenten som centralfigur; hennes beslut betraktas som avgörande och därför fokuseras hennes tankar, hur hon påverkas, hennes villkor och situation etc. Det finns lika goda skäl att studera vad som finns runt henne: vad som formar hennes villkor, vad som påverkar hennes beslut etc. Sådana studier av samhället, av ekonomi och kultur ger en bredare bild. Genom att gå uppströms från konsumentens köpbeslut kan man också hamna i kontroversiella frågor som utmanar vårt tänkande om samhället, bl.a. om vad som bör betraktas som verkliga och långsiktigt hållbara framsteg.

En sådan utmaning är att vi sällan använder ökad effektivitet för att t.ex. spara tid eller andra insatser utan i stället ökar volymen. I internationell hållbarhetslitteratur spelar man ofta ut *efficiency* mot *sufficiency* eller "tillräcklighet". Tanken är att det förra måste åtföljas av det andra. Tillräcklighet innebär en acceptans av gränser; att begränsa sina anspråk och låta sig nöja. Detta kräver reflektion och sannolikt också ifrågasättande av de egna vanorna. Idag styrs detta dock snarare av sociala normer, och en kritisk fråga är vad som i sin tur styr dem. Vad kan och bör det civila samhället eller samhället/staten sätta upp mot den kommersiella marknadsföringen?

Som det nu är fortsätter resursförbrukningen att öka. Men tanken att konsumtionsvolymen skulle trefaldigas en gång till (dvs. en niodubbling sedan 1950!) de kommande femtio åren måste betraktas som omöjlig. Tredubblingen indikerar däremot hur stor förändringspotentialen kan vara. Men för att kreativiteten ska leda i en hållbar riktning krävs en samhällelig styrning. Att utveckla teknik är kanske t.o.m. ett mindre problem än att utveckla rätt teknik genom en samhällelig förståelse och en politisk struktur som styr i *rätt* riktning.

Ett vanligt argument i den politiska debatten är att konsumtionen behöver öka för att "rädda jobben". Även om denna föreställning

fortfarande lever stark kan man möjligen ana en insikt om att detta argument inte är gångbart för evigt. En brittisk rapporten om källorna till livstillfredsställelse (Donovan and Halpern, 2002) behandlar också frågan om och hur staten kan agera för att främja ”lyckan”. Eftersom studien härstammar från premiärministerns kansli är det intressant att den uppvisar en så skeptisk inställning till ökad konsumtion, och att det bland förslagen finns idéer om att skapa en bättre balans mellan arbete och fritid, dvs. att minska arbetstiden.

Detta rimmar också väl med vanliga antaganden om att ett gott liv har andra sidor än materiell konsumtion. Många av dem är – som rapporten också säger – beroende av att samhällets organisation kan ge hälsa, trygghet och social förankring. Det är inte orimligt att tro att människor idag skulle uppskatta mer av de missgynnade persontjänsterna snarare än ökad materiell konsumtion.

8.2.3 Måste cykeln välta?

Dessa resonemang gränsar till den känsliga frågan om tillväxtens betydelse. Ekonomisk tillväxt är ju förändringen i bruttonationalprodukt. Den registrerar såväl privat som social konsumtion. Det vore alltså fullt möjligt att genom utbyggnad av vård, skola och omsorg skapa tillväxt, på samma sätt som vid en expansion av t.ex. industrin. Det är inte så att den privata konsumtionen måste öka för att det ska bli resurser till den sociala. Den tanken utgår snarare från ett annat, underförstått villkor, nämligen att det finns gränser för hur stor *andel* av samhällets resurser som kan gå till sektorer som vård, skola och omsorg som ju i huvudsak är offentligt finansierade. Dessa sektorer drabbas av det s.k. tjänstedilemmat – att person-till-person-tjänster tenderar att öka i pris relativt materiell konsumtion. Därför kräver redan ett upprätthållande av det vi kan kalla ”vård-eller-Volvo-balansen” ett successivt växande skatteuttag eller alternativ finansiering. Det kan vara problematiskt ur politiskt perspektiv men bottnar inte i någon ekonomisk ”lag”.

Det finns även farhågor om att social konsumtion, p.g.a. vad som uppfattas som lägre produktivitet, skulle bromsa eller stoppa den ekonomiska tillväxten. Man har talat om ”cykelekonomin” som en bild av att ekonomin måste ”gå framåt”, dvs. växa för att inte kollapsa (”hjulen måste snurra för att cykeln inte skall välta”).

Statistik från 1990-talet visar dock att många länder haft ”negativ tillväxt” men att detta inte resulterat i några sammanbrott. Förutom olika produktivitet beror tillväxten i hög grad på omfattningen av investeringarna. Om man skulle komma till en dämpning av konsumtionen borde det rimligen också leda till minskade investeringar. Satsade man samtidigt mer på social konsumtion – där bidraget till bruttonationalprodukten beräknas utifrån kostnaderna, dvs. till stor del lönerna – så skulle det även kunna ge ett mindre bidrag till BNP än privat konsumtion hade gjort (såvida man inte kunde lyckades höja lönerna till vård- och skolfolket!).

Om dessa två effekter skulle leda till en dämpning av tillväxten så är det naturligtvis viktigt att vara medveten om att den beror på *önskade* förändringar i samhället, inte på ett misslyckande. Att använda tillväxten som mått på framsteg i den riktning man valt skulle vara missvisande.¹

8.3 Hållbar utveckling – med större känsla av sammanhang

8.3.1 Medicin för det hållbara samhället

När hälso- och sjukvårdens roll i det hållbara samhället diskuteras gäller det oftast hur den skall minimera sin egen miljöpåverkan i användningen av kemikalier, egna transporter, förbrukning av energi i de egna fastigheterna m.m. En annan koppling mellan hälso- och sjukvårdens verksamhet och särskilt miljöfrågorna handlar om de negativa hälsoeffekter man kan se eller befara uppstå p.g.a. olika miljöfaktorer såsom luftföroreningar, buller, föroreningar i livsmedel m.m.

Båda dessa områden – internt miljöansvar och miljömedicin – är viktiga och har en tämligen självklar ställning som delar i hälso- och sjukvårdens ansvar.

Men det finns också ett annat snabbt växande kunskapsfält. Det handlar dels om olika riskfaktorer för hälsan, men dels också om en ökad förståelse för faktorer som främjar hälsa. Frågan Vad är en människa? är inte bara filosofisk-etisk utan kan också allt mer besvaras med hjälp av det vetenskapliga arbete som berör människans djupare natur och behov. Här ligger stora utmaningar

---

¹ En grundligare behandling av detta – som vore välkommen – skulle också behöva omfatta fördomsfria studier av kopplingen mellan produktionens inriktning och förmågan till förnyande teknik och internationell konkurrensförmåga m.m.

för hälso- och sjukvården i att sprida denna kunskap i de egna leden och finna metoder att arbeta med denna typ av kunskap på ett effektivt sett i det enskilda mötet med patienter men också gentemot befolkningen och beslutsfattare. Ibland kallas detta synsätt för ett "salutogent perspektiv".

8.3.2 Helhet och hälsa

Råd och information om vad man bör göra för att skydda miljön eller på andra sätt öka samhällets hållbarhet tenderar ofta att framstå som ryckta från sina sammanhang. Rekommenderade aktiviteter kan kännas futtiga och meningslösa att som enskild individ försöka sig på. Många vittnar om känslan av "att det spelar väl ingen roll vad jag gör". Andra försöker anstränga sig att "vara duktiga" men även då ofta med en bristande känsla för sammanhanget. Massmedial fragmentering av stora och komplicerade frågor skapar förvirring och tar udden av förändringsviljan och riskerar att föra stora delar av befolkningen bort från vad som skulle vara en väg till det hållbara samhället.

Frågan om samhällets hållbarhet tenderar dessutom att vara ett projekt för specialister och idealister medan stora delar av befolkningen uppfattar den som svår, omöjlig och något som man till slut vänder sig bort ifrån, i den känsla av vanmakt som lätt infinner sig när de till synes oöverstigliga problemen betraktas.

Detta är olyckligt. Hållbar utveckling och hållbar konsumtion är frågor som till sin natur är direkta angelägenheter för var och en av oss vare sig vi vill det eller ej. En viktig uppgift är således att göra frågan om samhällets hållbarhet tillgänglig för den breda allmänheten utan att den framstår som ett projekt för de duktiga eller något som skrämmer människor från att delta i.

I arbetet för det hållbara samhället behövs olika sätt att närma sig frågorna i kontakten med allmänheten. Helt avgörande för att nå framgång är att stora delar av befolkningen uppfattar frågan om det hållbara samhället som *begriplig*, *hanterbar* och *meningsfull* dvs. när en starkare känsla av sammanhang. En sådan är i sig själv hälsofrämjande.

- **Begriplighet**

Motverka fragmentisering och underlätta orienteringen i informations-samhället. Öka förståelsen för sambanden mellan livsstil, hälsa och hållbarhet

- **Hanterbarhet**

Inse de nära valmöjligheter som finns i vardagen. Öka förståelsen för vad som är de primära, verkligt grundläggande villkoren för hälsa och hållbarhet.

- **Meningsfullhet**

Motverka känslan av vanmakt. Öka förståelsen för att det som har betydelse för din hälsa också har en betydelse för samhällets hållbarhet.

Mot en sådan bakgrund pågår i landstinget Dalarna projektet ”Sju landmärken för hälsa och hållbarhet”, i syfte att kommunicera frågan om hållbar utveckling på ett sätt som ger en starkare känsla av sammanhang hos hälso- och sjukvårdspersonal, folkhälsoaktörer och patienter men också i annan offentlig verksamhet och i företag.

De sju landmärkena handlar om grundläggande behov hos människan. Man stannar alltså inte vid problemen – droganvändning, bristande jämställdhet, överkonsumtion, miljöförstöring – utan utgår positivt från hälsan som bas för ett hållbart samhälle:

1. Använd kroppen mer i vardagen.
2. Använd mer frukt och grönsaker i kosten.
3. Skapa plats för mänskliga möten.
4. Skapa plats för föräldraskapet.
5. Balansera stressen.
6. Närhet till naturen.
7. Närhet till kulturen.

Verksamheten i Dalarna har vissa likheter med det unika modell-bygge med salutogent helhets- och hållbarhetsperspektiv som nu arbetas fram inom ramen för det så kallade Uppdrag Uddevalla-projektet, i samverkan mellan Fyrbodalinstitutet, näringsliv, kommun, sjuk- och hälsovård och frivilligorganisationerna.

8.4 "Lagom-Sverige" – en nygammal debatt

8.4.1 Ursprunget

Våren 1975 skrev Lars Ingelstam och Göran Bäckstrand, båda knutna till Sekretariatet för framtidsstudier, en uppsats på beställning av Dag Hammarskjöldstiftelsen. Den publicerades på sommaren under rubriken *How much is enough*, och i svensk översättning som *Hur mycket är lagom?* (1976). Den hade som kärna ett antal synnerligen konkreta förslag till förändrad konsumtion i Sverige, och skapade en livlig debatt, som det i dag känns angeläget att återkomma till. I detta avsnitt skall jag därför påminna om huvuddragen i uppsatsen och ge något av den bakgrund mot vilken den skrevs och debatterades i mitten av 1970-talet.

Den debatt som skapades är fortfarande av intresse, inte minst för att den avslöjar åtskilligt om vilka motiv som upplevs som relevanta för att behålla – eller ändra på – våra livsstilar. Jag avslutar med några reflexioner om hur motsvarande problem ser ut i dag, då behovet av *hållbar utveckling*, nationellt och globalt, står i centrum, jämfört med den mer ekonomiska tonvikt ("en ny ekonomisk världsordning") som dominerade under några år under 1970-talet. Egentligen är nog skillnaden inte så stor, men några av kontrasterna tycks mig lärorika.

8.4.2 Förslagen

Bäckstrand/Ingelstams konkreta förslag koncentrerades till fem punkter, som här redovisas tillsammans med kortfattade motiveringar.

1 *Ett tak för köttkonsumtion*

För att producera 1 kg (nöt)kött krävs 7 kg spannmål. Konsumtionen är (1974) 58,4 kg kött. En begränsning till c:a 40 kg per person och år borde införas. Hellre via kvotering/ransonering än via höjda skatter eller accis.

2 *Ett tak för oljekonsumtionen*

Nivån 3,5 ton olja per person gällde kring 1975. Borde stabiliseras och sedan gradvis sänkas. Motivet världsekonomiskt och utrikespolitiskt.

3 *Mer ekonomiskt utnyttjande av byggnader*

Medelnivån 1975 var 135 m³ uppvärmd volym, eller 40 m² golvyta, per invånare. Av detta är två tredjedelar bostadsyta. Mängder av lokaler utnyttjas endast under korta tider. Hindra underutnyttjande av bostäder, samt utnyttja kommunala och kommersiella lokaler bättre (mer flexibelt).

4 *Hållbarare varor*

Lagstadgad hållbarhet för vissa varor. Kvalitetsbesiktning (ex bilar, besiktningen ökade livslängden med minst två år). Totalt produktansvar från tillverkning till skrotning (kretslopp). Vissa basvaror garanteras av samhället (jfr blåvita).

5 *Inga privatägda bilar*

Bilismen är flexibel och en del av det moderna samhällets uppbyggnad. Men privat bilägande har nackdelar: lågt utnyttjande, omöjligt att välja alternativ (sänkta kostnader), samhällsplaneringen ställs i den ena tvångssituationen efter den andra. Hyrbilar (bilpooler) i kombination med flexibla och billiga kollektiva färdmedel är överlägset; bl.a. energiekonomiskt.

8.4.3 Sammanhanget

Hela upplägget till Ett lagom Sverige måste ses mot bakgrund av den internationella situationen och debatten om världens tillstånd. Under 1960-talet ägde en enorm avkolonisering rum i Afrika och Asien. En rad fattiga länder uppträdde nu som egna aktörer i det ekonomiska livet, men fick också en politisk röst, framför allt i FN. Mönstren från kolonialtiden bestod: man exporterade råvaror och importerade industritillverkade produkter. De fattiga länderna ställde gång på gång krav på bättre villkor. Men de var splittrade och förhandlingsstyrkan svag. Oljekrisen innebar här en förändring. Länderna inom OPEC blev en avgörande maktfaktor. De slog följe med fattigare u-länder i den s.k. 77-gruppen. 1973–74 innebar diplomatiska framgångar, och den historiskt viktiga (men icke-bindande) Declaration on the Establishment of a New International Economic Order (NIEO) i FN i maj 1974. Huvudpunkterna i denna var:

- varje stats suveränitet över sina naturresurser och sin ekonomi, innefattande rätten till nationalisering
- kontroll av transnationella företag
- rättvisa prisrelationer mellan råvaror och andra u-landsprodukter och sådan utrustning som u-länderna producerar
- ökat bistånd, fritt från politiska och militära bindningar
- en gynnad och skyddad ställning för u-länderna på så många områden av det ekonomiska samarbetet som möjligt
- hejdande i alla stater med slöseriet med naturresurser, inklusive livsmedel
- underlättande av samarbete mellan u-länder, bland annat i producentfrågor.

Detta krav, på en ny ekonomisk världsordning, togs på stort allvar inte minst i Sverige. Man kan notera en mängd officiella uttalanden med innebörden att sådana förändringar låg i vårt eget långsiktiga intresse, inte minst av omsorg om världsfreden. ”Så länge orättvisa, utsugning och misär råder för mänsklighetens majoritet kan ingen framtid i fred och frihet skönjas” (Sveriges utrikesminister Sten Andersson i FN:s generalförsamling, september 1975).

Den svenska Hammarskjöldstiftelsen, lokaliserad i Uppsala, kan ses som del i ett tredje system (vid sidan av politik och näringsliv), innefattande internationella folkrörelser, och inte minst oberoende intellektuella med bra kontakter.

Man ville understödja det som var på gång men också lägga andra perspektiv: de ensidigt utvecklingsekonomiska hade fått dominera för mycket. Mot den bakgrunden lanserades begreppet *En annan utveckling, Another development*. Avsikten var att bryta upp vane-tänkande, samtidigt som rättvisefrågan förblev central. Beställningen från Hammarskjöldstiftelsen var: Skriv något om behovet av En annan utveckling i Sverige, mot bakgrund av NIEO. Vad kunde, i detta perspektiv, vara en rimlig strategi för framtiden för vårt lilla rika och relativt välskötta land?

Författarna menar själva att de spetsade till den första frågan så här: Vad skulle i god tid kunna göras för att de omställningar som behövdes för en NIEO skulle bli smidiga och gradvisa, och inte blockeras av en ilsken folkopinion ställd inför kravet att ”avstå”? Framför allt valde de att undersöka vilka kombinations fördelar det kunde finnas: utvecklingar som *både* harmoniserade med den tänkta internationella ekonomin, *och* som kunde rikta svensk livsstil i en bra riktning. Det gällde att leta efter plussummespel, inte

”uppoffringar”. (Det bör noteras att miljöfrågor, nationella eller internationella, spelade en ganska marginell roll i rapporten. Tonvikten låg på ekonomi och materiella förutsättningar för livsstilen.)

8.4.4 Debatten

Debatten omedelbart efter publicering blev minst sagt häftig. Till viss del kan den förklaras av en viss nyhetstorka i mitten av juli månad; rapporten slogs upp stort i samtliga nyhetsmedia. Till en annan del kan den förstås så att författarna kunde framställas som statsministerns rådgivare. Detta torde visserligen vara en betydande överdrift, men Sekretariatet hade dock inrättats som en enhet knuten till Statsrådsberedningen. Författarna och det arbete som de ”normalt” bedrev hade otvivelaktigt raka rör till statsministern, övriga ledamöter av regeringen och till regeringskansliet. Detta föranledde bland andra dåvarande kommunikationsministern Bengt Norling att i ett ilsket uttalande (tacksamt citerat i kvällspressen) föreslå att rapporten skulle kastas direkt i papperskorgen. Åtskilliga ledarskribenter, kåsörer och kolumnister hängde på.

Ett tema som under denna period återkom i olika varianter var ”hur skall världen bli rikare av att vi blir fattigare?” Svenska Dagbladet kallade författarna ”kokett pretentiösa och självgoda framtidsdrömmare”, Göteborgs-Posten ojade sig över att ”de s.k. framtidsforskarna” utmanade löjet. Det fanns dock andra röster. Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning uppskattade tendensen: ”de drar undan en gardin och släpper in något av den globala verklighetens råkalla ljus i det svenska folkhemmet... Den är först och främst en väckarklocka. Skall vi dänga den i golvet med en svordom och dra täcket över huvudet? Eller...?”

Sedan de första häftiga reaktionerna lagt sig visade sig denna relativt konkreta skiss till en annan utveckling ganska användbar som övningsmaterial för diskussioner om energi, global solidaritet och livsstilar i Sverige. Den kom att under bortåt fem år spela en roll som samtalsstartare och underlag i en lång rad sammanhang: från den SIDA närstående Föreningen för utvecklingsfrågor över Kyrkornas u-vecka till mängder av lokala studiecirklar, u-landsgrupper och partiföreningar. Sekretariatet för framtidsstudier distribuerade texten i många tiotusental exemplar och den trycktes om på många ställen i folkrörelse-Sverige.

Det utkristalliserades under denna tid – bland dem som över huvud taget brydde sig om frågorna – ett antal hållningar, som med en viss förenkling kan koncentreras i två huvudspår. (En analys av den tidiga debatten utfördes av pedagogikdocenten Stig Lindholm och en medarbetare: se Allard och Lindholm 1976)

Det ena hållningen innebär att i man stort sett accepterar tendensen i *Hur mycket är lagom?* Den dominerande bakgrundsfaktorn är en ny global ekonomisk ordning, detta i viss motsats till utjämning genom bistånd (se nedan). Denna får konsekvenser även för de rika länderna. Nationellt är det inte önskvärt eller möjligt att vi fortsätter med en volymtillväxt i energi och andra resurser. En sådan är inte heller nödvändig för att vi skall få det bättre. Tvärtom skulle en återhållsamhet kunna visa på nya gemenskapsvärden, och rikta uppmärksamheten på kvalitet snarare än kvantitet. Internationellt borde en utjämning komma till stånd, och en sådan är inte möjlig om inte de rika länderna, som konsumerar en oproportionerlig del av globala energiresurser, mark, vatten, mineraler osv., ändrar sin inriktning ganska radikalt.

Mot detta resonemang ställdes gärna ”biståndstanken” som bland annat innebär att utjämning inom givna resurser var onödig. Genom fortsatt tillväxt skulle alla, även världens fattiga länder och världsdelar, kunna få det bättre. Denna tankegång kopplades, i den seriösare delen av debatten, konkret till biståndet (bilateralt och multilateralt). Vi borde, menade man, ha en egen stark och växande ekonomi. En sådan är en förutsättning för att vi och andra rika länder skall kunna bidra med det bistånd som kan hjälpa fattiga länder att utvecklas materiellt. Vad de som drev denna linje gärna förbisåg var att bistånd, som ju byggdes upp successivt under 60-talet, ”bara kan utgöra en liten del av ett förnuftigt internationellt utjämningsprogram” (Gunnar Myrdal). Biståndet är viktigt, men hade (och har kanske även senare) i svensk debatt tillmätts en något överdriven betydelse. Vad som hade hänt under 1970-talets första år är att u-länderna, delvis under intryck av oljeländernas framgångar, hade ställt en lång rad krav gällande flera av de faktorer som bestämmer deras ekonomiska förhållanden (se ovan).

Många, även de som kände sympati för grundtanken om ett ”lagom Sverige”, bekymrade sig dock för de planekonomiska eller byråkratiska inslagen i de fem förslagen. Dessa blev ofta huvudinvändningen från förslagets kritiker. Skulle ”staten” verkligen få ingripa i enskildas liv – som biffen och bilen – och föreskriva vad som är en rimlig och solidarisk livsstil?

Det fanns alltså skarpt skilda uppfattningar om vilken som var rätt väg att gå, både vad gällde konsumtion och livsstilar i Sverige (återhållsamhet eller tillväxt), och hur en rättfärdig internationell ordning skulle se ut (omfördelning genom handel och konsumtionsmönster, eller omfördelning genom bistånd). Men det är ändå värt att påpeka att *dagordningen* för samtalet var i stora drag gemensamt accepterad. Det var "rätt" att diskutera hur våra livsstilar, konsumtion och energiförbrukning hängde samman med fattigdomen och den ekonomiska ordningen i världen. Det var rimligt att fråga om en fortsatt konsumtionsspiral leder till ett nyttigare och bättre liv. Det föreföll också naturligt för alla – oavsett om man anslöt sig till den första eller andra problemuppfattningen – att se energin (i sina olika former) som en avgörande faktor i våra och världens öden.

8.4.5 Då och nu: likt och olik

Lagom-debatten initerades för nära 30 år sedan och hade sina rötter i FN-deklarationer och politiska förhållanden på världscenen under perioden 1972–75. Två stora skillnader mellan då och nu bör noteras.

För det första finns inte längre någon samlad föreställning om en "ny ekonomisk världsordning". 1970-talets "plan" – manifesterad också i den då mycket lästa rapporten *Reshaping the International Order* (RIO) utgiven år 1976 och med den nobelbelönade holländske ekonomen Jan Tinbergen som projektledare – för hur en rättvisare och rimligare värld skulle kunna se ut har bleknat bort. Under mellantiden har marknadskrafterna och globaliseringen ekonomiskt lyft upp några områden ur "3:e världen", men lämnat andra kvar i fattigdom och hopplöshet. Teknik och teknikspridning har inneburit stark materiell utveckling: men ganska fläckvis i den tidigare s.k. u-världen. Utvecklingen mot bättre villkor i fattiga delar av världen hämmas i många fall av krig och konflikter: ofta s.k. lågnivåkrig som uppmuntras utifrån. Men någon tydlig – om än möjligen orealistisk – *global ekonomisk ordning* mot vilken Sveriges framtid och politik skulle kunna stämmas av finns inte längre.

Men, för det andra, kanske det ändå finns något som i mycket påminner om en ny "ordning"? Larmrapporten om *Tillväxtens gränser* (Meadows m.fl. 1972, beställd och sponsrad av den s.k. Rom-klubben) blev, ungefär samtidigt med miljökonferensen i

Stockholm, en skarp väckarklocka för miljöfrågornas ödeskaraktär och perspektivet av en absolut och hotande global resursbrist: om inte de industrialiserade länderna hejdade sina tillväxtmönster stode vi inom 70–150 år inför ett rent katastrofscenariö. Debatten om detta rasade häftig under 1970-talet och framåt, och fick ny näring av återkommande oljekriser och begynnande oro för klimatförändringar.

Nästa milstolpe på denna väg är förstås Brundtlandrapporten (1987), som lanserade begreppet hållbar utveckling. Trots sina oklarheter blev den en avgörande faktor för en begynnande ny insikt i det internationella samhället. Ingen kallade den visserligen ”en ny internationell miljö- och resursordning” och den innehöll inte heller lika tydliga politiska programpunkter som NIEO-dokumentet 13 år tidigare. Kanske har ändå denna rapport haft ett än mer avgörande och permanent inflytande på det internationella samfundets agenda än de, fortfarande synnerligen beaktansvärda, deklarationerna om en i ekonomisk mening rättvisare värld. Alla som med kritiskt sinne studerat rapporten *Our Common Future* (1987) och begreppet ”hållbar utveckling” noterar hur man sökt integrera även rättvis fördelning och ett annat sätt att tänka på ekonomi med denna nya agenda för framtiden. Men man ser också hur inbyggda motsättningar och intellektuella svårigheter har begränsat genomslaget i dessa avseenden. Vissa observatörer menar att det också är önskvärt att framför allt betona de ekologiska gränserna och inte göra ”hållbar utveckling” till ett universalbegrepp för ”alla goda ting” (se t.ex. den holländska regeringens vetenskapliga råd, WRR, rapporten *Sustainable Development*, den Haag 2002).

Oavsett vissa skillnader vad gäller uttolkningen har ”hållbar utveckling” nu i nära 20 år blivit en allt mer erkänd bestämningsfaktor för politik och samhällsplanering. Vad kan då sägas mot bakgrund av ”ett Lagom Sverige” och de frågor som då retade och stimulerade?

Skillnaderna mellan de båda tidssnitten är kanske, trots allt, mindre än likheterna. Då liksom nu har utvecklats en viss retorik, ytligt sett klar och beslutsam men kanske ändå alltför lite oroande, konkret och förpliktigande. Det ligger i sakens natur att ingen kan beställa fram ett ”lagom Sverige” för att projicera ”hållbar utveckling”, på samma sätt som Bäckstrand och Ingelstam gjorde med ”en ny internationell ekonomisk ordning”. Men lärdomar finns utan

tvekan och jag vill markera tre aspekter där jag tror att det finns viktiga paralleller mellan de båda tidssnitten.

8.4.6 Personligt mot politiskt

Som nämnts diskuterades ”Ett Lagom Sverige” livligt inte minst i lokala grupper av olika slag. Lars Ingelstam, som deltog i hundratala möten under de 4–5 år debatten pågick, redovisar att han tycker sig se ett tydligt mönster:

”De politiska grupper som tog upp ämnet ställde sig i allmänhet ganska frågande till utmaningen att var och en personligen borde ändra livsstil. En och annan tog det till sig, men genomgående betonade man i stället de politiskstrukturella konsekvenserna. Typiska frågor blev: borde de multinationella företagens makt begränsas, reklamen förbjudas, bilismen belastas med högre kostnader, alternativ energi gynnas med lägre skatter? I religiösa och ideella sammanhang, t.ex. i samlingar ordnade av kyrkornas u-landsgrupper, kunde man i gengäld känna en betydande skygghet för ”politiska” åtgärder. Utöver högre bistånd, som de allra flesta i dessa grupper hade engagerat sig starkt i, betonade man hellre betydelsen av personligt ansvar och att alla människor av god vilja borde lägga om sina livsstilar (t.ex. sälja bilen eller gå över till vedeldning).”

Den av Ingelstam observerade skillnaden är tankeväckande. Man skulle kunna tro att tre decennier av miljödebatt och miljörörelse skulle ha väckt människors uppmärksamhet på att vardagliga livsstilar och samhällets miljöbelastningar hänger samman. Det är långt ifrån klart om detta har hänt i någon större utsträckning. Och oviljan att låta ”staten” eller någon annan överhet diktera mina egna livsstilar, hur välmotiverade sådana diktat än kan vara, har sannolikt inte minskat utan snarare tvärt om.

Hur, bör man fråga sig, kan det personliga tolkas politiskt – och det politiska personligt? Om det inte går att påvisa att privat moral och enskilda människors känsla för det rimliga också utgör den moraliska grundvalen för politiken och det offentliga livet – då hotar dessa två världar att glida isär och samhället krackelera.

8.4.7 Att hålla sig till det välkända

När Lagom-uppsatsen kom ut 1975 hade utvecklingsdebatten internationellt just vidgats. Det är därför inte så överraskande att många kommentarer kom att ställa denna emot den u-landsdebatt

som man var van vid, nämligen den som handlade om biståndet: dels dess berättigande, dels dess inriktning och volym. Hos många kunde det nog också finnas en oro att vad som vunnits, för den internationella solidaritetens räkning, genom att biståndet etablerats som en stor budgetpost och en kompetent statsbyråkrati, skulle kunna riskeras av en bredare och mer svårförklarad agenda.

Här finns en nära parallell till Hållbar utveckling. Är det så klokt, kan man fråga sig, att överge ”miljö” och ”miljöpolitik” till förmån för en mer omfattande men också vagare och mer oprövat program? Borde man inte försiktigt utvidga miljö och ekologi, och söka lägga restriktioner på ”ohållbar” verksamhet i samhället, snarare än lansera ett program som (åtminstone i en av de möjliga läsarterna) ser ut att ha omfattande utopiska ambitioner? I Sverige valde man mycket riktigt att infoga ”miljö” som ett mycket dominerande element i hållbar utveckling (se t.ex. en serie skrifter från FRN under perioden 1988–1995). Dilemmat kvarstår. Den smala vägen mot uthållig utveckling kantas – precis som i utvecklingsdebatten kring Lagom – av två diken. I dag heter det ena ”miljövård räcker!” och det andra ”hållbart samhälle: den bästa av världar!”. Det gäller att inte styra ner i något av dem.

8.4.8 Tillväxt – medel eller mantra?

Ovan noterades att en av linjerna i Lagom-debatten innebar att ekonomisk tillväxt, i rika såväl som fattiga länder, tillsammans med en viss överflyttning av resurser i form av bistånd, var den faktor som skulle lösa världens problem. Vår livsstil skulle då inte hotas; tvärtom fanns goda möjligheter att svenska folket inom kort skulle nå hittills okända nivåer av levnadsstandard.

Miljödebatten hade inledningsvis rakt motsatta förtecken. Under intryck av bl.a. Romklubbsrapporten *Tillväxtens gränser* befästes under lång tid föreställningen att tillväxt måste leda till miljöförstöring och uttömning av naturresurser. Brundlandrapporten 1987 gjorde ett, enligt vissa bedömare heroiskt, försök att överskrida denna motsättning genom sitt begrepp ”sustainable development”. Kommissionen anger både ”reviving growth” och ”changing the quality of growth” bland sina strategiska imperativ och uttrycker förhoppningen att ekonomi och miljö skall kunna förenas i beslutsfattandet.

Detta är inte platsen att betygsätta kommissionens realism eller resonemangets genomslag i detta avseende. Tre omständigheter, alla tre nära släkt med vad som kom fram under Lagom-debatten, förtjänar dock att lyftas fram:

1. Att söka bryta sambandet mellan ekonomisk tillväxt å ena sidan, miljöbelastning, energiförbrukning, resursåtgång osv. å den andra har under många år varit en starkt uttryckt strävan, såväl i praktisk verksamhetsutformning som i forskningen. ”De-coupling” har blivit åtskilligt mer än ett slagord, även om det vore förhastat att påstå att sambanden är helt upplösta eller rentav vända till sin motsats.
2. Många regeringar och företag bekänner sig nu principiellt till tanken att framsteg, modernisering och tillväxt inte behöver leda till sämre miljö. Den holländske samhällsforskaren Maarten Hajer har kallat detta för ”ekologisk modernisering”. Den i svensk politik lanserade parollen ”ett grönt folkhem” kan ses som ett uttryck för den tendens som Hajer beskriver. Huruvida sådana uttalade strävanden också fått, eller kan få, praktiskt genomslag är delvis en annan fråga.
3. På ett för många överraskande sätt har under senare år *tillväxt* åter dykt upp som ett överordnat mål för samhällets politik. Partierna i Sverige anklagar varandra för att inte tillräckligt främja tillväxten, och den offentliga debatten oroar man sig över om vårt land halkar efter i ”tillväxtligan” mellan EU:s länder. Få röster ifrågasätter det rimliga i detta. (Lars Ingelstam hör dock till dem. Se *Ordfront*, nr 3/2004). Argumenten att såväl välfärdssamhället som arbetstillfällena – och god miljö! – är beroende av en fortsatt och hög tillväxt har av allt att döma gjort djupt intryck på politiker och opinion.

9 Hållbar konsumtion – skolans möjligheter

9.1 Mina förslag i korthet

- Regeringen bör ge hem- och konsumentkunskapen huvudansvaret för grundskolans undervisning om hållbar konsumtion. Det förutsätter tydligare skrivningar i läroplanen, översyn av kursplaner, fördubblat timantal samt ekonomiska förstärkningar för lärarutbildningen, lokaler och teknisk utrustning.
- Regeringen bör låta hem- och konsumentkunskap bli kärnämne i gymnasieskolan.
- Regeringen bör verka för att policyn för skolmåltider, caféverksamhet, mat- och dryckesautomater ses över. Skolverket och Myndigheten för skolutveckling bör i detta syfte ges särskilda uppdrag.
- Regeringen bör tillsammans med skola, folkrörelser, berörda myndigheter och ”kända förebilder” utveckla ett program för att stärka hållbara konsumtionsvanor bland ungdomar.

9.2 Unga konsumenter

Vi föds som konsumenter. Även om vi avgränsar konsumtion till att handla om att köpa så är redan barn och unga konsumenter. Tre fjärdedelar av 9–10-åringarna handlar ensamma eller tillsammans med vänner; det gäller främst godis, dricka, tidningar och musik. I 12–14-årsålderna har repertoaren utökats till att omfatta även data-spel, kläder, snabbmat och kroppsvårdsartiklar (Kenway & Bullen 2001). Dessutom påverkar barn och unga föräldrarnas inköp. Inte bara exempelvis kapitalvaror som köps till hemmet utan även klädval och andra personliga köp som föräldrarna gör (Ekström 1995).

Skillnader mellan olika barn och ungdomar finns givetvis, både vad gäller möjligheter till konsumtion och hur och vad de väljer att köpa. Flera undersökningar visar dock att även barn i familjer med sämre ekonomiska förhållanden hålls tämligen "skadeslösa", i termer av att de också i stor utsträckning har tillgång till de prylar som är "inne" att ha för tillfället. (SOU 2001:55, Ds 2004:41). Det tycks som om föräldrarna prioriterar barnens och ungdomarnas inköp före sina egna. Det kan också vara så att släktingar rycker in och tillhandahåller medel för vissa köp (Ds 2004:41).

Däremot finner man skillnader mellan flickors/kvinnors och pojkars/mäns konsumtionsmönster. När det gäller de äldre ungdomarna vet man att unga kvinnor som bor tillsammans med en partner, med eller utan barn, spenderar mer pengar på andra och på saker till hemmet än vad unga män gör (Nyman 2002). En internationell studie med fokus på konsumtion och hållbar utveckling visar också på signifikanta skillnader mellan flickor/kvinnor och pojkar/män i åldrarna 18-25 år. Gemensamt för båda grupperna är att de uppfattar miljöpåverkan främst vid användning och avfallshantering och i mindre utsträckning i samband med konsumtionsprocessens första fas, nämligen själva anskaffandet eller inköpet av exempelvis maten eller kläderna. Flickorna sade sig dock väga in miljöpåverkan i sina köpbeslut i högre grad än pojkarna. Generellt sett tycks undersökningen tyda på att flickor är mindre materialistiska än pojkar. De anger exempelvis att de tror att ungdomar i deras egen ålder konsumerar för mycket, och de är mindre övertygade om att de skulle bli lyckligare om de ägde mer. Vidare verkade flickorna mer medvetna än pojkarna om relationen mellan konsumtion och miljö. Det betyder också att de i högre grad kunde tänka sig att göra något för att minska en negativ miljöpåverkan (Nyberg & Stø 2000).

En studie av barns deltagande i hushållsarbete visar på en liknande tendens. Flickor och pojkar lägger ner i stort sätt lika mycket tid på att hjälpa till hemma. Men det finns en skillnad: Pojkarna städar sitt rum, dukar bort sin egen disk, plockar undan sina egna kläder efter tvätt etc. medan flickorna oftare städar hela bostaden, dukar av allas disk, sköter om allas tvätt osv. (SOU 2001:55). En undersökning på uppdrag av Skolverket visar samma resultat. Elever tillfrågades hur de skulle agera i olika situationer med moraliska dilemman. Flickorn var mer toleranta mot minoriteter och visade mer solidaritet mot människor utanför den egna

gruppen. Dessutom var de mer villiga att ta på sig ansvaret för sina handlingar än pojkarna. (Skolverket 1997, 1998).

9.2.1 Konsumentutbildning

Redan tidigt kliver barnen ombord på ”konsumtionståget”. En av de mest djupgående och övertygande utbildningsprocesserna i vår tid har uppenbarligen handlat om konsten att konsumera (Clover 2000).

Situation i världen ser helt annorlunda ut idag än vad den gjorde för hundra år sedan. Då byggdes de första varuhusen; idag växer det ena köpcentret efter det andra upp i våra städers utkanter. Det handlar fortfarande om att välja från ett utbud. Men utbudet är enormt mycket större och de överväganden man som enskild konsument måste göra är många fler och betydligt mer komplicerade. Utbildning om och för konsumtion måste därför se annorlunda ut idag. Med kunskap om det globala läget inser vi att den bör ha förändrade konsumtionsmönster som mål.

Undervisning och lärande bör idag handla om insikt och handlingskraft, om att kunna analysera reklam och annan påverkan, om att bli självständig och klara av att stå emot – om det är vad man vill. Många ifrågasätter också idag om ökad konsumtion verkligen leder fram till ett gott liv. Barn och unga intresserar sig för de stora livsfrågorna och reflekterar över om ”man blir lyckligare av mer”. Det är viktigt att öva förmågan att lyssna till olika synpunkter, att ta ställning, att påverka och arbeta för det man tror på i informella såväl som formella sammanhang.

9.3 Skolundervisningens stora potential

Föräldrarna har givetvis en central roll när det gäller att påverka barns och ungas konsumtion. De gör det både omedvetet och medvetet. Men det finns en plats där vi alla befinner oss under minst nio år av vårt liv, nämligen skolan, oavsett om vår familj är fattig eller rik, om våra föräldrar har kort eller lång utbildning. Därför är den en viktig plats för lärande, med stor potential att ge eleverna utbildning för en hållbar utveckling i allmänhet och hållbar konsumtion i synnerhet.

Genom att elevernas dagliga liv erbjuds således en länk till elevernas familjer och andra nätverk. Det är enkelt att berätta om sådant man gjort i skolan och som känns relevant hemma; betydligt lättare att tala om val av rengöringsmedel än grammatiska regler. Vidare öppnar sådana undervisningsteman för samverkan med olika organisationer och projekt utanför skolan inom kommunal verksamhet och näringslivet, exempelvis VA-verk, konsumentupplysning, ett lokalt jordbruk eller en närbelägen livsmedelsbutik.

9.3.1 "Life skills"

Med utgångspunkt i Deklarationen om mänskliga rättigheter har rätten till utbildning bekräftats och formulerats vid ett flertal tillfällen. I Dakar-handlingsplanen från år 2000 formulerades ett antal mål där deltagarländerna bland annat åtog sig att ge utbildning för unga och vuxna, relevant lärande och färdigheter för livet.

I sammanhanget talas om "literacy" och "life skills". Med "literacy" avses vad vi i Sverige ofta pratar om som basfärdigheter dvs. läsa, skriva, räkna. "Life skills" i sin tur inkluderar allmänna färdigheter så som problemlösningsförmåga, förhandling och kontextuella färdigheter, kopplade till livsupphälle, familjeliv, inkomstbringande verksamhet, hälsa och miljö etc. Det ligger en vinst i att se dessa färdigheter separade, samtidigt som basfärdigheter, allmänna färdigheter och kontextuella färdigheter är oåterkalleligt interrelaterade. (EFA Global Monitoring Report 2004).

9.3.2 Skolans styrdokument

Riktlinjerna för arbetet i skolan finns i de nationella styrdokumenterna, och utgörs av skollag med timplaner, läroplaner och kursplaner samt förordningar. Läroplaner och kursplaner kallas även måldokument, då de idag har utformats i form av mål; i timplanen anges den tid för lärarledd undervisning som varje elev har rätt till. Tiden anges för ämne eller ämnesgrupp och är inte fördelad på årskurser. Kursplanerna för respektive ämne talar om hur varje ämne på sitt unika sätt bidrar till att uppfylla läroplanens mål. I andra bilagor till skollagen finns de nationella programmen i gymnasieskolan förtecknade, vilka också anger riktvärden för utbildningens omfattning vad avser ämnen samt det garanterade

totala antalet timmar, som skall erbjudas eleverna inom respektive program. För gymnasieskolan finns också direktiv om ett antal nationella s.k. kärnämnen som alla elever oavsett program har rätt till.

På regeringens uppdrag arbetar den s.k. Timplanedelegation med att leda och utvärdera de försök som pågår i ett stort antal kommuner runt om i landet. Försöken går ut på att bedriva skolverksamhet utan timplaner och med bara läroplanens och kursplanens mål som styrning för hur tiden skall användas. Den totala summan av garanterad tid kvarstår dock (se www.timplanedelegationen.gov.se). Delegationen skall 30 juni 2005 avlämna sin slutrapport, men det har redan i Budgetpropositionen för 2005 antytts att timplanerna troligen kommer att tas bort. Med tanke på ett ämnesövergripande kunskapsområde som ”hållbar konsumtion” kan man se fördelar men också risker med detta. Basfärdighetsämnena svenska, matematik och engelska kan kanske på detta sätt ges ökad prioritet på bekostnad av andra färdigheter. Vidare finns på sikt en viss risk för sämre lärarkompetens i de marginaliserade ämnena.

9.3.3 Grundskolan

I läroplanen för grundskolan (Lpo 94 1998), finns ett antal mål som är relevanta för ”hållbar konsumtion”. Kapitlet om Normer och värden handlar om att eleven skall kunna göra och uttrycka etiska ställningstaganden grundade på kunskap och personliga erfarenheter. Det innebär att respektera andra människors egenvärde, ta avstånd från förtryck och kränkningar samt kunna leva sig in i andra människors situation och utveckla en vilja att handla också med deras bästa för ögonen. Eleverna ska vidare visa respekt för och omsorg om såväl närmiljön som miljön i ett vidare perspektiv.

Begreppen konsumtion och konsumentkunskap förekommer ej. Det finns dock två kunskapsmål som inkluderar relationen mellan människa och miljö, även om människan i sammanhanget inte uttalat ses som konsument.

Skolan ansvarar för att varje elev efter avslutad grundskola känner till

- förutsättningarna för en god miljö och förstår grundläggande ekologiska sammanhang

- har grundläggande kunskaper om förutsättningarna för en god hälsa samt har förståelse för den egna livsstilens betydelse för hälsan och miljön

Vidare finns ett kunskapsmål som handlar om att eleven skall känna till samhällets lagar och normer och sina rättigheter i skolan och samhället, vilket kan antas innefatta exempelvis konsumentlagstiftningen.

Det enda ställe där konsumentfrågor nämns i läroplanen är under rubriken Rektors ansvar. Rektor ansvarar för skolans resultat och skall därför inom givna ramar tillse att ”ämnesövergripande kunskapsområden integreras i undervisningen i olika ämnen. Sådana kunskapsområden är exempelvis miljö, trafik, jämställdhet, *konsumentfrågor*, sex och samlevnad samt riskerna med tobak, alkohol och andra droger”.

För att kraftfullt kunna motivera och driva på för en utbildning i hållbar konsumtion måste målen i läroplanen bli mycket tydligare. Framför allt borde uttrycket ”att handla”, tillsammans med ”visa respekt för och omsorg om”, ges en konkret innebörd i kunskapsmålen. Det är ett problem att läroplanen enbart talar om samhällsliv i stort; det osynliggör livet därhemma med dess dagliga verksamheter. Kunskapen om rättigheter och skyldigheter i exemplet ovan omfattar rimligtvis även det sammanhang som familjen utgör. Det föreligger också ett motsatsförhållande mellan betoningen av solidaritet och samhörighet i avsnittet om normer och värden, liksom i kunskapsavsnittets mer individualistiska skrivelser. Det talas om länders och världsdelars ömsesidiga beroende, inte om människornas. Eleverna skall ha förståelse för den egna livsstilens betydelse för hälsan och miljön; här borde dock understrykas att det gäller även *andras* hälsa samt tillståndet för miljön.

Alla ämnen i skolan bidrar genom undervisningen till de mål som finns angivna i läroplanen. Det är också viktigt att se hur komplexa frågor som hållbar konsumtion måste studeras ur de olika perspektiv som de skilda skolämnena resresenterar. Det finns anledning att göra en översyn för att tydliggöra sambanden mellan olika ämnen när det gäller hållbar konsumtion. På så sett blir möjligheterna till och nödvändigheten av ämnesövergripande undervisning synlig. Dessutom blir det uppenbart att det dagliga livet, de vanor och rutiner och de handlingar som vi lever ut i hemmet och som konsument, kan vara en utgångspunkt för ämnesöverskridande arbete.

Samtidigt är det avgörande att ett specifikt ämne ges huvudansvaret. Det finns annars en överhängande risk att viktig kunskap så att säga faller mellan stolarna. Det är heller inte rimligt att ett för vår framtid så viktigt område som hållbar konsumtion skall vara beroende av frågorna bäres upp av en eller annan eldsjäl på den enskilda skolan.

9.3.4 Mina förslag om grundskolans undervisning i hem- och konsumentkunskap

Hem- och konsumentkunskap är ett skolämne som handlar om livet hemma och som konsument, med tyngdpunkten placerad i fyra kunskapsområden: mat och måltider, social gemenskap, boende och konsumentperspektiv. Att äta, bo och att vara älskad/omtyckt av andra är viktigt för alla oavsett ålder. Enligt kursplanen skall de fyra kunskapsområden uppfattas som en integrerad helhet. Vidare är det fyra perspektiv som alltid skall genomsyra undervisningen, nämligen miljö, jämställdhet, hälsa och kultur.

En sak som gör hem- och konsumentkunskap unikt är kombinationen av övning i omsorg och tekniskt rationellt tänkande, effektivitet, sparsamhet etc. Det finns en strävan i ämnet att sammanföra det bästa från två världar. Att på olika sätt spara på resurser, naturens resurser men också mänskliga så som tid, pengar etc. samtidigt som de mänskliga värdena inrymda i begreppet omsorg ges hög prioritet. Exempelvis är det idag knappast rationellt att själv ställa sig och baka. Bröd hör till de varor som verkligen blivit billiga att köpa färdigt, och som finns tillgängligt överallt vid så gott som vilken tidpunkt som helst. Varför bakar man då? Det kan motiveras med en rad olika argument Om jag gör brödet själv så vet jag vad jag stoppar i degen. Men det handlar även om eget och andras välbefinnande på ett annat sätt: att man faktiskt tycker om att baka, njuta av både ältandet av degen och den doft som sprider sig när brödet gräddas. Inte minst är det en gåva till min familj, eller mina vänner. Jag bjuder dem på något jag gjort själv. Jag visar att de är viktiga för mig och att jag bryr mig om dem genom att servera dem hembakt bröd (jfr. L'orange Fürst, 1995).

En annan egenskap hos hem- och konsumentkunskapen är det arbetssätt som dominerar. Historiskt sett räknades det tillsammans med bl.a. slöjd till de praktiska ämnena. Kvar från historien finns

fortfarande betoningen på ”att göra” och erfara dvs. ett mer laborativt, undersökande och sinnligt arbetssätt. I den nu gällande kursplanen står:

Genom att utföra skilda hushållsverksamheter får eleven upp genom olika sinnen – syn, känsel, smak, lukt. I arbetsprocessen utvecklas såväl etiska, estetiska som skapande värden. Språkliga och matematiska färdigheter används i konkreta och meningsfulla sammanhang där återkopplingen är förankrad i elevernas egna handlingar och sinnesupplevelser. I ämnet hem- och konsumentkunskap diskuteras behovet av vanor och rutiner och skapas möjligheter att uppleva glädje, gemenskap och mening i det dagliga arbetet (Skolverket 2000).

Undervisningen kännetecknas av meningsfullhet och sinnliga upplevelser genom att fokus ligger på ”att göra” och erfara, och på ett helhetstänkande. I hem- och konsumentkunskap läser man inte bara om olika valmöjligheter, man provar och upplever skillnaderna. I kursplanen talas om att reflektera i handling, dvs. man följer hela processer och begrundar vad man gör, vad som sker, vilka konsekvenser valen får etc.

Hemkunskapens roll har förändrats radikalt sedan den infördes som obligatoriskt ämne i grundskolan 1962. Idag är det skolans minsta ämne; på gymnasiet finns det inte alls (se nedan). Möjligheterna att välja ämnet – eller kurser som omfattar delar därav som tillval utöver det obligatoriska – har så gott som försvunnit. Grundskolans 118 hemkunskapstimmar, av totalt 6 665 garanterade undervisningstimmar, är ett mycket litet beting. Med tanke på den betydelse dessa ämneskunskaper representerar borde timmarna åtminstone fördubblas.¹

Den möjlighet som finns i ämnet hem- och konsumentkunskap överskuggas dock ofta av stereotypa föreställningar om vad det hela syftar till. Det finns därför ett betydande behov av förändringar. Lärarutbildningen måste ges chans att utveckla ämneskurserna. Forskning om undervisning i ämnet måste stödjas ekonomiskt; särskilda medel borde exempelvis avsättas inom Vetenskapsrådets utbildningsvetenskapliga kommitté. Bara så kan ämnet få status och uppfattas som väsentligt.

I dagens lärarutbildning sker undervisningen dels vid högskolan, dels ute i skolorna där sk. kommunala lärarutbildare har ansvar. Detta stärker, tillsammans med ett generellt utbildningsbehov,

---

¹ Att föreslå ett specifikt antal timmar är svårt men en fördubbling till cirka 230 timmar kan tyckas rimlig om man jämför med en del andra ämnens garanterade undervisningstid enligt timplanen: Slöjd har 330 timmar, Musik 230 timmar och likaså Bild 230 timmar (SFS 1985:1100 Skollagen, Bilaga 3).

kravet på kompetensutvecklingsåtgärder på lärargruppen som undervisar i hem- och konsumentkunskap. Statliga initiativ via Myndigheten för skolutveckling bör övervägas. Med få timmar och därmed ett litet antal lärare i varje kommun som skall erbjudas en ämnesspecifik utbildning, anser kommunerna ofta att det är en alltför dyr satsning.

Förutom utökad tid och väl utbildade och fortbildade lärare finns bör även andra villkor för ämnet förbättras. I kombination med arbetspass om 120–160 minuter vore det positivt om hemkunskapen koncentreras under vissa terminer istället för som att idag portioneras ut vid några få tillfällen under de många skolåren. Det är dock väsentligt att utbildningen sker både före åk 5 och åk 9, beroende på att kursplanen har föreskrivit uppnåendemål vid dessa två tillfällen, men framför allt på ämnets relevans oavsett elevernas ålder.

Vidare är det av största vikt att alla i skolan, oavsett ålder, har rätt att bli undervisade av lärare som har utbildning i det ämne de är satta att undervisa i. Skolverket har i flera av sina rapporter betonat lärarens kompetens som den mest betydelsefulla enskilda komponenten för att elever ska få goda studieresultat. Detta ställer i sin tur krav på lärarutbildningarna. Det behövs fler platser med inriktningen hem- och konsumentkunskap om behovet av lärare med ämneskompetens ska täckas. Troligtvis behöver fler lärarutbildningar än dagens tre, Göteborg, Umeå och Uppsala, erbjuda ämnet. Detta borde även vara ett självklart alternativ vid val av fördjupning för lärarstudier som ska undervisa i de tidigare åren. Med tanke på de stora förväntade pensionsavgångarna finns det även intresse av att erbjuda ämnesutbildningen för redan utbildade lärare.

Det föreligger också ett uppdämt behov av nya, ändamålsenliga lokaler, med ugnar, mikrovågsugnar och annan modern teknisk utrustning. De bör vara moderna, så att de motsvarar den utrustning man kan förvänta sig att eleverna har i sina hem. De bör även väljas för att möjliggöra tester och jämförelser. Alla elapparater bör vara kopplade till synliga elmätare så att energiåtgången kan jämföras vid exempelvis jämförelser mellan olika matlagningsmetoder. Kranarna bör ha vattenmätare så att vattenkonsumtion kan registreras. Vidare bör det finnas arbetsredskap av skilda slag, möjligheter att vårda olika material osv. Allt kopplat till de verksamheter som bedrivs inom ramen för livet i hem och familj.

9.3.5 Mitt förslag: Hem- och konsumentkunskap bör bli nytt kärnämne i gymnasieskolan

Gymnasieskolan har fått en allt tydligare inriktning mot fortsatta studier och mot yrkesutbildning. Tidigare fanns en konsumtionslinje, där eleverna förbereddes för vissa yrken, men framför allt för livet i hem och familj.

Idag kan gymnasisterna välja mellan ett antal treåriga utbildningsprogram. Det finns dock en grupp ämnen som är gemensamma för alla programval. Dessa s.k. kärnämnen inkluderar idag inte på något uttalat sätt kunskap för livet som konsument eller för livet i hem och familj. Idrott och hälsa ingår med 100 gymnasiepoäng. Det vore minst lika rimligt att alla får kunskap om hur det är att vara konsument, att skapa och vårda ett hem, att sköta sin ekonomi, att leva tillsammans och att klara av sin mathållning.

Många frågor behöver, med ökad komplexitet och utifrån elevernas förändrade situation och ålder, behandlas flera gånger under de tolv åren i skolan. Att tala ekonomi, pengar och hållbar konsumtion med en 17-åring är något helt annat än att diskutera det med en 11-åring. 17-åringen har kanske haft sitt första sommarjobb eller jobbar extra under helger och har därför en egen inkomst och mer pengar att röra sig med. Hon eller han gör därmed också fler och större inköp. Frågor om enskilda konsumenters och hushållens förhållande till infrastruktursystem som energi, vatten, avlopp miljö, transporter och global rättvisa kan också behandlas på andra sätt utifrån ökad kunskap och mer livserfarenhet i gymnasieskolan. Vidare innebär 18-årsdagen förändringar ifråga om rättigheter och skyldigheter som knappast är relevanta att diskutera förrän dagen närmar sig.

Ett nytt kärnämne med detta innehåll, hem- och konsumentkunskap, bör därför införas i gymnasieskolan.

9.4 Skolan – en hel miljö

Förutom under lektionerna tillbringar eleverna tid i skolan under raster, håltimmar, fritidsaktiviteter etc. Det är inte bara i undervisningen i klassrummet som barn och unga lär sig i skolan. De tar också till sig av vad de ser och gör resten av tiden. Undervisning och lärande om hållbar konsumtion får inte bli ord som gäller bara innanför en stängd klassrumsdörr. Skolan måste med andra ord ses

i ett helhetsperspektiv. Den gamla devisen ”barn gör inte som man säger utan som man gör” är väl värd att fundera över när det gäller exempelvis hållbar konsumtion och mathälsamhetsrelationen i skolan.

Mat är ett centralt område i sammanhanget. Inom ramen för skolmåltidsverksamheten kan fortfarande åtskilligt förändras om skolan önskar kunna leva som den lär. Det handlar om inköp av råvaror, hantering av avfall, personalens utbildning och själva måltidsmiljön. Men också om elevernas inflytande över skolmaten som helhet. Pedagogisk lunch förekommer på en majoritet av landets för- och grundskolor och betyder att lärarna äter tillsammans med barnen/eleverna (Livsmedelsverkets hemsida). Syftet är att göra måltiden till samvaro mellan vuxna och barn/elever.

De pedagogiska luncherna är viktiga för att barnen skall få en positiv upplevelse av måltiden och en naturlig inställning till mat. Barnen behöver vuxna som förebilder och stöd. Den pedagogiska lunchen kan också, när den ingår i lärarnas arbetstid, vara ett arbetsredskap när det gäller lärande om mat och konsumtion.

Även skolornas cafeteriaktivitet måste ses som en del av denna helhet. Det gäller också eventuella mat- och dryckesautomater och andra möjligheter till mellanmål. Utbudet ger signaler om vad skolan anser vara vettiga mellanmål. I Västerviks kommun genomförs ett projekt där kylelement kopplas till vattenkranarna och eleverna får vattenflaskor märkta ”Kranvatten från Västervik” Allt i syfte att minska läskkonsumtionen i kommunens grund- och gymnasieskolor, vilket är eftersträvanvärt både för elevernas hälsa och för en hållbar konsumtion.

9.5 Skolverket och Myndigheten för skolutveckling

Skolverkets ansvarsområde är bl.a. att utveckla måldokumentet. De översyner av Läroplaner och kursplaner för både grund- och gymnasieskola som nämnts ovan torde åligga Skolverket att genomföra på uppdrag av regeringen. Vidare ansvarar Skolverket för kontroll och inspektion av skolornas måluppfyllelse. Hållbar utveckling i allmänhet och hållbar konsumtion i synnerhet bör kunna bli föremål för utvärdering inom ramen för Skolverkets uppdrag.

Skolutvecklingsmyndigheten följer, initierar och stöder skolutveckling på olika sätt. Detta sker inom ramen för ett antal teman,

bl.a. Demokrati och värdegrund, Hälsa och hållbar utveckling. Inom hälsoområdet jobbar man med något som kallas ”hälsofrämjande skola inom hållbar utveckling”, tidigare benämnt miljö med utmärkelsen miljöskola.

Alla utbildningsformer kan ansöka om att få utmärkelsen, vilken fungerar som ett verktyg för förskolor och skolor att sätta upp egna miljömål och sedan förverkliga dem. Det handlar om att lyfta fram miljöfrågor i undervisningen och att måna om både den yttre, fysiska respektive den inre, psykiska miljön (Skolutvecklingsmyndighetens hemsida). Syftet med utmärkelsen är att stimulera miljöarbetet i skolor och förskolor. I övergången från temat miljö till hållbar utveckling bör hållbar konsumtion, ingå som en central del av temat.

10 Hållbar konsumtion i perspektivet stad-land

10.1 Mina förslag i korthet

- Regeringen bör initiera en konsekvensanalys av hur en fortsatt avfolkning av vissa landsbygdsregioner (t.ex. Dalsland, inre Norrland) påverkar möjligheterna att på sikt uppnå ett ekologiskt, socialt och ekonomiskt mera hållbart Sverige.
- Regeringen bör förenkla de offentliga upphandlingsreglerna i syfte att främja lokala lösningar för servicen på landsbygden
- Regeringen bör, bl.a. med hjälp av landsbygdsutvecklingsprogrammet LBU, stödja lokal och regional livsmedelsproduktion
- Regeringen bör införa lånegarantier för bostadslån på landsbygden

10.2 Mörka och ljusa scenarier

Det är viktigt att understryka beroendeförhållandet mellan de olika delar av Sverige som vi gärna kategoriserar i Stad respektive Land. Någon har liknat samhällsutvecklingen i Stad-Land-perspektiv vid ett träd. För att ett träd skall kunna växa sig högt och vittförgrenat måste det finnas ett väl fungerande rotsystem med stark förankring och god näringsupptagande förmåga. På samma sätt är det med Staden. Den är beroende av en väl fungerande landsbygd med dess tillgångar på basresurser och människor samt förmågan att ta hand om restprodukter och omvandla dem till nya näringsämnen.

Följande scenarier får kortfattat konkretisera sambandet mellan Stad och Land år 2020.

Det mörka scenariot:

Övergivna hus på landsbygden med igenväxta tomter och marker. Människor som bor kvar har relativt hög medelålder. Livsmedel transporteras långa vägar från andra länder. Staden präglas av förhållandevis hög miljöbelastning och arbetslöshet.

Det ljusa scenariot:

En landsbygd med väl underhållna bostäder. En del gårdar drivs intensivt med produktionsjordbruk medan andra är omgjorda till industrilokaler. I anslutning till friliggande villor pågår produktion av varor och tjänster. Bredbandet är utbyggt i hela Sverige vilket bland annat främjar distansarbete. Det finns flera producenter av biobaserad energi från landsbygden. Varubilar rullar in till staden från landsbygden med kött och grönsaker.

Bussar, drivna av biobaserade drivmedel, rullar in mot staden som utgör en levande miljö med lägre arbetslöshet än i det mörka scenariot. Resursfördelningen mellan stad och land är också jämnare.

Utifrån ovanstående grundsyn, att Stad och Land hänger, ihop kan några problemområden beskrivas i det följande.

10.3 Problemområden

10.3.1 Livsmedelsproduktion

Underlaget för att producera livsmedel på lokal och regional nivå har påtagligt försämrats de senaste åren. Butikskedjorna fusionerar och centraliseras i såväl ledning som inköp. Samtidigt ökar möjligheten att inhandla livsmedel från stora geografiska områden, främst inom andra EU-länder.

Butikskedjornas ökade tendens att marknadsföra sina egna varumärken är ett medvetet sätt att anonymisera produkterna för att lättare kunna förlägga produktionen till vilket område eller vilket land som helst. Viljan att profilera lokalt eller regionalt producerade produkter är liten. Denna utveckling är negativ för landsbygden, genom att underlaget för ett aktivt jordbruk minskar. Därmed ökar risken för igenväxning av kulturlandskapet, något

som i sin tur är negativt för den livsmiljö som människor i både staden och på landsbygden efterfrågar.

På många håll drivs projekt för att motverka denna negativa utveckling inom livsmedelsområdet. Det handlar om satsningar för ökad lokal och regional identitet på produkterna, mer ekologisk produktion samt producentföreningar för starkare marknadsföring och distribution. Här finns många goda exempel på småskalighet, t.ex. ”Kaprifolkött – ekologiskt naturbeteskött från Bohuslän-Dalsland” som f.n. produceras av ett 70-tal djurhållare genom hävd av hagmarker och strandängar, och försäljs i livsmedelsbutiker i Göteborg och längs bohuskusten.

Etablerade organisationer inom livsmedelskedjan är inte alltid positiva till dessa satsningar; ibland till och med motarbetar de det nya. Argumenten kan variera, men inte sällan oroas man över att de egna varumärken kan komma att utkonkurreras av dessa mer lokala produkter. Ur ett hållbarhetsperspektiv vore det ju tvärtom önskvärt att det lokala får stöd, t.ex. gentemot importerade lågpris(lågkvalitets)-produkter som ofta framställts med miljönegativa metoder.

10.3.2 Kapitalmarknaden

Möjligheten att få lån till boende och företagande på landsbygden är inte alltid så enkelt. En studie från 2002 konstaterar att detta är ett av landsbygdsföretagens största hinder för att kunna expandera.

Liknande slutsats drar Glesbygdsverket i sin studie från samma år. Med fusionerade banker och alltmer centraliserad beslutsgång blir det svårare för lokala bankkontor att ta hänsyn till lokala variationer i säkerhetsbedömningen. Ofta blir det avslag – och landsbygden förlorar ännu en potentiell skattebetalare.

10.3.3 Energiproduktion

Staden är beroende av energi i olika former, och landsbygden har basresurserna för att producera delar av behovet. Det sker dock i alltför liten omfattning idag, vilket ur hållbarhetsperspektiv är olyckligt. Orsakerna är många, bl.a. ett relativt lågt oljepris, starka lobbyintressen som motverkar biobaserade drivmedel samt krafter inom lantbruksorganisationen som ser hellre att bonden fortsätter köpa insatsmedel för traditionell produktion.

10.3.4 Offentlig och kommersiell service

Tillgång till service i form av vård, skola och omsorg anser vi vara självklarheter. I allt fler landsbygdsområden är det inte det. Många mindre skolor på landsbygden har redan lagts ner eller riskerar att läggas ner. Likaså är utvecklingen för de lokala butikerna starkt hotad, inte minst genom affärskedjornas kostsamma krav på datoriserade system.

När offentlig och kommersiell service försämras, minskar motivet för en del människor att bo kvar; de söker sig till större tätorter och städer vilket i sin tur ytterligare minskar underlaget för servicen på orten osv. Genom denna utveckling får vi en mindre hållbar utveckling för landet.

Det finns en alltför sektorerad syn på i princip alla serviceområden, offentliga och kommersiella. Varje sektor försöker lösa sitt serviceåtagande. I staden kan detta ske utan några märkbara negativa konsekvenser. På landsbygden blir problemet däremot mer påtagligt. Men samverkan över sektorsgränser är inte ett första alternativ. Det är oftast först i ett läge där t.ex. vårdcentralen är nedlagd, posten stängd och skolan nedläggningshotad som diskussionen kommer igång om alternativa lösningar.

Då kan flera familjer ha valt att flytta från orten, och måhända var det just de som hade bäst förmåga att genomföra alternativen. När diskussionerna påbörjas präglas de också i allt för stor utsträckning av sektorstänkanden. Posten har sina regler, skolan sina, och kommunen kan inte tillåta att hemtjänst sker på entreprenad utan att offentliga upphandlingsregler följs. I kombination skulle troligen alla dessa uppgifter lösas av exempelvis en lokal utvecklingsgrupp. Ett gott exempel finns i Övre Bygden i norra delen av Kalix kommun.

10.3.5 Infrastruktur

I ett hållbarhetsperspektiv är konsumtion av infrastruktur tjänster en viktig punkt. Vår användning av bilar för transporter är naturligtvis en avgörande miljöfaktor. Sett i ett StadLandperspektiv kan detta vara problematiskt för den som vill värna landsbygdens möjligheter. Kompromissen bör vara bränslesnåla fordon och alternativa bränslen.

En lika miljöpåverkande faktor är de tunga transportererna. Med ett ökat oljepris kommer intresset för energieffektiva transporter att öka. Sjöfart och järnväg kommer antagligen att öka i betydelse. Sverige med sina stora landområden och behov av att frakta betydande volymer av viktig exportråvara, ex skog, stål, mm, är mycket beroende av att ha tillgång till väl utvecklat fraktnät.

Här krävs rejäla satsningar på att stärka såväl de storskaliga systemen som landsbygdsområdets hittills ofta eftersatta vägnät. Ett utbyggt bredbandsnät främjar givetvis en mer hållbar utveckling i hela landet.

10.4 Förslag till åtgärder

10.4.1 Generellt

Det är angeläget att regeringen initierar en bred konsekvensanalys av hur en fortsatt avfolkning av vissa landsbygdsregioner, t.ex. Dalsland och inre Norrland, påverkar möjligheterna att på sikt uppnå ett ekologiskt, socialt och ekonomiskt mera hållbart Sverige.

I arbetet med de s.k. Regionala Tillväxtprogrammen, RTP, har Institutet för tillväxtpolitiska studier, ITPS, utvärderat de länsvisa programmen ur ett hållbarhetsperspektiv, med fokus på miljön. Direkt. Grundtesen är att det som är bra för staden är också bra för landsbygden. Tyvärr ser man allt för lite av det omvända perspektivet, att det som främjar landsbygden även ger fördelar för staden.

10.4.2 Livsmedelsproduktion

Lokal och regional livsmedelsförädling bör stimuleras, bl.a. inom ramen för det nya LBU-stödet. Regelsystemet för småskalig förädling bör förenklas. För att öka förståelsen för produktionsvillkoren bör det satsas på utbildningar för handläggare inom livsmedelstillsynen. Bl.a. bör en del negativa attityder och värderingar till småskaligheten därigenom kunna elimineras.

10.4.3 Kapitalmarknaden

Lånegarantier för bostadslån och i viss ökad omfattning även till företag på landsbygden bör införas. Därtill behövs mer kunskap om var utlåning sker och var kreditförluster uppstår. Nuvarande statistik har ingen tydlig uppdelning över landsbygd och stad. Därför handlar det i stor utsträckning om attityder och värderingar hos kredithandläggarna när lån skall beviljas.

Stöd bör också utgå till nya former av kreditsystem, t.ex. kreditgarantiföreningarna som nu etableras i allt fler län runt om i landet. De kan öka den lokala kännedomen för kreditbedömningar.

Fristående sparbanker är ofta mer positiva till lokal utlåning, men hotas nu av fortsatta fusioner. En studie bör genomföras för att utröna om dessa fusioner kan undvikas. Likaså bör utvecklingen av medlemsbanker som t.ex. JAK-banken och EKO-banken stärkas.

10.4.4 Offentlig och kommersiell service

Goda exempel på verksamheter som överlevt problemen med sektorstänkandet bör lyftas fram och utvärderas.

När affärskedjor vill göra nyetableringar i stormarknadsområden bör krav ställas på dem att också ta ökat ansvar för den kommersiella servicen på den kringliggande landsbygden.

Krav bör ställas på statliga bolagen, t.ex. posten och apoteket, att stärka samarbetet med andra serviceverksamheter.

De offentliga upphandlingsreglerna bör förenklas för att underlätta lösningar för lokal service på landsbygden.

11 Röster om hållbar konsumtion

Här har jag bett ett antal personer med vitt skilda bakgrunder och erfarenheter att kortfattat reflektera över vad de lägger in i begreppet hållbar konsumtion.

"Rättvisan och Självbilden – våra val spelar roll!"

Allt mer av det som vi svenskar konsumerar är producerat utanför Sveriges gränser. Maten på vårt köksbord är med andra ord ofta odlad och framtagen av människor som lever i länder där organisationsrätt, arbetsmiljölagar och en lön som går att leva av, på sin höjd är fina ord på ett papper i huvudstaden – men väldigt långt från den dagliga verksamheten på fälten.

I den globala medievärld vi alla lever i är det svårt, snäpp på omöjligt, att inte vara medveten om hur världen ser ut och om vilka orättvisa förhållanden människor i olika delar av världen lever under. Trots detta talar försäljningsstatistiken ett annat språk: Vi agerar framför butikshyllan som om världen vore rättvis, och som om vissa avvikelser från denna globala rättvisa värld vore utanför ens egen kontroll och påverkan.

I de utbildningar mina kolleger och jag håller i brukar vi inledningsvis ställa frågan: Vem har mest makt? Usama Bin Ladin, George Bush, Bill Gates eller Du? Svaren varierar men efter en stunds diskussion brukar konsensus uppstå kring uppfattningen att Din makt är, om inte störst, så enormt stor då Du har makten att avgöra vilken påverkan de andra herrarna skall få över din tanke, din vilja och din syn på livet.

Jag tror att det är där någonstans fundamentet till en mer rättvis värld tar sin början, i självbilden. I uppfattningen att jag tror att jag har inflytande. Att jag tror att jag som enskild individ kan göra skillnad, att jag tror att mina handlingar spelar en roll vad det gäller andra människors möjligheter att skaffa sig ett bättre liv. Först då, i

upplevelsen att jag, inne på Konsum runt hörnet, har makten att bidra till en positiv förändring på andra sidan jordklotet, blir mina val i butikshyllan ett stort och viktigt val.

För det är ju så det ligger till, oavsett om vi är medvetna om det, eller om vi trots allt travar runt i tron om att allt i hyllan har fått ett osynligt OK i sin streckkod efter att ha passerat detektorn som larmar för slavlöner och barnarbete. Våra val spelar roll och det finns, dessvärre, ingen allmän kontroll för att de mänskliga rättigheterna inte har kränkts under varans framtagning. Det borde finnas. I den bästa av världar är det förbjudet och omöjligt att sko sig, klä sig, och mätta sin mun genom att utnyttja andra människors bristande rättigheter och möjligheter.

I aktiv väntan på allt från självsanering inom handeln till mer tydliga lagar och regler kring upphandlingar och inköp, fortsätter vi på Rättvisemärkt att arbeta för att höja människors medvetenhet om sin makt som konsument. Med målet att vi så småningom ska kunna lägga ner vår organisation och börja arbeta med något annat!

Text: Alice Bah Kubnke, generalsekreterare, Föreningen för Rättvisemärkt

"Organisera konsumentkraften"

Hållbar konsumtion handlar dels om att välja rätt produkter, dvs. produkter som inte i sig bryter mot naturens systemvillkor, och dels om att inte överkonsumera – så att en rättvis fördelning av jordens resurser kan komma till stånd.

I ett handlingsprogram för hållbar konsumtion i Sverige måste man ta tag i ett antal olika delar och moment. Jag har valt att lyfta fram fyra av dem:

1. Organisera konsumentkraften

Den starkaste kraften kommer från dem som ska välja mellan produkter eller avstå från konsumtion. Det är slutligen deras val som kommer att avgöra inriktningen av produktionsmetod och materialval. Men denna kraft behöver organiseras och stödjas med instrument för att bli effektiv. De behöver information, kunskap och hjälpmedel, och de behöver känna och veta att de inte är ensamma utan att många med sina aktiva val arbetar för en hållbar utveckling. Därför måste man stödja och utveckla folkrörelseliknande processer såsom utbildning, miljöorganisationer och miljömärkning.

2. Utveckla incitamentprogram

Det är viktigt att skapa en situation där konsumenterna direkt känner och ser resultat av deras handlingar. "What´s in it for me?" Det räcker inte endast med ett svårgripbart långsiktigt mål, utan mer direkt återbetalning måste ske. Det handlar dels om att skapa ett system där konsumenterna kan följa hur arbetet mot hållbarhet går framåt tack vare deras insats, men också om mer direkta stödåtgärder såsom sänkt moms eller återbäring på köp av mer miljövänliga varor, och kanske också höjd skatt på icke önskvärd konsumtion.

3. Stoppa motkrafter

Kommersialism och företagande går ut på att skapa mervärden genom ökad försäljning och konsumtion. Dessa krafter är idag, i vår globaliserade värld, starkare och mer svårhanterade än någonsin. På något sätt måste man skapa ett system som gör att man neutraliserar denna motkraft till rätt eller återhållsam konsumtion, eller helst får en situation där deras aktiviteter stöder det övergripande målet, dvs. att det ska löna sig att vara en del av arbetet mot hållbarhet.

4. Offentlig upphandling

Här finns chansen till en snabb och god start. Den offentliga upphandlingen uppgår till så mycket som 25 procent av vissa länders BNP. Genom att radikalt ställa om denna process till en med fokus på miljö och hållbarhet skapas inte bara miljövinster direkt utan också ett föredöme som kan få genomslag i privata företags inköp och enskilda konsumenters beteende. Staten har här folkets uppdrag, makten och instrumentet. Vad väntar man på?"

Text: Ragnar Unge, VD på SIS Miljömärkning AB, ansvarig för Svanen och Blomman i Sverige.

"Bästa-resultat-strategin är ett effektivt medel"

Jag tror inte att man kan formulera en enkel definition av hållbar konsumtion.

Såsom begreppet har använts hittills har det mest handlat om hållbarhet i miljöavseende. Det är också det som är innebörden i

slutsatserna från Johannesburg liksom i regeringens uppdrag till Stefan Edman.

Även med den begränsningen är det svårt att ge en konkret definition av hållbar konsumtion. Den gamla debatten om 0-tillväxt tillhör det förgångna, nu handlar debatten mer om ”decoupling”, dvs. om att kunna låta ekonomin växa, utan att missbruka naturresurser och försämra miljön. Allra helst vill vi ha ”strong decoupling”, vilket innebär att ekonomin växer och att vi samtidigt kan reducera pressen på miljön.

Om man vill ha en definition av detta slag skulle man kunna säga att hållbar konsumtion handlar om att kunna förena en ökad konsumtion (privat och offentlig) med en minskad förbrukning av ändliga resurser och en förbättring av miljön.

En sådan definition är bra för att beskriva den ideala utvecklingen, men den ger inte särskilt mycket av hjälp när det gäller att utforma de konkreta åtgärder som måste vidtas. För att fylla ut det tomrummen skulle man kanske kunna använda det begrepp som nu lanseras av Margot Wallström i EU:s handlingsplan för miljöteknik, dvs. ”best performance”, som kanske kan översättas med bästa resultat. Tanken är följande.

Vi kan i dag identifiera tekniska lösningar som bidrar till bättre miljö eller i varje fall mindre press på miljön. Men vi vill inte låsa fast den tekniska utvecklingen till just dessa lösningar utan stimulera en fortgående förbättring av tekniken och av resultaten. Av det skälet bör vi avvisa den hittillsvarande fokuseringen på ”best available technology”, BAT, och ersätta den med ett mera dynamiskt begrepp, ”best performance targets”.

För att illustrera detta nämns ett par exempel i teknikplanen. Det ena handlar om bilar. De mest energisnåla bilarna på den kommersiella marknaden har en bränsleförbrukning på 0,3 liter per mil. Denna nivå uppnås med s.k. hybridbilar (både eldrivna och bensindrivna), men det är inte säkert att hybridbilar är den slutliga lösningen på driften av fordon. Därför ska vi inte fokusera på tekniken som sådan utan på det resultat som vi uppnår med denna teknik. Det resultatet kan i dag ses som ”best performance” och vi kan använda det måttet för att sätta ett mål när alla bilar ska ha nått en sådan energieffektivitet. Om vi till exempel anger att inom tio år ska ingen bil ha en sämre energieffektivitet än vad de bästa har i dag, då skapar vi på olika sätt tryck både på producenter och konsumenter att producera och efterfråga mer energisnåla bilar. I praktiken innebär detta att hela bilparken behöver bytas ut eller

byggas om under de kommande tio åren. Det andra exemplet i EU:s handlingsplan för miljötekniken handlar om kylskåp, av vilka de mest energisnåla bara förbrukar 35 procent av vad som är normalt.

I vilken ända ska vi börja?

Sådana bästa-resultat-mål skulle kunna anges på en rad olika områden och fungera som riktlinjer för att påverka konsumtion och produktion att bli mera hållbar. Det ska tilläggas att sådana mål inte får uppfattas som att man därmed uppnått hållbarhet, bästa-resultat-mål ska bara ses som etappmål som får flyttas fram när man har uppnått de först uppsatta målen.

En fråga i det här sammanhanget är på vilken sida man ska börja i strävandena att skapa hållbarhet – ska man börja med produktionen eller med konsumtionen?

Med tanke på att produktionen är till för konsumenternas behov är det logiskt att tänka sig att man startar från konsumenternas sida och på så sätt påverkar produktionen. Med tanke på att nya varor, tjänster och produktionsprocesser utvecklas långt innan konsumenterna har kunnat uttrycka sin uppfattning, är det lika logiskt att börja i produktionen och därigenom påverka det som blir den framtida konsumtionen.

Det enkla svaret på frågan blir därför att man måste påverka både konsumtionen och produktionen. Det gäller att skapa sådana incitament att konsumenter och producenter får ett gemensamt intresse att fasa ut gammal ohållbar teknik och fasa in ny och hållbar teknik på alla områden.

Även i det perspektivet kan man se ”best performance targets”, bästa-resultat-strategin som ett effektivt medel för att påverka båda sidorna.

Om man fullföljer exemplet ovan om att alla bilar ska ha en lika god eller bättre energieffektivitet än de bästa i dag – och skapar trovärdighet åt det målet – så tvingar det fram en omställning bland biltillverkarna. Men det kommer också att leda till att konsumenterna kommer att efterfråga bilar som är ”hållbara”, dvs. bilar som inte måste skrotas inom de närmaste åren, utan som har en längre livslängd och därmed ett högre andrahandsvärde. En SUV med nuvarande energiförbrukning kommer på så sätt att tappa mycket i andrahandsvärde. Ska sådana mål fungera väl måste de vara långsiktiga och

stabila, så att konsumenter och producenter kan inrätta sig efter dem och genomföra omställningar i en rimlig takt. En fördel med detta sätt att definiera ett resultatmål är att det inte bara ställer högre krav på de nya bilarna, utan också på de gamla bilarna.

Det kan tilläggas att denna typ av mål och styrmedel har använts både i Kalifornien och i Japan för att skapa incitament till teknikutveckling och miljöförbättring.

Text: Allan Larsson, professor, fd finansminister

”Hållbarhetskarteller – en möjlig väg?”

Politiken för ett hållbart samhälle innebär ett nytt sätt att bedriva politik. Den utgörs av idéer och metoder för att få olika politikområden att dra åt samma håll med syftet att möjliggöra en hållbar samhällsutveckling. Det inkluderar ekologiska, sociala och ekonomiska förhållanden. Denna politik för en sammanhållen utveckling har en grundläggande vision om ett hållbart samhälle. Hållbarhetspolitiken har sitt ursprung i miljöfrågorna men har närmat sig välfärdspolitiken och samtidigt allt mer antagit drag av ekologisk modernisering genom betonandet av tillväxt- och sysselsättningsfrågor.¹ I det här sammanhanget blir en viktig fråga hur den ekonomiska politiken ska kunna dra åt samma håll som en hållbar konsumtion. Finns det ett hållbarhetsdilemma i den ekonomiska politiken? Naturligtvis är det så, i annat fall fanns ingen grund för att bedriva hållbarhetspolitik. På några områden är utvecklingen positiv, på andra områden tycks utvecklingen gå i en tveksam riktning. EU:s inre marknad utgör ett bra exempel. Konkurrensen motverkar hållbar konsumtion genom fler och mer långväga transporter och en ökad fokusering på priskonkurrens genom lågpriskedjor, vilket i sin tur tenderar att försämra villkoren på arbetsmarknaden. Ur denna synvinkel har utvecklingen under senare år snabbt gått i riktning mot mindre hållbar konsumtion.

Denna utveckling sammanfaller med att konkurrenspolitiken blivit allt viktigare under senare år och att konkurrensen fått allt större betydelse för formandet av framtiden.² Vi talar nu i huvudsak om priskonkurrens. En dominerande tanke har varit att om vi bara kan få konkurrensen att fungera löser vi en rad ekonomiska

¹ Lundqvist, Torbjörn & Märta Carlsson (2004), *Framtidspolitiken: visionen om ett hållbart samhälle i svensk politik*. Stockholm: Institutet för Framtidsstudier.

² Lundqvist, Torbjörn (2003), *Konkurrensvisionens framväxt: konkurrenspolitik, intressen och politisk kultur*. Stockholm: Institutet för Framtidsstudier

problem och skapar en sann välfärd för alla. I så motto kan vi se konkurrensen som en patentmedicin. Delvis är detta en följd av EU och visionen om en gemensam inre marknad präglad av konkurrens, och av globaliseringen och visionen om en global marknad med lika spelregler. Allt detta sammanfattas i EU:s så kallade Lissabonstrategi som syftar till att göra unionen till "världens mest konkurrenskraftiga och dynamiska kunskapsbaserade ekonomi".

Konkurrensen har därmed fått en viktigare roll i den ekonomiska politiken. Samtidigt har konsumenternas betydelse successivt ökat i ekonomin. Tyngdpunkten har alltmer förskjutits från produktion till konsumtion. I konkurrenspolitiken har konsumenten också fått en allt viktigare ställning och konsumentpolitiken har alltmer blivit en del av konkurrenspolitiken. Konkurrens och rationella konsumenter anses i sammanhanget betyda hårdare prispress och lägre inflation.

En konkurrenspolitisk idé är att styra genom konsumentens rationalitet. Detta är en form av liberal styrning: att styra genom att övertyga individen om rationella val i eget ekonomiskt intresse. En politik för hållbar konsumtion innebär å andra sidan en styrning som sker med uppmaningen att ta samhällsligt ansvar i konsumtionen, t.ex. genom etiska och miljömässiga hänsyn. Hållbarhetsaspekten införs i ett skede då konsumtionen blivit allt viktigare för ekonomisk tillväxt och sysselsättning. Här finns ett dilemma: miljöaspekterna talar både för minskad konsumtion och för en konsumtion av högre kvalitet (hållbarhet), de ekonomiska för ökad konsumtion till så lågt pris som möjligt.

Priskonkurrens och kvalitet

Vi kan alltså konstatera att konsumentpolitiken befinner sig i den ekonomiska politikens centrala delar. Samtidigt är konsumentpolitiken en del av hållbarhetspolitiken. I realpolitiska termer finns en närmast olöslig motsättning mellan den ekonomiska politiken och hållbarhetspolitiken.

När en svensk konkurrenspolitik infördes under 1950-talet stod dagligvaruhandeln i centrum. Konkurrensen ansågs otillräcklig, vilket bidrog till för höga priser och en inflation som försämrade reallönerna. Denna fråga har sedan dess varit aktuell i konkurrenspolitiken. Inte minst under 1990-talet anfördes bristande konkurrens som en förklaring till relativt höga livsmedelspriser i Sverige. Anpassningen till EU:s konkurrensregler 1993 och medlem-

skapet i EU 1995 förväntades sänka priserna. Denna fokusering på priskonkurrens i den ekonomiska politiken har pågått parallellt med en utveckling där kvalitetsfrågorna uppmärksammas mer och mer. Tendensen är en tydlig tudelning av konsumtionen där en majoritet prioriterar låga priser medan en minoritet väger in faktorer som kan sägas gynna hållbarhet. Här finns ett dilemma: vi vill ha både låga priser och hög kvalitet. Problemet är att kvalitetsvaror kostar och har svårt konkurrera med varor med lägre priser när kvalitetsskillnader inte är uppenbara för ögat. Den osäkerhet som konsumenten står inför p.g.a. informationsasymmetrin mellan konsument och producent gynnar inte hållbar konsumtion.

Den klassiska lösningen för att minska osäkerheten är standardisering och kontroller. Detta underlättas om antalet producenter är få och om en vertikal integration mellan de olika leden (produktion, distribution, försäljning) är genomförd. Transaktionskostnaderna (för övervakning från myndigheter) minskar och konsumenterna kan informera sig om produkterna. Ur konkurrenssynpunkt är detta dock förkastligt. Ett oligopol tenderar att innebära högre priser. Samtidigt kan dessa högre priser inkludera faktorer som gynnar en hållbar utveckling: samordnade transporter, bättre arbetsvillkor, miljöhänsyn etc. Men det är just denna tendens till oligopolisering av ekonomin som konkurrenspolitiken vill förhindra.

En möjlig väg vore att tillåta "hållbarhetskarteller". Ett sådant exempel är den kartell som bryggeriindustrin formade i början av 1900-talet. Genom ett nära samarbete försökte industrin säkra kvalitén på produkterna och bestämma ett pris i förhållande till denna, minska onödiga transportkostnader etc. Tanken var att konkurrera med kvalitet istället för med priser, eftersom priskonkurrensen tenderade att dra ner kvalitén och med detta industrins rykte. Genom att man fortfarande var konkurrenter övervakade man varandra och såg till att fusk förhindrades. Därigenom var övervakningskostnaderna för kvaliténs upprätthållande låga.³

Naturligtvis är det en orealistisk tanke att vi skulle återvända till en kartellekonomi. Problemet med en sådan är att den tenderar att diskriminera inträde i en bransch. Men samtidigt finns det förmodligen lärdomar från den ekonomiska historien som skulle kunna ge idéer hur man löser hållbarhetsproblem. Många av de

---

³ Lundqvist, Torbjörn (1995), *Den stora ölkartellen. Branschorganisering och kartellbildning i bryggeriindustrin 1885-1914*. Uppsala; dens. (1998), *The Making of a National Cartel in the Swedish Brewing Industry, 1885-1908*. *Scandinavian Economic History Review*, vol. 46:3.

frågor som industrins branschorganisationer sattes att lösa tangerar hållbarhetsfrågorna eftersom de handlar om förhållandet mellan pris och kvalitet. Faktum är att ända sedan införandet av den reglerade skråekonomin har ekonomisk reglering handlat om förhållandet mellan priskonkurrens och kvalitetskonkurrens. Det är först i vår tid som tanken på att priskonkurrens i sin förlängning leder till ökad kvalitet fått politiskt gehör. Dilemmat är att priskonkurrens har många ekonomiska fördelar men tenderar att leda till ohållbara förhållanden. Kanske är det så att hållbarhet blir ett argument för en ny regleringsperiod, på samma sätt som arbetslöshetskriserna under mellankrigstiden utgjorde ett argument för karteller och ekonomisk reglering.

Text: Torbjörn Lundqvist, docent, Institutet för Framtidsstudier

"Det skall vara lätt att göra rätt"

Vår konsumtion innebär att vi utnyttjar energi och andra resurser, och bidrar till miljöproblemen, t.ex. klimatproblem, spridning av miljöfarliga kemikalier, övergödning av haven och hot mot den biologiska mångfalden. Konsumenten har ett ansvar, men måste också ges förutsättningar för goda val. Nedan följer några punkter där samhällseliga insatser behövs. Min utgångspunkt är miljöfrågor, men punkterna bör vara relevanta också för andra aspekter i begreppet hållbar konsumtion.

1. Helhetssyn. Hos individen, om inte förr, vägs alla olika aspekter samman i ett integrerat beslut. Frågor om pris, bekvämlighet, transportmöjlighet, kvalitet, säkerhet, miljö, med mera ingår integrerat i konsumentens val. Det är viktigt att beslut inom olika politikområden (t.ex. energipolitik, skattepolitik, transportpolitik och miljöpolitik) inte motverkar varandra, utan samverkar i en hållbar riktning.
2. Tillgång till information. Förutsättningar och system att göra information tillgänglig längs hela produktkedjan behöver utvecklas. I begreppet tillgänglig ligger också att anpassa informationen till mottagaren. Tillverkare, handelns aktörer, den enskilde konsumenten behöver för varje grupp bearbetad information, som bygger på samma basdata. Det bör vara lätt för konsumenten att hitta enkel, bearbetad information.

3. Möjlighet att välja. Det ska vara lätt att göra rätt. Det bör vara samhällets ansvar att tillhandahålla hållbara alternativ när det gäller t.ex. infrastruktur, energi, samt att upplysa om konsekvenserna för olika alternativ. Det bör också vara samhällets ansvar att stimulera en utveckling som stödjer en hållbar konsumtion. Olika styrmedel, som skatter, teknikutvecklingsstöd, regelverk och information bör användas i kombination. Stat och kommuner kan också gå före, visa vägen genom att t.ex. ställa krav i sin egen upphandling. Därigenom skulle troligen utbudet av hållbara varor och tjänster öka.
4. Internationell utblick. Det handlar om global solidaritet och medvetenhet om utveckling i tredje världen, att vår konsumtion i Sverige inte får försvåra utveckling i andra länder. Det handlar också om regelverk som fungerar i en internationell marknad, där en stor del av det vi konsumerar har tillverkats i andra länder. Och det handlar om att svensk industri kan bli föregångare i en internationell utveckling.

Utmaningen blir att gå från ord till handling, att genom några tydliga, konkreta exempel visa på de första stegen mot en hållbar konsumtion.

Text: Eva Smith, Naturvårdsverket

"Konsumtionssamhället leder till stressrelaterade sjukdomar"

Många faktorer som inverkar på livsmiljön påverkar också människors hälsa. Användningen av fossila bränslen medför både luftföreningar och bidrar till den globala uppvärmningen som i sin tur förändrar livsbetingelserna för stora befolkningsgrupper i många länder. Den bidrar till att infektionssjukdomar får nya spridningsområden, till vattenbrist och försämrade villkor för jordbruk.

En av de mest påtagliga hälsoriskerna i utvecklade industrisamhällen är epidemin av övervikt och fetma som drabbar alla utvecklade industriländerna men också växande befolkningsgrupper i länder som Kina och Indien. I USA håller övervikt på att passera rökning som den viktigaste riskfaktorn till sjukdom och förtidig död. I Sverige har nästan halva den vuxna befolkningen så påtaglig övervikt att det innebär hälsorisker; omkring tio procent har kraftig övervikt med betydande överrisk för diabetes och förkortad livs-

längd. Utvecklingen har varit obevekligt negativ sedan 1970-talet och utvecklingstendensen är densamma över hela världen.

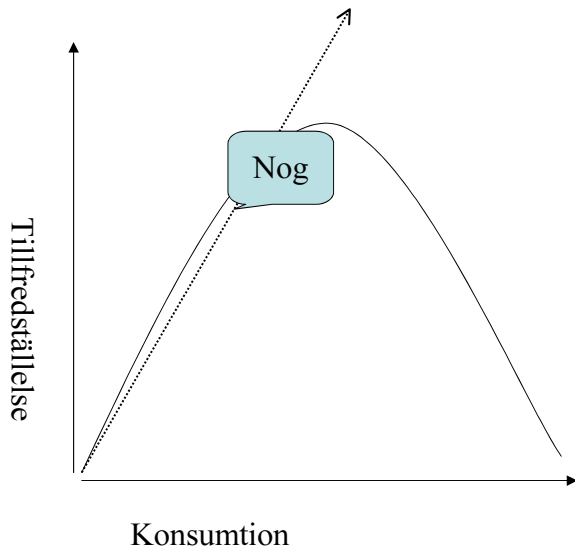
Det finns två drivkrafter bakom denna utveckling. Båda innebär också en påtaglig miljöbelastning. Realpriserna på energirika livsmedel, i första hand fett och socker, har sjunkit kraftigt under efterkrigstiden. Detta beror framför allt på att jordbruket och livsmedelsindustrin har blivit allt effektivare men samtidigt allt mer miljöbelastande, genom intensiv gödning, skogsskövling och kraftigt ökade transporter.

Den andra bakomliggande drivkraften är att muskelarbete vid arbete och transporter ersätts av mekaniskt arbete som i sin tur belastar miljön genom buller, luftföroreningar och koldioxidutsläpp. Den minskade fysiska aktiviteten bidrar till att öka risken för bland annat hjärtkärlsjukdomar och benskörhet.

En mer subtil form av samspel mellan miljöpåverkan och hälsa är att konsumtionssamhället och de allt högre kraven på produktivitet leder till stressrelaterade sjukdomar som ångest, oro, sömnsvårigheter, depression, högt blodtryck och psykosomatiska symptom. Dessa sjukdomar är i sin tur en av drivkrafterna bakom den explosivt ökande läkemedelsanvändningen som innebär en långsiktig påverkan av människors biologiska miljö med ofullständigt utredda hälsoeffekter.

Text: Gunnar Ågren, GD Folkhälsoinstitutet

"Diskutera 'NOG-nivå' – men utan moralism!"

Modellen är hämtad ur The Great Transitions som är utarbetad och utgiven av Stockholm Environmental Institute.

Det finns ett samband mellan konsumtion och tillfredställelse. Den böjda linjen svarar enligt författarna mot det verkliga förhållandet. Pilen rakt upp visar på vår samtids syn på förhållandet konsumtion och tillfredställelse eller lycka.

När jag i möten med människor tar fram den här bilden så förstår jag att den beskriver en upplevd verklighet. Det blir många vittnesbörd om konsumtionens ihållighet men också om svårigheten att stå emot. Svårigheten är att inte vara moralistisk och att finna vad som skulle vara en "NOG"-nivå. Det som är enkelhet för en, är lyx för en annan.

Problemet är att det finns få, om ens någon som vågar ta på sig det profetiska uppdraget att säga att det finns ett NOG och att överkonsumtion sänker livsupplevelsen.

Kyrkan, som består av människor i både lokal och global gemenskap borde ta en mer profetisk roll, och den kanske inte alltid tacksamma uppgiften att säga att något i samtiden är fel och att det för allas bästa finns behov av att förändra sig.

Det jag tycker mig se i samtiden är en förskjutning av konsumtionen hos vissa grupper, från materiella ting till upplevelser. Det är inte säkert att det alltid är en hållbarare variant av konsumtion. Ofta handlar det om att resa jorden och betrakta andra samhällen utan att förlora den bekvämlighet som det vanliga konsumtions-samhället erbjuder. Det finns en del "tredje-världen-turism" som bygger på att den rike turisten kan betala för bekvämlighet och samtidigt tar resurserna ifrån de fattiga i det land turisten befinner sig. Dvs. vatten och energi konsumeras av den som kan betala – men det betalar ändå inte tillbaka till dem som bor i turistlandet. Det är samma mått av överkonsumtion av resurser, men mindre synligt än tidigare.

Min erfarenhet från kyrkan i Sverige säger mig att det finns ett klart intresse att tala med varandra om livsstilar och vår längtan om ett annat sätt att leva. Ett sätt att leva där meningen inte springer ur konsumtion utan bygger på gemenskap. Samtidigt vill man inte tillbaka till det strävsamma i att vara fylld av oro för morgondagen, att leva under knappheten. Jag tror att det är viktigt att framhålla de mänskliga vinsterna med att förändra konsumtionsmönster. Och framhålla att det är en möjlighet till ett bättre liv. Som medför att vi också kan lämna över ett samhälle till nästa generation med större känsla av mening i än det vi har att erbjuda idag.

Kanske är själva meningsfrågan och vårt förhållande till konsumtion det tabu som vi inte diskuterar i vår tid. Det börjar bli dags för det – utan moralism.

Text: Henrik Grape, präst i Svenska kyrkan

”Naturens läkande effekt”

Hållbar utveckling låter nog som något märkvärdigt i mångas öron. Men gjorde vi en sak i taget och gav tid till eftertanke skulle vi ha hållbar utveckling, utan politiska åtgärder. Konstigare är det inte. Vore vi hela som människor, då hade vi helhetssyn på tillvaron och fattade kloka beslut. Men tyvärr är många av oss idag splittrade.

Trädgårdsodling har en helande effekt på individen. Det är uppenbart för mig, en storstadsmänniska med både hektiskt vardagsliv och lättillgänglig kolonilott. Men det har också bevisats av den senaste tidens forskning som bedrivs för att man vill minska sjukfrånvaro orsakad av mental utmattning. På flera håll i Sverige byggs rehabiliteringsträdgårdar. Rehabiliteringen tar lång tid. Både den och sjukfrånvaron är otroligt kostsamma.

Trädgårdsodling är läkande, lärande och kan innebära lustfyllt skapande. Vi har, i våra svenska städer, 28 000 hektar mark kring flerfamiljsbostäderna och 27 000 hektar parker. Låt oss upplåta en del av denna allmänna och privata mark till personer som saknar egen trädgård och har så stor lust att odla att de vill göra det oavlönat.

Störst glädje och nytta av detta får förstås de som odlar. Men naturen har läkande effekt på oss alla bara vi betraktar den. Det finns forskningsresultat som visar även detta. Sjukhuspatienter med utblick mot en park behöver mindre medicin och tillfrisknar fortare. Vi återhämtar oss snabbare från stress när vi vilar utomhus än när vi gör det inomhus. Mätningar har gjorts av koncentrationsförmåga och puls.

Om vi släpper loss trädgårdsamatörer så här, kan resultatet bli att det skapas gröna, bostadsnära mötesplatser. Trivsamma, lättillgängliga platser där vi på ett otvunget sätt kan lära känna våra grannar. Detta, i sin tur, kan ge ökad trygghet och tillit i närmiljön. Det kan göra det lättare för oss att hitta möjligheter att samarbeta med varandra till ömsesidig nytta. Att ge och ta emot granntjänster. Att ha en viss form av gemensamt ägande, till exempel ingå i bilpool. Att göra gemensam upphandling av tjänster, till exempel sådana

som kan ge längre kvarboende för oss som äldre eller som kan öka våra barns möjligheter att oftare få härja fritt utomhus.

Jag har hittat många initiativ och tankar i denna riktning på sistone, såväl inom bostadskooperationen, allmännyttan, hyresgäst-rörelsen som inom de institutioner som verkar för det goda boendet. Jag tänker därför att boendet kan bli en viktig arena när vi skall göra verklighet av vårt tal om Hållbar utveckling.

Vill vi bli mer vidsynta och globala i vår syn på Hållbar utveckling, måste vi samtidigt bli mer lokala, ta hand om oss själva och våra medmänniskor på ett bättre sätt i vardagen. Vi behöver utveckla demokratiska, bostadsnära institutioner, inom vilka vi kan utvecklas och lära oss konsten att samverka med oliktänkande.

Vi kan uppnå folkhälsa, integration, demokrati, trivsam samvaro, besparingar, fredlig och hållbar utveckling på många olika vägar. Bostadsnära, gröna mötesplatser är en. Avgörande är om vi behåller den, under lång tid skapade, tillit vi har till varandra i Sverige, tilltron till vår förmåga att förverkliga det tillsammans. Medias negativa bild av oss beror på att goda nyheter inte säljer lika bra som elände och skandaler. Människan kan lika gärna beskrivas som en fantastisk varelse, eller hur? Vi har bara ännu inte till fullo insett våra möjligheter och det självklara i Hållbar utveckling.

Text: Ami Lindkvist, Fristående konsult med basen i HSB

Vad är ett rättvist miljöutrymme?

Hållbar konsumtion innebär att varje nation på detta klot konsumerar inom sitt rättvisa miljöutrymme. Jordens begränsade resurser ska fördelas rättvist och utan att överutnyttja vare sig ändliga eller förnybara resurser. För att åstadkomma det krävs ett "per capita"-tänkande – var du än är född i världen ska du ändå ha rätt till samma resurser. Genom att få ett mått på hur mycket olja, pappersmassa etc. det är hållbart att alla i denna värld konsumerar kan nationella mål utformas för hur mycket förbrukningen av vissa varor bör minska.

Sveriges import av varor leder till miljöpåverkan i andra delar av världen. Det gäller import av palmolja som finns utan de flestas vetenskap i var och varannan produkt, och som leder till att regnskogar skövlas i framförallt Malaysia och Indonesien. Det gäller soja som odlas på före detta regnskogsmark i Sydamerika för att våra nötkreatur ska bli konkurrenskraftiga i en alltmer intensiv

livsmedelsindustri. Det gäller odling av jätteräkor vilket leder till skövling av mangroveskog i Thailand, Kina och Indonesien. Kopplat till principen om rättvist miljöutrymme är detta ohållbart. Jordens begränsade resurser måste fördelas rättvist och inom vad naturen klarar av för att nå eller ens närma sig en hållbar utveckling. Ett sätt att föra in denna aspekt i dagens svenska miljöpolitik presenteras i rapporten "Det saknade miljömålet" utgiven av Miljöförbundet Jordens Vänner (MJV). Där ges förslag på ett nytt miljömål, "Begränsad miljöpåverkan i främmande länder". MJV vill framförallt visa att det går att minska denna miljöpåverkan, till exempel genom att den offentliga upphandlingen inte ska bidra till miljöskadlig produktion eller utvinning i främmande länder.

Ett miljöanpassat leverne ska möta minsta möjliga motstånd. I dagsläget är en konventionell "miljöförstörande" livsstil normen, vilket leder till att den som vill leva hållbart ofta får tänka till lite extra, anstränga sig lite. Att leva miljöanpassat ska vara enkelt, bekvämt och billigt – en självklarhet. Det finns ett politiskt ansvar att skapa förutsättningarna för det.

Text: Anna Jonsson, ordförande i Miljöförbundet Jordens Vänner

"Ekologiska fotavtryck är en bra indikator"

Hållbar konsumtion innebär ett gott liv i samlevnad med de ekologiska systemen – livskvalitet åt alla människor inom de gränser som sätts av biosfärens produktionsförmåga. Hållbar utveckling är inte ett tillstånd utan en process, en kvalitet i samspelet mellan samhället och ekosystemen. Den ekonomiska dimensionen har inget egenvärde utan är ett verktyg i denna process. Om verktyget ska vara effektivt i processen måste det bättre hushålla med mänskliga resurser och naturresurser än vad som är fallet idag.

För att ersätta nuvarande resursintensiv konsumtion med en mer resurseffektiv (decoupling i produktionen) och för att vägleda människor mot mer resurssnåla aktiviteter tror vi på nedanstående åtgärder. På motsvarande sätt måste varuproduktion och aktiviteter göras kemikaliesnåla.

- Grön skatteväxling riktad mot både industri och privatpersoner. Det ska kosta att använda energi och kemikalier. Den energi som produceras miljövänligt och de varor som produceras utan kemikalier ska vara relativt billigare.

- Informera och göra människor medvetna om hur vi kan konsumera mer energi- och kemikaliesnålt.
- Minskad prylkonsumtion men bibehållen konsumtionsnivå och tillväxt genom ändrat innehåll av konsumtion och tillväxt. Styra mot mer resurssnål konsumtion till exempel genom ökad konsumtion av tjänster och funktioner istället för varor.
- Miljökostnaderna ska betalas av producenten, som också måste garantera produktens ofarlighet.
- De miljövänliga alternativen måste få samma eller helst bättre möjligheter inom reklam och media som de konventionella. För att styra skevheten i möjligheter på marknaden föreslås en reklamskatt som går till reklam för de miljövänliga alternativen.
- Stöd till forskning, bästa teknik och mest miljövänliga kemikalier kombinerat med utbytesregler.
- Komplettering av prisuppgifter med information om konsumtionens resursåtgång, exempelvis i form av arealbehov (ekologiska fotavtryck).
- Uppmuntra initiativ till kortare arbetstid.

Vi anser att det är viktigt att Sverige agerar och på allvar styr mot hållbara konsumtionsmönster för att vara ett gott exempel. Det som görs här ska kunna vara vägledande även i Kina och Indien, och allt måste rymmas på jordklotet – det enda vi har. Därför måste frågan om hållbar konsumtion beaktas i alla avvägningar, beslut och strategier som samhället hanterar. Vi tror inte att de nuvarande 15 (snart 16) miljömålen räcker för att Sverige ska lösa sina miljöproblem. Det behövs ett miljömål med globalt perspektiv, som tar hänsyn till den svenska konsumtionens effekter i andra länder.

I takt med den ökande globala handeln ökar avstånden mellan produktion och konsumtion, och miljöeffekterna av konsumtionen märks inte där den sker. På så sätt är en stor del av den miljöpåverkan vi svenskar orsakar osynlig för oss.

Det så kallade *ekologiska fotavtrycket* mäter mänsklighetens anspråk på naturen. En människas ekologiska fotavtryck är den markyta som behövs för att producera de förnybara resurser som människan använder och för att ta hand om det avfall som hon skapar. Fotavtrycket inkluderar alla ytor som krävs, oavsett var någonstans på Jorden de finns. Det ekologiska fotavtrycket mäter inte all miljöpåverkan, bara sådan som kan vara hållbar. Det mäter de resurser som inom givna gränser kan produceras och det avfall

som kan assimileras av ekosystemen. Verksamheter som inte kan hanteras av ekosystemen har inget fotavtryck. Exempelvis tungmetaller och organiska miljögifter kan aldrig vara hållbara och måste därför fasas ut eller hanteras i helt slutna kretslopp.

Fotavtrycket mäter resurskonsumtion i ytmåttet hektar.⁴ Att mäta i yta speglar förhållandet att de förnybara resurser vi använder kommer ifrån ekosystem som kräver yta någonstans i världen, en yta som är begränsad. När man kan mäta mänsklighetens anspråk eller efterfrågan på yta kan man också jämföra med tillgången – Jordens biokapacitet, alltså de biologiskt produktiva ekosystemen. På så sätt kan fotavtrycket indikera hur stor andel av Jordens biokapacitet vi använder och vara ett minimimått på hållbar konsumtion.

Indikator på resurskonsumtion

Fotavtrycket har i många fall använts som en strategisk indikator på hållbarhet. Det används i WWF:s Living planet report,⁵ har accepterats som officiell indikator av National Assembly i Wales⁶ och använts i många andra sammanhang i Storbritannien.⁷ Europaparlamentets rådgivande organ för vetenskap och teknologi (STOA) rekommenderar användandet av ekologiskt fotavtryck som sammanfattande indexindikator. De uttrycker att ”EF has fewer conceptual or practical problems than rival single index environmental indicators ...good precision and transparency”.⁸

Vi anser att det ekologiska fotavtrycket är en bra övergripande indikator på resurskonsumtion eftersom det

- a. är lätt att förstå och därigenom underlättar kommunikation,
- b. inkluderar miljöpåverkan som finns på andra ställen än där konsumtionen äger rum och därigenom förutsätter ett ansvar för denna påverkan,
- c. tydligt visar på kopplingar mellan individ och samhälle,
- d. kommunicerar mänsklighetens beroende av naturen,
- e. jämför med tillgången på resurser och därmed förutsätter att utrymmet för konsumtion är begränsat,
- f. därmed också tydliggör rättviseperspektivet.

---

⁴ En hektar = 100 m x 100 m = 10 000m².

⁵ <http://www.panda.org/downloads/general/lpr2004.pdf>.

⁶ http://www.walesfootprint.org/docs/footprint_of_wales.pdf.

⁷ se t ex Footprint of Greater London, <http://www.citylimitslondon.com>.

⁸ http://www.europarl.eu.int/stoa/publi/pdf/summaries/00-09-03sum_en.pdf.

Vi tycker därför att det ekologiska fotavtrycket bör få en ökad användning som komplement till mer traditionella miljöindikatorer på till exempel kommunal nivå.

Ett liv med ett litet ekologiskt fotavtryck är inte ett tråkigt liv, snarare tvärtom. Tecknen i samhället pekar på att vi inte blir lyckligare fast vi blir rikare, fetare och materiellt mer välbeställda. BNP-kurvan pekar uppåt och "lyckokurvan" nedåt. Stressen och sjuktalen ökar och vi hinner inte med. En omfokusering till djupare (immateriella) värden medför inte bara ett mindre fotavtryck utan också ett mer meningsfullt liv. Statusjakt och hästkraftsjämförande kan ersättas med en mer solidarisk handel där vi kan känna samhörighet med andra människor på jorden. Kanske försöker vi konsumera för att fylla en del behov som sammanhang, säkerhet, identitet, delaktighet, avkoppling och kärlek, behov som konsumtionssamhället inte är så bra på att hantera. Vi anser att det är hög tid att återuppliva diskussionen om vad välfärd och ett gott liv är för något.

Text: Medlemmar i Svenska Naturskyddsföreningen (SNF), samlade till seminarium om Hållbar konsumtion (red Pella Larsson, SNF)

Utredningens referensgrupp och dess program

Stefan Fölster, chefsekonom Svenskt Näringsliv
Allan Larsson, professor och fd statsråd
Inger Pehrson, LO och ordf Sveriges Konsumentråd
Yvonne Ingman, v VD Svensk Handel
Pia Enochsson, generaldirektör Myndigheten för skolutveckling
Lena Söderberg, VD KRAV
Amelia Adamo, VD & chefredaktör Amelia
Sven-Olof Bodenfors, senior advisor Forsman & Bodenfors
Anna Bråkenhielm-Carrfors, VD Strix
Birgitta Johansson-Hedberg, VD Lantmännen
Gunnar Ågren, generaldirektör Folkhälsoinstitutet
Göran Rosenberg, journalist
Anders Wadeskog, ekonom
Owe Wikström, professor
Anna Jonsson, ordförande i Miljöförbundet Jordens Vänner
Helen Ågren, kansliråd Statsrådsberedningens hållbarhetskansli
Sara Aulin, departementssekreterare Utrikesdepartementet
Ylva Eriksson, departementssekreterare Socialdepartementet
Britta Ahnmé Kågerman, departementsråd Jordbruksdepartementet
Gunilla Blomquist, departementssekreterare Miljödepartementet
Herbert Silbermann, departementssekreterare Näringsdepartementet
Per Nilsson, GD Ungdomsstyrelsen
Anita Aspegren, enhetschef Konsumentverket
Ragnar Unge, VD SIS Miljömärkning
Eva Smith, avdelningschef Naturvårdsverket
Jan-Erik Ljusberg, stf. GD Konkurrensverket

Torbjörn Lundqvist, docent Institutet för framtidsstudier
Svante Axelsson, miljöekonom och generalsekreterare i SNF
Alice Bah Kuhnke, generalsekreterare Föreningen Rättvisemärkt
Lena Fidjeland, biolog Svenska Kommun och landstingsförbundet

Halvdagsseminarium 1

Måndag 18 oktober

Tema:

HÅLLBAR KONSUMTION – VAD ÄR DET?

Presentation av temat och utredningen. Grundfråga: Bilen, maten, boendet, livsrytmen – kan välfärdens innehåll förändras så att vi bättre främjar nuets och framtidens önskningar om god fysisk och mental hälsa och en mera skonsam och solidarisk användning av naturresurser och miljö? Kan en nationell konsumentpolitik spela roll för att uppnå dessa syften – i medias och den globaliserade ekonomins trendkänsliga och snabbt föränderliga värld?

Halvdagsseminarium 2

Tisdag 23 november

Tema:

HOMO CONSUMENS – VARFÖR HANDLAR VI SOM VI GÖR?

Vilka faktorer styr konsumtionens innehåll och volym hos individer och hushållen – social bakgrund, uppväxt, utbildningsnivå, ekonomi, marknadens utbud, värderingar, media, reklam. konsumtion som social markör mm. Variationer över tid och i olika grupper (åldrar, kön, etnisk tillhörighet), prognos för fem, tio år framåt i tiden. Vad vet forskningen, vilka reflektioner gör vi utifrån våra resp arenor? Kan konsumtionsbeteenden aktivt påverkas, t.ex. i en mera ekologiskt, hälsomässigt och ekonomiskt hållbar riktning – och i så fall hur?

Halvdagsseminarium 3

Onsdag 9 februari 2005

Tema:

”GRÖNARE” MARKNAD – MED MERA HÅLLBARA VAROR
OCH TJÄNSTER?

Hur kan producenterna och handeln erbjuda konsumtionsmarknaden ett rikhaltigare sortiment av prisvärda varor och tjänster med större ekologisk, hälsomässig (social) och ekonomisk hållbarhet? Fokus på transporter, livsmedel, bostäder. Vilken roll kan ny teknik spela? Och hur skulle finansmarknadens aktörer kunna driva på för en sådan positiv utveckling?

Halvdagsseminarium 4

Måndag 18 april 2005

SNART EXAMEN FÖR UTREDNINGEN...

Presentation och diskussion av förslag och texter inför slutbetänkandet.

Referenser

Allmänt

Grundläggande material, policydokument, målprogram återfinns på regeringens och berörda myndigheters och organisationers hemsidor. Här några webadresser:

www.regeringen.se

www.riksdagen.se

www.konsumentverket.se

www.naturvardsverket.se

www.slv.se (Livsmedelsverket)

www.folkhalsoinstitutet

www.vagverket.se

www.boverket.se

www.snf.se (Svenska Naturskyddsföreningen)

www.mjv.se (Miljöförbundet Jordens Vänner)

www.framtidsstudier.se

www.skolutveckling.se

www.unesco.org

www.cfk.se (Centrum för Konsumtionsforskning)

www.sik.se (Institutet för livsmedel och bioteknik)

På handels och de olika företagens och branschorganens hemsidor finns också intressant material att ta del av

Utredningens egen hemsida: www.supersize.nu

Särskilda referenser

Kapitel 2

Alfredsson, E. C. (2002), Green Consumption, Energy Use and Carbon Dioxide Emission. GERUM kulturgeografi. 2002:1, Sweden, Umeå University.

- Vringer, K. and Blok, K. (2000), "Longterm trends in direct and indirect household energy intensities: a factor of dematerialization?" *Energy policy* 28: 713–727.
- Kroeger, T., P.J. Therakan et al. (2000). *The Relation between Energy Intensities and Sectorial Composition of Economy: Evidences from Around the world*. 2nd International workshop Advances in Energy Studies, Exploring Supplies, Constraints, and Strategies, Porto Venere, Italy, SGEitorial PA-DOVA.
- Hultkrantz L. (1999). Är en stor tjänstesektor förenlig med god ekonomisk tillväxt? *Tillväxt och ekonomisk politik*. Calmfors L och Persson M. 1999.
- Henrekson M. (1999). *Drivkrafter för nyföretagande och företags-tillväxt, Tillväxt och ekonomisk politik*. Calmfors L och Persson M. 1999.
- Berggren, C. & Björkman, M. (2002). "Funktionsförsäljning/funktionsupphandling för hållbar tillväxt – Idépromemoria och kunskapsöversikt", 2002.
- Weizsäcker, E., Lovins, A. & Lovins L.H. (1997). *Factor four. Doubling Wealth – Halving Resource Use*. London: Earthscan Publications Ltd.
- Hawken, P., Lovins A, & Lovins, L.H. (1999). *Natural Capitalism, Creating the Next Industrial Revolution*. Little, Brown & co.
- "Resilience and Sustainable Development: Building Adaptive Capacity in a World of Transformations". 2002:
www.sou.gov.se/mvb/pdf/resiliens.pdf
- Det globala forskarnätverket Resilience Alliance: www.resalliance.org
- Regeringens skrivelse 2001/02:173 om en samlad naturvårdspolitik:
<http://www.regeringen.se/sb/d/340/a/20084>
- Millennium Ecosystem Assessment: www.millenniumassessment.org/

Kapitel 5

- Ahnström J. *Ekologiskt lantbruk och biologisk mångfald – en litteraturgenomgång*, CUL, SLU.
- Brandt K. och Møgaard J. Organic agriculture: Does it enhance or reduce the nutritional value of plant foods? *J. Sci. Food Agri.*, 81, 2001.
- Brunner E., Cohen D och Toon L. Cost effectiveness of cardiovascular disease prevention strategies: a perspective on EU food based dietary guidelines. *Public Health Nutr*, 2004, 4, 711.

- Callmer E. Utvecklingen av Hälsomålets kostbudskap, rapport 14, Centrum för tillämpad näringslära, rapport 14, Centrum för Tillämpad Näringslära, 1993
- Centrum för tillämpad näringslära, Ät S.M.A.R.T., utbildningsmaterial, 2001.
- Dahlin I. och Lindeskog P. Ett första steg mot hållbara matvanor, rapport 23, Centrum för tillämpad näringslära, 1999.
- Enghardt H och Hagman U. Att äta för en bättre miljö, rapport nr 4830, Livsmedelsverket, 1999.
- Enghardt Barbieri H, Lindvall C. De svenska näringsrekommendationerna översatt till livsmedel, Livsmedelsverket, 1 2003.
- Eliasson L. Ät S.M.A.R.T. ett fungerande verktyg? En utvärdering och uppföljning av ett material om maten, hälsan och miljön. Rapport 29, Centrum för Tillämpad Näringslära, 2003.
- Hu F m fl. Diet, lifestyle and the risk of type 2 diabetes mellitus in women. *N. Engl. J. Med.*, 2001, 345, 790.
- Lindeskog P. Överslagsberäkning av hur ett första steg mot en hållbar livsmedelskonsumtion kan påverka hushållsekonomin, rapporterat i Hushållsekonomiska konsekvenser av Miljömålskommitténs åtgärdsförslag, Konsumentverket, 2000
- Livsmedelsverket, Svenska näringsrekommendationer 1997.
- Naturvårdsverket, Det framtida jordbruket, rapport 4755, 1997
- Naturvårdsverket, Att äta för en bättre miljö, rapport 4830, 1997.
- O´Doherty Jensen K. m fl. Økologiske fødevarer og menneskets sundhed. FØJO-rapport nr 14, Forskningscenter for Økologisk Jordbrug, 2001.
- Platz E. m fl. Proportion of colon cancer that might be preventable in a cohort of middleaged US women. *Cancer Causes Control* 2000, 11, 579.
- SBU, Att förebygga sjukdom I hjärta och kärl genom befolkningsriktade program – en systematisk litteraturöversikt. SBU-rapport nr 134, 1999.
- Stampfer M., Hu J., Manson J., Rimm E och Willett W. Primary prevention of coronary heart disease in women through diet and lifestyle. *N. Engl. J. Med.* 2000, 343, 16.
- WHO, World health report 2002.
- WHO, Diet, nutrition and the prevention of chronic disease. WHO Technical Report Series, 916. 2003.
- WHO 2004, Facts related to chronic disease.
- Willett W. Balancing lifestyle and genomics research for disease prevention, *Science*, 206, 26 april, 2002.

Kapitel 8

- Alfredsson, E. (2002) *Green Consumption, Energy Use and Carbon Dioxide emission*, Umeå: GE-RUM Kulturgeografi 2002:1,
- Allard, Birgitta och Lindholm, Stig (1976): *Lagom?: pressdebatten kring förslaget om ett annorlunda Sverige*. Stockholm: Pedagogiska inst., Stockholms univ., 1976
- AllensbacherInstitut (Ed.) (1999) *Allensbacher Jahrbuch der Demoskopie 1993–1997*.
- Baudrillard, J. (1988) *Selected Writings (red Mark Poster)*, Cambridge/Oxford: Polity Press,
- Bourdieu, P. (1977) *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge: Cambridge UP,
- Brundtland, G, chair (1987): *Our Common Future*. World Commission of Environment and Development, United Nations.
- Bäckstrand, Göran och Ingelstam, Lars (1975): "How much is enough? – another Sweden". *Development Dialogue* 1975, no 1/2, pp 44–53, Hammarskiöldfonden, Uppsala (se även brochyrtryck utgivet av Sekretariatet för framtidsstudier, Stockholm, 1976–1979, samt Ingelstam, Lars (1991): "Hur mycket är lagom?". I *Farväl till ekonomismen och andra politiska betraktelser.*, s 165–183, Carlssons, Stockholm)
- Cross, G. (1993) *Time and Money. The making of Consumer Culture*, London: Routledge,
- Daly, H. (1991) *Steady-State Society. 2nd ed*, Washington DC: Island Press,
- Daly, H. E. (1996) *Beyond growth: the economics of sustainable development*, Boston: Beacon Press,
- Debatten om tillväxtens gränser* (1974). Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier
- Donovan, N. and Halpern, D. (2002) *Life Satisfaction. The state of knowledge and implications for government: UK prime ministers strategy unit* <http://www.strategy.gov.uk/output/page699.asp>,
- Easterlin, R. A. (1973) Does Money Buy Happiness? *Public Interest*, No 3 (Winter 1973).
- European Environment Agency (2000) *Europe's Environment: The Second Assessment*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities,
- Frank, R. (1985) *Choosing the Right Pond: human behavior and the quest for status*, New York: Oxford University Press,

- Georgescu-Roegen, N. (1971) *The entropy law and the economic process*, Cambridge, Mass.,
- Gershuny, J. I. (2000) *Changing times: work and leisure in postindustrial society*, New York: Oxford University Press,
- Giddens, A. (1979) *Central problems in social theory: action, structure and contradiction in social analysis*, London: Macmillan,
- Hajer, Maarten (1995): *The politics of environmental discourse. Ecological modernization and the policy process*. Oxford University Press.
- Halleröd, B., Marklund, S., Nordlund, A. and Stattin, M. (1993) *Konsensusuell fattigdom. En studie av konsumtion och attityder till konsumtion*, Umeå: Umeå Studies in Sociology, Rapport no 104,
- Herring, H. (1998) *Does Energy Efficiency Save Energy: The Economists Debate: The Open University EERU Report 074* (<http://www-tec.open.ac.uk/eeru/staff/horace/hh3.htm>),
- Hunnicot, B. (1988) *Work Without End: Abandoning Shorter Hours for the Right to Work*, Philadelphia: Temple UP,
- Ingelstam, Lars (2004): "Ju mer tillväxt, desto sämre får vi det". *Ordfront Magasin* nr3, mars 2004
- Jacobs, M. (Ed.) (1997) *The quality of life: Social Goods and the Politics of Consumption*, Oxford: Blackwell.
- Jevons, S. (1865) *The Coal Question – Can Britain Survive?:* reprinted by Macmillan 1906,
- Kasser, T. (2002) *The high price of materialism*: The MIT Press,
- Lafferty, W. M. and Meadowcroft, J. R. (2000) *Implementing sustainable development: strategies and initiatives in high consumption societies*, Oxford: Oxford University Press,
- Lunt, P. K. and Livingstone, S. M. (1992) *Mass Consumption and Personal Identity. Everyday Economic Experience*, Buckingham: Open University Press,
- Meadows, Dennis L. et al. (1972): *Tillväxtens gränser*. En rapport urarbetad för Romklubbens projekt "Mänskighetens situation" Alb. Bonniers, Stockholm
- National Consumer Council (2003) *green choice. what choice*,
- Organisation for Economic Co-operation and Development (2001) *OECD environmental outlook*, Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development,
- Packard, V. (1961) *Skrotmakarna*, Stockholm: Natur o. Kultur,
- Richins, M. L. and Dawson, S. (1991).
- Sanne, C. (1995) *Arbetets tid. Om arbetstidsreformer och konsumtion i välfärdsstaten*, Stockholm: Carlssons,

- Sanne, C. (2000a) Dealing with Environmental Savings in a Dynamical Economy – how to stop chasing your tail in the pursuit of sustainability *Journal of Energy Policy*, 28, 487–495.
- Sanne, C. (2000b) The rational consumer as a promise for sustainable consumption In *ESEE Conference* Vienna.
- Sanne, C. (2001c) Om gränser för planeringen *PLAN*.
- Sanne, C. (2002b) Ett scenario för hållbar konsumtion In *Konsumenterna och makten. Att använda och bevara resurser* (Eds, Ellegård, K. and Sturesson, L.) Carlsons, Stockholm.
- Sanne, C. (2002c) *Att mäta det goda livet*, Göteborg: Projekt Göteborg 2050,
- Sanne, C. (2002d) Spara och Slösa. Om att konsumera varor tid och kunskap In *Spänningsfält. Tekniken Politiken Framtiden*, (Ed, Sturesson, L.) Carlssons, Stockholm.
- Sanne, C. (2002e) Willing consumers – or locked in? Policies for a sustainable consumption *Ecological Economics*, 42, 273–287.
- Sanne, C. (2004a) *The Discontentment of our Consumption*, International Workshop on the Driving Forces of and Barriers to Sustainable Consumption University of Leeds, UK,
- Sanne, C. (Ed.) (2004b) *Samhällsplanering – en introduktion*, Stockholm: KTH Samhällsplanering.
- Sanne, C. En värld av varor In *Sydsvenska Dagbladet* 2003-03-15
- Sanne, C. Lyckans politik In *Sydsvenska Dagbladet* 2003-12-21
- Schor, J. (1998) *The overspent American: upscaling, downshifting, and the new consumer*, New York, NY: Basic Books,
- Schor, J. B. (1991) *The Overworked American. The Unexpected Decline of Leisure*, New York: Basic Books,
- Shove, E. (2001). Ratchets, standards and the reinvention of normality. In Consumption, Everyday Life and Sustainability. Online Handbook. A summer school at Lancaster University, July 2001. <http://www.comp.lancs.ac.uk/sociology/esf/online%20handbook.pdf>.
- Shove, E. and Warde, A. (1998) Inconspicuous consumption: the sociology of consumption and the environment (draft) In *Centre for Science Studies and Department of Sociology Lancaster University*, <http://www.comp.lancaster.ac.uk/sociology/socaw001.html>.
- Simmel, G. (1978) *The philosophy of money*, Boston, Mass.: Routledge & Kegan Paul,
- Southerton, D. (2003a) Squeezing time. Allocating practices, coordinating networks and scheduling society *Time & Society*, 12, 5–25.

- Stymne, S. (2000) *Measuring Sustainable Economic Welfare*: PhD-thesis Centre for Environmental Strategy. University of Surrey, UK,
- Tinbergen, Jan (1976): *Reshaping the International Order* A report to the Club of Rome. Dutton, New York
- United Nations Environment Programme and Stockholm Environment Institute (1999) *Global environment outlook*, Nairobi New York: United Nations Environment Programme ; Distributed by Oxford University Press,
- Vaze, P. (1997) Environmental input-output tables for the United Kingdom *Economic Trends*, No 527 October.
- Veenhoven, R. (1991) Is Happiness Relative? *Social Indicators Research*, 24, 1–34.
- Wilk, R. (1997) A Critique of Desire: Distaste and Dislike in Consumer Behaviour In *Consumption, Markets and Culture*, Vol. 1(2) OPA, Amsterdam, pp. 175–196.
- Wilk, R. (2002) Consumption, human need, and global environmental change In *Global environmental change*, Vol. 12, pp. 5–13.
- Williams, R. (1988) *Keywords*, London: Fontana,
- World Watch Institute (2004) *State of the World*, New York: W W Norton & Co,
- Wright, v., G H (1982) Om behov *Filosofisk Tidskrift*, 1 Februari 1982.

Kapitel 9

- Clover, Darlene E. (2000). Youth action and learning for sustainable consumption in Canada. I UNESCO/UNEP-rapporten *Youth, sustainable consumption patterns and life styles*.
- Ds 2004:41 Ekonomiskt utsatta barn. Socialdepartementet.
- Ekström, Karin (1995). *Children's Influence in Family Decision Making; A Study of Yielding, Consumer Learning, and Consumer Socialization*. Doktorsavhandling. Göteborg: Bas.
- EFA Global Monitoring Report 2003/04.
http://portal.unesco.org/education/efa_report/index.html
- Hjälmeskog, Karin (2000) ”Democracy begins at home”. *Utbildning om och för hemmet som medborgarfostran*. Doktorsavhandling. Uppsala universitet: Pedagogiska institutionen.

- Kenway, Jane & Bullen, Elisabeth (2001). *Consuming children. Education – entertainment – advertising*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press
- Lgr 62 (1962) *Läroplan för grundskolan*. Skolöverstyrelsens skriftserie 60. Stockholm: SÖ-förlaget.
- L'orange-Fürst, Elisabet (1995). *Mat – et annet språk. Rasjonalitet, kropp og kvinnelighet*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Lpo 94 (1998) *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet*. Utbildningsdepartementet. Stockholm: Fritzes.
- Mogensen, Finn (1995). *Handlekompetence som didaktisk begreb i miljøundervisningen*. Licentiatavhandling. Köpenhamn: Danmarks lærarhögskola.
- Nyberg, Anders and Stø, Eivind (2000) Is the future yours? In *Youth, Sustainable Consumption Patterns and Life Styles*. I UNESCO/UNEP-rapporten *Youth, sustainable consumption patterns and life styles*.
- Nyman, Charlott (2002). *Mine, Yours or Ours? Sharing in Swedish Couples*. Umeå Universitet: Sociologiska Institutionen SFS 1985:1100. *Skollag* utfärdad 1985-12-12.
- Skolverket (1997). Elevers skolsituation och sociala utveckling. Årskurs 9. Utvärdering av grundskolan 1995 (UG95). *Skolverkets rapport 127*. Stockholm: Liber
- Skoveverket (1998). Vad är rätt och rättvist? Ungdomars val i etiska situationer som uttryck för demokratisk kompetens. Samhällsorienterande ämnen. Årskurs 9. *Skolverkets rapport 125*. Stockholm: Liber
- Skolverket (2000). *Kursplaner och betygskriterier 2000*. Grundskolan. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2001:55 *Barn och ungdomars välfärd*. Forskarantologi från kommittén Välfärdsbokslut. Socialdepartementet.

Livsmedelskedjornas redovisning för utredningen

Sveriges tre största livsmedelskedjor erbjöds att i delbetänkandet själva kortfattat beskriva sina aktuella ambitioner när det gäller att tillhandahålla ett hållbar sortiment. Här är deras redovisningar.

ICA:

Människors hälsa och välbefinnande är en prioriterad fråga för ICA. Vi kommer därför även framöver att lägga ner mycket kraft på att förbättra sortimentet samt inspirera kunderna till hälsosamma val. I vår kommunikation och marknadsföring minskar sedan flera år den s.k. utrymmesmaten till förmån för mer hälsosamma alternativ. Nyckelhålsmärkta produkter lyfts fram och försäljningssiffrorna talar sitt tydliga språk; försäljningsökningen mellan 2002 och 2003 var 15 procent. En stor satsning på frukt och grönt görs även i butikerna och sortimentet har ökat med 50 procent de senaste åren. En speciell receptservice i butikerna hjälper kunderna till nyttiga och lättlagade rätter i vardagen. Vi satsar på att barnen ska lära sig mer om frukter och grönsaker på ett stimulerande sätt i den årligt återkommande skolsatsningen Kompis med Kroppen – 5 om dan. 2003 nådde vi 116 000 skolbarn i andra och femteklass (ca hälften av alla barn i dessa årskurser).

Mellan 2002 och 2003 ökade försäljningen av ekomat med 17 procent inom ICA, och under första halvåret 2004 ökade den med 11 procent jämfört med samma period 2003.

Vi har ett stort butiksnät som arbetat bra med dessa frågor. Vi vidareutvecklar också vårt framgångsrika arbete med ICA Miljöbutik som idag omfattar 360 ICA-butiker som står för drygt 70 procent av ICAs totala försäljning. Exempelvis är ”Ekobonde i butik” en bra aktivitet som genomförs i ICA miljöbutiker och som sannolikt kommer att öka. Framförallt i ICA Miljöbutikerna kommer vi att säkerställa utbildning för berörda.

ICA-handlarna ser löpande över butikshyllornas placering, utseende och innehåll. Som stöd för detta görs analyser för att hitta bästa sätt att framhålla produkter med mervärden såsom miljöanpassade och hälsosamma varor och samtidigt försäkra sig om rimlig lönsamhet i verksamheten.

Vi kommer sannolikt inte att arbeta med negativ märkning. De produkter som finns på ICAs hyllor ska uppfylla ICAs Kvalitet- och Miljöpolicy med riktlinjer. Om t ex en ny produkt är tveksam ur någon miljöaspekt gör vi en särskild bedömning med hjälp av experter. Om misstanken bekräftas tas inte produkten in i sortimentet eller, om det är en befintlig produkt, så tas den bort.

ICA-handlarna erbjuder sedan länge mycket närproducerade produkter. Även sådana produkter ska uppfylla krav som finns i vår Kvalitets- och Miljöpolicy. ICA ser positivt på närproducerat förutsatt att det sker med en effektiv logistik. Det bör dock påpekas att närproducerat inte alltid är bättre från miljösynpunkt. Det kan snarare vara så att "fjärrproducerade" produkter i mindre grad bidrar till miljöbelastande utsläpp än en närproducerad.

Staten bör utreda möjligheten att avlasta ekologiska bönder för de extra kontrollkostnader som denna produktionsform innebär. Samtidigt är det viktigt att produktionen av ekologiska råvaror går i takt med efterfrågan och konsumtionen.

Den offentliga sektorns inköp har stor betydelse som hävstång för en mer uthållig produktutveckling och produktion. Erfarenheten från ICA:s storhushållsföretag är att miljökraven från offentlig sektor är stor inför upphandlingen, men att sedan priset är en helt avgörande faktor i själva inköpen.

Lisbeth Kohls, Chef Corporate Responsibility, ICA AB

Coop:

Coop och dess kedjor (Forum, Konsum, Konsum Extra och Konsum Nära) kommer de närmaste åren att arbeta aktivt med hälsofrågor, samtidigt som vi bibehåller vår starka position på miljöområdet.

Vi använder nyckeltal och sätter upp mål på både hälso- och miljöområdet. Försäljning av miljömärkta produkter, elförbrukning/kvm och koldioxidutsläpp är något av det som mäts och målsätts på miljöområdet. På hälsoområdet mäter och målsätter vi försäljning av färsk frukt och grönt, nyckelhålmärkta varor och redovisar även i årsredovisningen sådana siffror som kort och lång sjukfrånvaro.

Vi är ledande på försäljning av ekomat, mycket beroende på att vi prissätter den med hjälp av kron- och örespåslag, inte procentpåslag. Vi lägger alltså på lika mycket som vi gör på motsvarande konventionell vara, i kronor och öre. Detta gör att prisskillnaden är mindre ut till kund än in till oss. På vårt utpris läggs förstas moms, den räknas ju i procent och leder till att staten egentligen är den stora vinnaren på ökad ekoförsäljning.

Vi introducerade för något år sedan ett ”miljökvitto” till konsumenterna. Direkt på kassakvittot står vilka miljömärkta produkter man köpt. Vissa veckor får kunder och medlemmar dubbla poäng på miljömärkta och ekologiska varor. Vi använder genomgående KRAV-märkningen på ekomat, och sätter KRAV-märket även på hyllkantsetiketterna.

Man kan tycka att ekomat är dyr; kanske borde man dock ställa sig frågan om inte vanlig konventionell mat är för billig. Ekomatens fotavtryck i miljöhänseende är litet, däremot avsätter konventionell mat betydande avtryck i Sverige och utomlands. Två tecken på detta är att 80 procent av kraftfodret till svenska kycklingar, kor och grisar produceras utomlands, mest i uländer, och att man numera regelmässigt hittar bekämpningsmedelsrester i grund- och ytvatten i Sverige.

Vi tror inte på negativ märkning, varken på miljö- eller hälso- sidan. Medvetenheten om vad som i grunden är bra mat och vad som inte är det är redan stor. Vi ska göra det lättare för kunderna att hitta de bra alternativen, och hjälpa dem att finna ingredienserna till en god måltid. Det handlar om många små steg, bättre exponering av frukt och grönt, att använda den nya nyckelhålsmärkningen, att ha godisfria kassor osv.

Vad kan staten göra för att stärka intresset för miljöfrågor och hälsofrågor? Insatserna måste börja i skolan, man kan inte vänta till vuxen ålder. Mat, motion och miljö måste integreras i all undervisning.

Staten får gärna ta över kostnaden för den ekologiska certifieringen. Men detta måste ovillkorligen ske med bibehållande av KRAV:s ställning som oberoende, partssammansatt och privat organ. Att sänka momsen på ekoprodukter är redan utrett och ansågs vara inkompatibelt med EUs lagstiftning.

Åke Natt och Dag, miljöchef Coop Sverige AB

Axfood:

I våra butiker finns idag ett brett utbud av nyttiga, prisvärda och hälsosamma livsmedel. Vi ser ett ökat intresse för hälsofrågan från flera håll och genomför nu ett större projekt som syftar till att underlätta för kunderna i våra butiker att stegvis förändra sin kost i en mer hälsosam inriktning. Vi arbetar även igenom vårt sortiment av egna märkesvaror för att förse dem med utökad näringsvärdesdeklaration samt att sänka sockerhalter och fetthalter för produkter inom det som kallas för utrymmesmaten. Inom Willys arbetar vi mycket med frukt och grönsaker, ris och baljväxter som är viktiga produkter för många invandrare och där vi ser en tydlig koppling till folkhälsan att kunna erbjuda ett brett och prisvärt sortiment.

Om dessa utvecklingsinsatser slår väl ut funderar Axfood på att lansera en ny butikskedja med tydlig hälsoinriktning.

Hemköp har drivit ett långt och bitvis framgångsrikt arbete med miljömärkta livsmedel. Den profilen har tonats ner de senaste åren som en konsekvens av att den svenska debatten fokuserat mycket på pris. Hemköp kom då att uppfattas som dyra. Vi har även noterat ett något minskat intresse för ekologiska produkter från kunderna, och den erfarenhet vi gjort är att en dagligvarukedja inte kan vara mer miljöanpassad än vad dess kunder vill (baserat på kundernas beteende) att den ska vara. Hemköp har idag ett relativt brett sortiment av ekologiska livsmedel, men de kommer inte att vara i samma fokus för marknadsföringen som tidigare.

Inom Willys finns ekologiska produkter i mindre omfattning, det är produkter där marknaden utvecklats till att bli större och då ska Willys vara billigast även på det sortimentet.

Pär Bygdeson, Chef för Kvalitet, Hälsa & Miljö Axfood Sverige

Byggföretagens svar på utredningens frågor

Följande frågor ställdes till Sveriges tre ledande byggföretag, med erbjudan att skriftligt redovisa sina synpunkter i utredningens delbetänkande. Här är svaren från Mats Williamsson, VD Skanska Sverige, Gerth Göran, miljöchef NCC Construction Sverige, samt Göte Brännvall, vice VD, Peab AB.

1. **Kommer ni att gå ut kraftfullt på marknaden och erbjuda konsumenterna bostäder enligt "Lindåskonceptet" eller motsvarande?**

Skanska:

Ja, vi avser att utveckla de kunskaper vi har förvärvat vid genomförandet av "passivhus" åt Landskronahem i Glumslöv, och erbjuda marknaden dessa. Vi har också tagit initiativ till miljömärkning av enfamiljshus som den Nordiska Svanen just nu arbetar med. Eftersom Svanen är en välkänd symbol så tror vi att det kan bli ett användbart verktyg för marknadsföring.

NCC:

Vi har länge hävdats att det går att mer än halvera energianvändningen i bostäder med den teknik som finns tillgänglig idag. Det är snarare en fråga om vilja till långsiktigt ekonomiskt tänkande. Vi deltar i ett klimatnätverk inom näringslivet kallat BLICC Sweden. Ett nätverk med proaktiva företag som vill agera för en minskad klimatpåverkan. Vi är med i regeringens "ByggaBo-dialog" där vi tillsammans med övriga deltagare har gjort utfästelser kring en minskad klimatpåverkan bl.a. genom energieffektivisering. Vi är också delaktiga i det miljöprogram som Byggsektorns Kretsloppsråd fastställt, där en stor del har koppling till energianvändningen i byggnader. Dessa åtaganden och engagemang är vägledande för vår

utveckling under de närmaste åren. NCC söker nu möjligheter att applicera koncept som Lindås och liknande i olika sammanhang och som resultat av detta så kommer dessa att få ett allt större utrymme i våra produkter och marknadsföring.

Peab:

”Lindåskonceptet” har fungerat i alla avseenden utom att kostnaderna översteg intäkterna.

Enligt vår uppfattning vill inte enskild kund betala överkostnaderna jämfört med ett traditionellt konstruerat hus.

Peab är idag inte en stor aktör på villamarknaden och vi samarbetar i regel med olika hustillverkare, exempelvis Älvsbyhus m.fl.

2. Är energieffektiva hus ett bra försäljningskoncept redan nu – vilka är era erfarenheter? Informerar ni aktivt kunden om att sådana produkter finns?

Skanska:

Vi har fört diskussioner med åtta allmännyttiga bostadsföretag för att få en överblick över vad de efterfrågar när de ska bygga nya hyresrätter. Vi har också lyssnat på 1200 boende. Bland de önskemål som framfördes fanns kriterier både för de yttre och för de inre egenskaperna. Det är viktigt att bostäderna är yteffektiva, funktionella, energisnåla och lätta att underhålla. Samtidigt ska det vara ett tryggt boende som är anpassat till omgivningen. Vi upplever dock inte att bostadsmarknaden tillräckligt värdesätter vikten av energieffektiva bostäder. Vid försäljning av färdigutvecklade kontorsfastigheter är energieffektivitet en av flera fördelar som vi framhåller. Men vi uttrycker det i andra termer, vi använder ”låg miljöpåverkan”, ”låg livscykelkostnad”, ”flexibilitet” och ”enkelhet”. Genom att vi medvetet styr mot lösningar med låg risk och låga driftskostnader, och kommunicerar detta, så minskar kundens osäkerhet om driftskostnaden. Oftast följs låga driftskostnader och låg miljöpåverkan/god energieffektivitet åt. Vi upplever att kommersiella fastighetsinvestorer värdesätter vikten av låg livscykelkostnad.

NCC:

Vi kan idag avläsa tydliga tecken på att marknadskraven ökar avseende energieffektiva byggnader. Idag finns en kraftigt ökad investeringsvilja i bergvärme och andra energilösningar från egna hemsägare där den utlösande faktorn sannolikt är de stigande energikostnaderna. Våra mäklare möter idag allt oftare frågeställningar kring energianvändningen från bostadskonsumenter. Genom vår marknadsföring kan vi informera kunderna om möjligheterna och därigenom på sikt skapa efterfrågan och kundtryck.

I samband med att EUs energidirektiv införlivas i det svenska regelverket kommer intresset från vår sida att marknadsföra energieffektiva byggnader generellt att öka.

Peab:

De villaprojekt vi är inblandade i innehåller idag exempelvis frånluftsvärmepump, och vi följer de normer som finnes med god marginal. Vi använder inte energi/miljöaspekten i vår marknadsföring.

3. Vilka hinder respektive möjligheter ser ni för byggbranschen att hårdlansera den här typen av byggteknik: a) vid nybyggnation och b) vid renovering/om/tillbyggnad i t.ex. miljonprogrammets höghus?

Skanska:

Kundefterfrågan, pris vs betalningsförmåga, dagens teknik och incitament för FoU kan ses som både hinder och möjligheter. Det viktiga är att förstå kundens behov. Finns det tydliga krav och en efterfrågan på marknaden så kommer detta att driva fram ett antal alternativa byggtekniska lösningar och en utveckling av nya koncept.

NCC:

Det är helt klart att en svag efterfrågan från såväl boendekonsumenter som investerare varit ett hinder för att utveckla mycket energieffektiva lösningar. I anbudsskeden tar vi emellanåt fram alternativa bud med lägre LCC-kostnad, men det är sällan som beställare trots detta nappar beställaren ganska sällan. Ett problem är ofta ”olika plånböcker”. Beställaren har inget

incitament för att huset får låga driftkostnader eftersom det är hyresgästerna som betalar för energianvändningen.

Det är dock ett relativt litet tekniskt problem att skapa energieffektiva byggnader. Om det finns en efterfrågan kan vi omgående möta den. Ett sådant exempel är kv Holmen i Hammarby Sjöstad, ett hus med betydligt lägre energiförbrukning än vad normerna kräver. I NCC driver vi fortlöpande ett brett utvecklingsarbete rörande energieffektivitet i byggnader, bl.a. leder vi ett EU-projekt inom detta område (EBOB) och deltar aktivt i andra (PV-nord m.fl.). Vi gör detta för att tillförsäkra att vi har bästa kompetens för att möta de krav som marknaden ställer.

Peab:

Enligt vår uppfattning kommer energikostnaden att bli en konkurrensfaktor i och med de stigande energipriserna, både vid nyproduktion och renovering/ombyggnad.

- 4. Behöver statsmakterna styra upp branschen med strikta normer av den typ flertalet andra länder har (t.ex. tyska normen max 100 kWh energiförbrukning per kvadratmeter)? Eller kan marknaden – er info och kundens medvetna val – klara detta ändå? Andra styrmedel?**

Skanska:

Sverige har sedan länge byggnormer inriktade på byggnaders energieffektivitet. Sett i ett europeiskt perspektiv har vi hittills haft de tuffaste kravnivåerna. De svenska normerna kan dock behöva ses över mot bakgrund av EU-direktivet om byggnaders energiprestanda. Här är det viktigt att normerna utformas som prestandakrav som kan vara teknikdrivande, och inte som detaljkrav på specifika tekniska lösningar. Allmänna funktionskrav (xx kWh/m²) är bra, förutsatt att de är viktade, dvs att man tar hänsyn till olika energislag (fjärrvärme, el). Rena teknikkrav låser fast och styr utvecklingen, dock inte alltid i den riktning vi vill. Önskar vi oss en betydande reducering av energianvändningen måste vi dessutom införa specifika subventioner/skattebefrielser för att motivera investeringar med sämre hävstång.

Man behöver arbeta med ett antal olika styrmedel om man vill åstadkomma en väsentlig och en snabb förändring: byggnormer, information, långsiktig energipolitik mm. Idag saknas långsiktiga

incitament från stat, kommun och försäkringsbolag kring miljövänligt byggande. Men förutsättningarna för att utvecklingsbefrämjande åtgärder i någon form skulle kunna komma till stånd finns på flera plan. Det finns t.ex. förslag om nedsättning av skatteuttaget för nya och befintliga hus i bästa hälso- och miljöklass. Andra tänkbara statliga incitament är påverkan på taxeringsvärdet och statliga kreditgarantier. Själva fastighetstaxeringen kan vara svår att påverka, men skatteunderlaget skulle kunna subventioneras med någon multipel av taxeringsvärdet. Efterfrågan på miljömärkt skulle också stimuleras via marktilldelningsköer i kommunerna. Skanska för dialoger med flera kommuner i dagsläget. Tanken är att få företräde i tomtkön för miljömärkta hus.

NCC:

De senaste åren har utvecklingen i byggsektorn inte riktigt lyckats leva upp till de förhoppningar man haft kring energieffektivitet. De vanliga projekten visar att man bara bygger marginellt energieffektivare hus än vad som krävs i normerna. De ekonomiska incitamenten har inte varit tillräckliga. Det finns också delar i nuvarande styrning som leder till oönskade effekter som exempelvis kopplingen mellan utbyggnaden av fjärrvärme och de dispenser man därmed kan få från kravet på att installera värmeåtervinning i byggnader. Detta motverkar möjligheten att minska energianvändningen i fastigheten.

Grundidén med EU:s direktiv är att fastighetsägare och byggföretag ska bli mer uppmärksamma på byggnadernas energianvändning och därmed genomföra energieffektiviserande åtgärder. Utredningar som gjorts kring det danska certifieringssystemet bedömer att det behövs incitament för att fastighetsägare i någon större omfattning skall uppgradera sitt hus. Ett incitament kan vara att koppla fastighetsbeskattningen till certifieringssystemet. Det är emellertid av stor vikt att Sveriges fastighetsbeskattning utformas så att den inte motverkar syftet med en energicertifiering. Nuvarande beskattning innebär att vissa miljöinvesteringar ökar fastighetens värde och därmed minskar sannolikheten för att investeringen genomförs!

Peab:

Normer är enligt vår uppfattning ett dåligt styrmedel. En idé vore att de hus som byggdes eller renoverades med en maximal energiförbrukning av exempelvis 100 watt/m² och år, skulle få reducerad/slopad fastighetsskatt de första fem åren efter investeringen (jämför miljöbilar).

5. Behöver offentligsektorn genom upphandling med sådana normer driva på, eller kommer utvecklingen ändå igång?**Skanska:**

Den offentliga sektorn måste driva på. Ett grönt folkhem kräver en grön upphandling. Miljökrav ställs generellt i upphandling av projekt. Offentlig upphandling skulle genom sin stora volym kunna vara ett mycket kraftfullt verktyg i omställningen mot ett hållbart samhälle – om den alltid genomfördes i ett livscykelkostnadsperspektiv. Dessvärre finns det brister i utvärdering och uppföljning vilket resulterar i att miljön inte bedöms som en seriös konkurrensparameter av branschen. Därmed blir den ingen stark drivkraft för teknikutvecklingen. Uppföljningen behöver bli bättre. Här finns betydande miljömässiga och samhällsekonomiska vinster att hämta!

NCC:

Det finns kunskaper och idéer, som kan utveckla branschen, industrin och Sverige. För att dessa idéer skall kunna växa och bli kommersiellt genomförbara så krävs en mylla som orkar skapa denna växtkraft. Det sker inte ”bottom up” eller via oändliga utredningar, utan enbart genom ”top-down”-dialog mellan beslutsfattare och verkställande ledning. Skapas detta, gror också idéerna. Det som görs idag inom ekologiskt byggande baseras på kortsiktiga pay-back-kalkyler; ger investeringen inte ett mervärde på sista raden så genomförs den sannolikt inte. Möjligen finns det några få ”entusiastiska undantag”, men dessa har inte kraften eller uppbackningen att verkligen ”make a difference”.

Peab:

Offentliga sektorn kan/skall föregå med gott exempel när det gäller energi/miljöfrågor.

6. Vilket budskap är ert budskap till regeringen?

Skanska:

Låt staten gå före som byggherre och upphandla med livscykelperspektiv! Ställ miljökrav och använd livscykelkostnadsperspektiv i den offentliga upphandlingen. Följ upp den offentliga upphandlingen.

Vi kan lära mycket av den förändring av byggsektorn man har gjort i Storbritannien de senaste åren inom ramen för "Rethinking Construction". Erfarenheterna visar att staten i kraft av sin beställarroll kan åstadkomma en stor förflyttning av branschen genom att efterfråga och premiera utveckling inom valda områden. Här bör vi ta efter: Stimulera marknaden och ställ krav som är teknikdrivande. Låt marknaden konkurrera med kompetens, teknik och kreativitet. Bedriv gemensam långsiktig upphandling av byggvolymerna som gör det intressant att bedriva FoU (forskning och utveckling). Sätt gärna upp kravnivåer som ska vara uppfyllda efter t.ex. fem år (jämför med utveckling av bilmotorer där man redan nu vet vad som blir lagkrav år 2008).

Förenkla och förkorta PBL-förfarandet så att produktionen från ax till limpa kan bli snabbare och effektivare. I dag är tillgången till mark den absolut viktigaste frågan vid nybyggnation i storstäderna. Vill man få marknaden att ta ett stort ansvar för miljö- och energifrågan i sin nyproduktion bör man därför ställa tydliga krav och följa upp dessa i exploateringsavtal/marktilldelning/planläggning av bebyggelse.

NCC:

Tillse att investeringar i energieffektivitet premieras, primärt i befintlig bebyggelse eftersom det är i befintlig bebyggelse som de verkligt stora besparingarna finns och gör nytta.

Prioritera satsningar på energieffektivisering i den byggda miljön i förhållande till andra satsningar från stadsmaktens sida; här kan vi nå störst effekt vad beträffar klimatmålen. En dialog direkt mellan staten och byggföretagen förstärker möjligheterna.

Peab:

Regeringen skall satsa på att möjliggöra en utveckling av enkel och robust teknik för energibesparande åtgärder. Man skall också premiera energisnåla lösningar beskattningsvägen; detta kommer att ge den enskilda konsumenten ett incitament att investera i

energibesparande åtgärder. Lagstiftning är bra i många frågor, men vi tror inte att man kan skapa en hållbar, långsiktig utveckling inom energiområdet om inte den enskilde konsumenten hittar incitament för sina investeringar. Premiera istället för att bestraffa! Verka för en bred information till konsumenterna i energifrågor.

Vi i Peab har deltagit i en del energiprojekt under de senaste åren, som t.ex. totalisolerade hus i Lindås, Göteborg och solvärme lagrad i berggrunden i Anneberg, Danderyd/Stockholm. Vår erfarenhet är att dessa försöksprojekt alltid har för svag finansiering från start. Det uppstår problem på vägen till en fungerande anläggning. I slutändan är det alltid Peab (producenten) som får stå för kostnaderna. Detta gör att vi i bolaget är mycket restriktiva till att delta i försöksprojekt. Regeringen bör vara mycket generösare med bidrag till enskilda försöksprojekt.

Vi arbetar på att profilera oss i energi/miljöfrågor och inser att vi som bostadsproducent långsiktigt måste utveckla vår produktion för att kunna konkurrera/överleva i hård konkurrens med andra aktörer.

Kommittédirektiv

En handlingsplan för hållbar konsumtion – för hushållen Dir. 2004:37

Beslut vid regeringssammanträde den 18 mars 2004.

Sammanfattning av uppdraget

En särskild utredare tillkallas med uppdrag att precisera begreppet hållbar konsumtion när det gäller hushållen samt att föreslå en handlingsplan med åtgärder för hur en ekologiskt, socialt och ekonomiskt hållbar konsumtion ska uppnås.

Utgångspunkten för uppdraget är de slutsatser som antogs vid toppmötet i Johannesburg 2002. Tyngdpunkten i handlingsplanen ska ligga på resurshushållningen med en tydlig integrering av de ekonomiska och sociala dimensionerna, exempelvis hälsoaspekter.

Uppdraget ska redovisas senast den 31 maj 2005. Ett delbetänkande ska lämnas senast den 1 november 2004.

Bakgrund

Vid toppmötet i Johannesburg 2002 enades världens länder bl.a. om att förändra ohållbara produktions- och konsumtionsmönster och att utveckla ett tioårigt ramverk av program för att åstadkomma detta. Det övergripande målet är att påskynda omställningen till en hållbar konsumtion och produktion för att med hänsyn till ekosystemens bärkraft främja social och ekonomisk utveckling. Man enades bl.a. om att åtgärder måste vidtas för att

- främja inkluderande av sociala aspekter och miljökostnader i priset på varor och tjänster,
- utforma program för att höja medvetenheten om vikten av hållbara produktions- och konsumtionsmönster, i synnerhet

- bland ungdomar, bland annat genom utbildning, offentlig information, konsumentinformation, reklam och media,
- utveckla och införa effektiva verktyg för konsumentupplysning bland annat om aspekter som rör människors hälsa och säkerhet samt
  - främja en politik för offentlig upphandling som uppmuntrar utveckling och spridning av miljöanpassade varor och tjänster.

En väsentlig del i arbetet för hållbar konsumtion gäller också människors hälsa, som en aspekt av den sociala dimensionen av begreppet. Sambandet mellan hälsa och miljö är starkt och vid toppmötet enades också världens länder om frågor rörande hälsa och hållbar utveckling.

Som en bakgrund till programmet nämner man att dagens samlade produktion och konsumtion överstiger jordens ekologiska kapacitet, vilket innebär att vi utnyttjar våra naturresurser i en ohållbar takt. Ansvaret för hur vi ska kunna bryta sambandet mellan ekonomisk tillväxt och miljöpåverkan vilar främst på de industrialiserade länderna. Stora effektiviseringar i energi- och resursanvändning har åstadkommit samtidigt som konsumtionen ökar i än större utsträckning. Det leder sammantaget till att den totala miljöbelastningen ökar.

Behovet av en nationell handlingsplan

Det krävs förändringar såväl när det gäller privat som offentlig konsumtion för att målet om en hållbar utveckling ska uppnås. Den totala konsumtionen spänner över ett mycket brett område. Uppdraget för den här utredningen har därför begränsats till att endast avse hushållens konsumtion. Regeringen avser att behandla såväl hushållens konsumtion som övrig konsumtion (såsom näringslivets och den offentliga förvaltningens) inom ramen för det fortsatta arbetet med att utveckla och genomföra en integrerad produktpolitik till lika inom ramen för uppföljningen på nationell nivå av världstoppmötet för hållbar utveckling i Johannesburg. Vid toppmötet antogs en politisk deklARATION och en genomförandeplan. I regeringens proposition Gemensamt ansvar: Sveriges politik för global utveckling (prop. 2002/03:122, bet. 2003/04:UU03, rskr. 2003/04:112) anger regeringen att Sverige ska bidra till utvecklingen av

det tioåriga ramverk som enligt genomförandeplanen ska arbetas fram.

Verktyg och informationsinsatser för en hållbar konsumtion i form av ekonomiska styrmedel, miljömärkning, rättvisemärkning, miljövarudeklarationer och miljöklassificeringar, miljöcertifiering m.m. har utvecklats i syfte att komplettera andra åtgärder för en ren och effektiv produktion av produkter. Samtliga styrmedel bör samordnas, stärkas och utvecklas, t.ex. när det gäller hälsoaspekter på konsumtionen. Detta bör ske på ett sätt som är förenligt med den fria rörligheten av varor och tjänster. Det krävs också bredare insatser för att öka kunskapen och insikten om effekterna av konsumtion och hur enskilda konsumenter kan bidra till att minska de negativa effekterna av sin konsumtion. Alla sektorer i Baltic 21-samarbetet har påtalat behovet av ökad utbildning och medvetande om hållbar utveckling i sina handlingsplaner. Såväl formell som informell utbildning är central för individens kunskapsutveckling. Det krävs även verktyg och informationssystem som beaktar och integrerar de ekonomiska, miljömässiga och sociala aspekterna av konsumtion i begreppet hållbar utveckling. För att statens insatser ska bli effektiva är det viktigt att beakta att det är många olika aktörer med olika särintressen som styr deras agerande i processen om vilka produkter som kommer ut på marknaden.

Trots att miljöanpassningen ökar av varor och tjänster, samt att resurs- och energieffektiviteten ökar, har även den totala miljöbelastningen från produktion och konsumtion ökat. Produktivetsökningar leder till ökat välstånd som kan tas ut i produktionsökning eller minskade insatser av resurser, energi och arbete. Produktionsbegränsningar kan dock i vissa fall motiveras med hänsyn till alltför stor negativ miljöpåverkan, om denna negativa påverkan inte kan begränsas på annat vis. Det finns en risk att effektiviseringsvinster motverkas av en ökad konsumtion (s.k. rekyleffekt). I det här hänseendet är det viktigt att klargöra hur skillnaderna mellan olika konsumtionsmönster påverkar miljön samt hur en ökad tillväxt görs möjlig utan att ha negativa hälso- och miljöeffekter. Att sambanden mellan hälsa och miljö är starka har konstaterats men behöver tydliggöras. Även perspektivet på hållbar konsumtion som ökad livskvalitet bör lyftas fram.

En ökad kunskap hos konsumenten är ingen garanti för en förändring mot ett mer miljöanpassat beteende, men en viktig förutsättning. Samma förhållande gäller avseende ekonomiska och sociala hänsynstaganden. Att identifiera, förstå och förändra

människors livsvillkor och att skapa incitament (t.ex. ekonomiska och infrastrukturella förutsättningar) är ofta en mer framgångsrik väg för att få till stånd ett hållbart beteende. För att uppnå ett mer miljöanpassat beteende gör regeringen i Kretsloppspropositionen (prop. 2002/03:117) bedömningen att det måste bli enklare för konsumenterna att delta i källsorteringen av förpackningar och returpapper. Det bör ske bl.a. genom att servicen till konsumenterna förbättras och att insamlingsystemen anpassas till lokala förutsättningar. Kommunerna bör få ett ansvar för planeringen av insamlingsystemen samt för informationen till hushållen. Andra exempel på initiativ som kan ge incitament till ett mer miljöanpassat beteende är en fungerande kollektivtrafik och informationssystem som inkluderar ekologiska och sociala aspekter. Ett annat är att likställa miljö- och socialt anpassade produkter ekonomiskt med konventionella produkter.

Det är också viktigt att framhålla att det inte alltid krävs stora uppoffringar för att agera miljöanpassat och med större socialt hänsynstagande, utan att det kan räcka med små medel. Information kan också bli mycket mer effektiv om den är målgruppsanpassad och ges i den situation och under de förhållanden där den önskvärda handlingen ska utföras, och inte bara i form av allmän information.

Enligt Naturvårdsverkets rapport nr 5225 "På väg mot miljöanpassade produkter" framgår att avseende hushållens konsumtion är områden som t.ex. bygga/bo, livsmedel och transporter särskilt relevanta ur miljösynpunkt.

Det finns många synergieffekter mellan hälsa och miljö. Att äta hälsosamt har ofta en positiv effekt på miljön. I diskussionen kring den sociala dimensionen av hållbar utveckling är därför hälsoaspekten av konsumtion viktig. Bra matvanor och säkra livsmedel förs fram som förutsättningar för en god hälsoutveckling hos människor.

Arbetet inom EU

Kommissionen antog den 18 juni 2003 ett meddelande om en integrerad produktpolitik (IPP) (Integrerad produktpolitik KOM (2003) 302 slutlig). I meddelandet betonas vikten av att arbeta med konsumtion och med att ge konsumenterna, inklusive näringsliv och offentlig förvaltning, tillgång till lättbegriplig, relevant och trovärdig information. En rad betingelser som påverkar de informativa

styrmedlens effekt redovisas, såsom livssituation, sociala normer, infrastruktur etc. Kommissionen säger också att det är upp till medlemsländerna att besluta om vad som behövs för att uppnå den nivå av medvetande som är nödvändig för att konsumenterna ska kunna ta sitt fulla ansvar i processen med att miljöanpassa produkter. Under hösten 2003 välkomnade miljöministrarna kommissionens meddelande (14405/03) och uppmanade i rådsslutsatserna medlemsstaterna att beakta meddelandets innehåll som riktlinjer för utarbetandet och genomförandet av berörda nationella strategier.

För att den integrerade produktpolitiken ska bidra till en hållbar utveckling, krävs ett brett spektrum av åtgärder för att förändra produktion och konsumtion så att bl.a. negativa miljökonsekvenser av energi- och materialanvändning samt utsläpp av skadliga ämnen totalt sett begränsas. Det behövs olika typer av åtgärder för att miljöanpassa produkter och produktionsprocesser. Åtgärder behövs även för att minska miljöproblem som uppstår vid konsumtion, dvs. vid användande av en vara eller tjänst och hur varan ska hanteras när den har brukats färdigt och blir avfall. Den totala miljöbelastningen som är förknippad med den samlade konsumtionen i samhället måste minska.

Flera studier pekar på att kunskapen i samhället om hur ändrade konsumtionsmönster kan bidra till ett hållbart samhälle är otillräcklig. Det krävs insatser för att öka denna kunskap, en kunskap som leder till att konsumenter ges förutsättningar och motiveras att förändra sitt beteende.

EU:s strategi för hållbar utveckling (KOM (2001) 264) fokuserar på ett antal problem som utgör allvariga hot mot en hållbar utveckling, som t.ex. klimatpåverkan och en ökning av antalet transporter.

Sverige skall verka för att reformeringen av den gemensamma jordbrukspolitikerna inriktas mot avreglering och prioritering av åtgärder som bidrar till ett hållbart jordbruk. Jordbrukspolitikerna har en komplex påverkan på flera viktiga områden för miljön och för folkhälsan, exempelvis konsumtion av hälsosam mat och andra jordbruksprodukter som tobak och alkohol. Subventionerade system för farliga produkter, exempelvis för fet mat och tobak, som styr konsumenternas beteende är ohållbart både ekonomiskt och ur hälsosynpunkt.

Arbetet inom FN och OECD

I uppföljningen av världstoppmötet om hållbar utveckling, i Johannesburg 2002, ska ett 10-årigt ramverk av program för hållbar produktion och konsumtion utvecklas i syfte att stödja nationella och regionala program. UNEP (United Nations Environmental Program) pekar i sin rapport från 2001, Consumption Opportunities, på att hållbar konsumtion har uppmärksammats för lite av regeringar, och uppmanar till att nationella handlingsplaner tas fram. Åtgärder bör inte endast riktas mot individer, utan ett antal olika aktörer, som t.ex. producenter, marknadsförare, handeln och myndigheter, måste involveras. UNEP har också tillsammans med en internationell konsumentorganisation, Consumers International, kartlagt hur olika länder genomfört FN:s riktlinjer för konsument-skydd och avsnittet om hållbar konsumtion (2002). Rapporten innehåller en rad rekommendationer för fortsatt arbete inom området. Inom OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) har man också de senaste åren gjort utvärderingar och analyser av medlemsländernas arbete med hållbar konsumtion. I OECD:s syntesrapport om hållbar konsumtion drar man slutsatsen att hushållen som grupp inte är de som till största del direkt bidrar till de flesta miljöproblemen. Deras påverkan är dock inte negligerbar och kommer dessutom att intensifieras de närmaste två decennierna konstateras i rapporten. För att komma till rätta med de miljöproblem som hushållens konsumtion förorsakar kan åtgärder behöva vidtas, t.ex. i produktionsledet.

Uppdraget

En särskild utredare tillkallas för att precisera begreppet hållbar konsumtion samt föreslå en handlingsplan för hållbar konsumtion. Med konsumtion avses här hushållens konsumtion av varor och tjänster.

Utgångspunkter

Utredaren bör i första hand fokusera på hushållens konsumtion inom områden som boende, transporter och livsmedel/dagligvaror inom vilka det finns en stor potential att göra förbättringar ur ett hållbarhetsperspektiv. Hälsoaspekter bör vägas in i utredningens

arbete, som en del av den sociala dimensionen av hållbar utveckling. I detta sammanhang bör utredaren även göra en översiktlig redogörelse för de offentliga aktörernas roll, t.ex. i fråga om tillsyn och offentlig upphandling, samt vilka förutsättningar de har att bidra till en hållbar konsumtion.

Såväl sociala, ekologiska som ekonomiska aspekter ska integreras i handlingsplanen liksom ett nationellt, regionalt och globalt perspektiv. De föreslagna åtgärderna i handlingsplanen bör i möjligaste mån bidra till positiva sysselsättningseffekter och inte heller medföra negativa konsekvenser för företag. Frågeställningar om jämställdhet och skillnader mellan mäns och kvinnors livsvillkor, förutsättningar och konsumtion ska belysas genomgående. Även förutsättningar och hinder för olika grupper i samhället ska belysas, såsom integration och olika utbildningsnivåers påverkan. Begreppet tidskonsumtion bör också analyseras och övervägas i utredarens förslag.

Av de 15 svenska miljö kvalitetsmålen utgör framför allt Begränsad klimatpåverkan, Frisk luft, Giftfri miljö och God bebyggd miljö de överordnade målen för arbetet om en hållbar ekologisk utveckling inom konsumentområdet. Det nuvarande miljömålet för konsumentpolitiken är "att utveckla sådana konsumtions- och produktionsmönster som minskar påfrestningarna på miljön och som bidrar till en långsiktigt hållbar utveckling".

Utredningen bör utgå från befintlig kunskap samt från skrivelserna Johannesburg – FN:s världstoppmöte om hållbar utveckling (skr. 2002/03:29, bet. 2002/03:UMJU1, rskr. 2002/03:178), Nationella strategin för hållbar utveckling (skr. 2001/02:172), En miljöorienterad miljöpolitik (skr. 1999/2000:114), Konsumenterna och miljön – en handlingsplan för hållbar utveckling (skr. 1997/98:67, bet. 1997/98:LU21, rskr. 1997/98:220), Konsumenterna och miljön (skr. 2001/02:68, bet. 2001/02:LU18, rskr. 2001/02:207), Utvärdering av miljömålet i konsumentpolitiken (skr. 2002/03:31, bet. 2002/03:LU14, rskr. 2002/03:150), Transportpolitik för en hållbar utveckling (prop. 1997/98:56, bet. 1997/98:TU10, rskr. 1997/98:266), Infrastruktur för en långsiktigt hållbart transportsystem (prop. 2001/02:20, bet. 2001/02:TU02, rskr. 2001/02:126), Mål för folkhälsan (prop. 2002/03:35), betänkandet Effektiv hushållning med naturresurser (SOU 2001:2), Gemensamt ansvar: Sveriges politik för global utveckling (prop. 2002/03:122, bet. 2003/04:UU03, rskr. 2003/04:112) samt Naturvårdsverkets rapporter nr 5225, På

väg mot miljöanpassade produkter och nr 5226, Att handla rätt från början.

De grundläggande EG-rättsliga principerna om fri rörlighet för varor och tjänster m.m. bör beaktas. Även den kommande revideringen av den Nationella strategin för en hållbar utveckling och den nya konsumentpolitiska strategin bör beaktas. Därutöver bör andra relevanta rapporter från myndigheter och nationella och internationella organisationer uppmärksammas.

Handlingsplanens förslag ska rymmas inom nuvarande resursramar.

Handlingsplanen

Handlingsplanen bör på ett tydligt sätt relatera till de nationella miljökvalitetsmålen. Den handlingsplan som utredningen föreslår bör omfatta nedan angivna delar. Uppdraget är omfattande och utredningen ska därför lämna ett delbetänkande den 1 november 2004 innehållande en redogörelse för uppdragets första del.

Begrepps- och omvärldsanalys

Handlingsplanens första del bör omfatta:

- en precisering av begreppen hållbar konsumtion och hållbara konsumtionsmönster,
- en analys av nödvändiga förutsättningar för en hållbar konsumtion såsom infrastruktur, ekonomi, sysselsättning, sociala villkor och kunskap, produktdesign, ohållbara komponenter i konsumtionskedjan (från inköp till avfall) samt eventuella behov av åtgärder för att bidra till en hållbar konsumtion,
- belysa hur livsstilar, trender, tidsaspekter och priser på olika typer av produkter påverkar konsumtionsmönster och om dessa är generations- och/eller könsbundna, om förändringar går att avläsa över tiden samt hur de påverkar transportbehov, energianvändning, tillväxt, sysselsättning, resurs- och avfallsflöden,
- en redogörelse för vilka aktörer som har ett starkt inflytande över hushållens konsumtion och som har förutsättningar att skapa mer hållbara konsumtionsmönster samt ange på vilket sätt de kan involveras och stimuleras,

- en beskrivning av hur staten kan skapa förutsättningar för hållbar konsumtion.

Förslag och konsekvensanalys

Handlingsplanens andra del bör omfatta:

- förslag på internalisering av de sociala och ekologiska kostnaderna i priset på varor och tjänster,
- förslag på åtgärder som bör prioriteras på kort och lång sikt t.ex. med inriktning på ekonomi, formell och informell utbildning, information, produktutformning och återkopplingar till konsumenten,
- en konsekvensanalys av de förslag som presenteras,
- förslag på mätbara indikatorer som möjliggör en uppföljning och utvärdering av handlingsplanen samt
- en ekonomisk bedömning på kort och lång sikt.

Arbetets bedrivande

Utredaren bör föra en nära dialog med såväl berörda myndigheter och organisationer som näringslivet.

Utredaren ska samråda med Näringslivets nämnd för regelgranskning när det gäller redovisning av förslagens konsekvenserna för små företag.

Formerna för utredningens arbete ska inspirera till debatt och nytänkande.

Redovisning av uppdraget, m.m.

Den första delen av uppdraget ska redovisas senast den 1 november 2004 och en slutlig redovisning ska lämnas senast den 31 maj 2005.

(Jordbruksdepartementet)